

Научни скуп
**Картографија
и картофилија
у Србији**

одржан 14. маја 2022.
у Београду

Зборник радова

Научни скуп

Картографија и картофилија у Србији

одржан 14. маја 2022.
у Београду

Зборник радова

Београд 2023.

Картографија и картофилија у Србији 2022.

Издавач:

Институт за јавну политику и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“

За издавача:

Владимир Поповић

Уредник:

Владимир Абрамовић

Чланови Научног одбора:

Доц. др Адам Софронијевић, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“

Ванр. проф. др Јасмина Јовановић, Универзитет у Београду – Географски факултет

Ванр. проф. др Харис Дајч, Универзитет у Београду – Филозофски факултет

Ванр. проф. др Милош Ђорђевић, Универзитет у Нишу – Филозофски факултет

Др Владимир Абрамовић, Институт за јавну политику

Организација:

Balkan Perspectives Today

Лектура:

Невена Живић

Технички уредник:

Милица Јовановић

Штампа:

Службени гласник, Београд

Тираж: 50

ISBN-978-86-918759-9-2

Садржај

Уводне речи

Реч уредника, Владимир Абрамовић 7

Збирка маја, вегуша и докуменаша.
Србија, Црна Гора и Далмација кроз векове, Зоран Ракић 11

Координаше духа и њросћора, Петар В. Арбутина 17

Увод у Збирку маја, вегуша и докуменаша, Марко Миловановић 23

Картографија

Карта – њерцейција њеографске стварношћи
од ањшћкој до савременој доба, Јасмина М. Јовановић 29

Мисћерија шреће карће у Историји разних словенских народа
архимандрита Јована Рајића, Филип Трајковић 55

Војна картографија - један њример
из ојуса Николе де Фера (1647–1720), Марко Крсмановић-Симић 69

Картофилија

Колекције и колекционари

Карће и њланови у Збирци за архитекћуру и урбанизам Музеја града
Београда као извор за њроучавање урбанисћичкој развоја Београда од 1863.
до 1969. јодине, Ангелина Банковић 85

Маје и карће из фонда Универзитетске библиотеке,
Татјана Брзуловић Станисављевић. 105

Картографска збирка као месћо сусреташа, Јелена Глишовић 121

Карће у срјским књиаша
и њејознаша Жефаровићева вегуша, Срђан В. Стојанчев 127

GOLFO DI RISANO

CANALE

CATTI

NUOVO

DI

CANALE DELLE CALENE

DELLA

ROCCO

DE

STRADIO

CANALE DE

STRADIO

DE

STRADIO

DE

STRADIO

DE

STRADIO

DE

STRADIO

NI

CUS

SINUS

Strab.

Fornaci di Calcina

LUSPIA

Sci. della Mad. ha Conto de P.P. Zoccolani

I. DE STRADIO

DE S. GABRIEL

tutta Bosco

CANALE DE

STRADIO

DE

STRADIO

DE

MALAMATA

Parte del Golfo di Venetia

Xucouaz P.

Risano Terra di 150 Case datasi alla deuotione della Rep.^a l'an. 1684.

Mad. di Scarpello

S. Giorgio Chiesa e Conio dell' Abb. di Pramato

Torretra et P. delle Calene

Mod. della Risa

Badagn P.

Uuicchiebardo

Leperana

Lepetane V. su Case

S. Ier. Molini

Crem. Cinoualuc

Opatauo Vign.

Vechenar

S. Rocco

Seghianoo P. di S. Donato

P. della Guardia

Garadua

Terre del Buschi

Calmezo Valle

Raciana

Case d.

Bo.

D.

P.

Predda

Case de Calogeri

Miladonni Casa

Peniola gia del Sig. Drusco

Fonte che chioduca

Ponte al lago

Ocho Valle con acqua usata

Megega Valle

Tras. S. Maria

Xucouaz P.

Megega Valle

Tras. S. Maria

Xucouaz P.

Megega Valle

Tras. S. Maria

Xucouaz P.

Megega Valle

Tras. S. Maria

Porpora coperta de 4 piedi d'acqua

Malipristan P.

Fornaci di Calcina

LUSPIA

Xucouaz P.

Megega Valle

Tras. S. Maria

Xucouaz P.

Megega Valle

Tras. S. Maria

Xucouaz P.

Tras. S. Maria

Уводне
речи

Реч уредника

Зборник који се налази пред читаоцима представља драгуљ на круни вишегодишњег труда на припреми другог издања публикације *Збирка мапа, ведута и докумената: Србија, Црна Гора и Далмација кроз векове*. Рад на припреми и издавању *Збирке* трајао је скоро три године, прецизније, покренут је средином 2018, када се започело са сређивањем, систематизацијом, израдом описа мапа и њиховом дигитализацијом. Крајем 2019. тај процес је, заједно с преводом и лектуром материјала, био завршен. Иако је пројекат тада ушао у финализацију, прошло је још годину дана, услед епидемије коронавируса 2020, док није дошло до његове реализације. Тај период искоришћен је за дефинисање коначног дизајна публикације, обављено је поновно фотографисање предмета, као и обрада фотографија, а прелом приведен крају.

Упркос преданом и дуготрајном раду, пројекат крајем 2020. године није био у целости завршен. Стога је донета одлука да се објави тада актуелни пресек стања – то јест, објављено је прво издање *Збирке*, које се пред читаоцима нашло у пролеће 2021. године. Публикација је обухватила приказ тек дела до тада обрађене и каталогизираних грађе, мапа, књига које садрже мапе и докумената из колекције. Таква одлука донета је јер смо схватили да би у супротном било могуће да се рад продужи унедоглед – да није тако урађено, можда би се на прво издање још увек чекало. У међувремену, настављен је рад на окончању овог значајног пројекта, тако да се у другом издању, које је из штампе изашло крајем 2021, односно почетком 2022, налази близу 200 артефаката, од којих су неки изузетно ретки, што овај каталог чини једним од најобухватнијих приказа картографије Западног Балкана. У овом, другом издању *Збирке*, налазе се дела настала између 1493. и 1931. године, обухватајући на тај начин период дужи од пет векова.

Иако је *Збирка* у тренутку настанка првобитно била конципирана као документ превасходно намењен личној употреби, то јест, као нека врста интерног приручника, како би се на једном месту нашли сакупљени и обрађени подаци о колекцији мапа, током рада на материјалу дошли смо до закључка да се она може учинити доступном и широј јавности. Сходно томе, *Збирка* се може третирати и као својеврсни водич или приручник за неке нове колекционаре, али и за све које занима картографија овога дела света, а о чему нема много материјала. Постојећа литература је оскудна и, нажалост, не сасвим релевантна. Важно је напоменути, у светлу отворености публикације за наведену ширу публику, да она сама нема комерцијални карактер.

Такође, управо због поменуте отворености према широј публици, одлучено је да се у каталог унесу и процене вредности мапа које су биле актуелне у тренутку штампе. Ове процене би требало схватити као оквирне,

формиране на основу набавне цене, као и најнижих и највиших продајних цена за одређену мапу, или на бази вредности сличних докумената ако се ради о уникатима, тако да књига нема амбицију да представља референтни званични каталог с вредностима. Врло стручна и концизна појашњења у вези с тим аспектима *Збирке* могу се прочитати у прилогу Марка Миловановића, који је, осим као приређивач, са *Збирком* повезан и на још један начин.

Наиме, његов отац, који нас је нажалост прерано напустио – Пеђа Миловановић Орфелин, највећи колекционар мапа и ведута Београда – био је један од инспиратора настанка колекције у данашњем облику и, може се рећи, зачетник идеје о настанку публикације, чију реализацију је, у својству приређивача, преузео његов син.

Дужан сам да на овом месту кажем и неколико речи о колекцији која је послужила као инспирација за настанак *Збирке*. Колекционарење је започето пре готово три деценије, као израз хобија мотивисаног пре свега естетским поривом и декоративном привлачношћу мапа као предмета. Као што то често бива, хоби се претворио у неку врсту пасије и тиме надрастао своје првобитне естетске оквире. Пређен је пут од сакупљања појединих мапа и ведута Јадранског мора, називаног и *Golfo di Venezia*, и Боке которске, односно *Golfo di Cattaro*, ка садашњој колекцији, која осим мапа и ведута Србије, Војводине, Херцеговине, Славоније, обухвата и књиге које садрже мапе, па чак и једну небеску карту, као и бројне документе. Заједно са неколико приватних колекција, она сада чини једну од најобимнијих картофилских збирки на нашим просторима које нису у државном власништву.

Важно је истаћи да је, иако је сакупљање колекције започело као хоби једне особе, с временом дошло до својеврсне институционализације рада на сакупљању артефаката, тако да је том задатку данас посвећено више особа. Такође, слично самој публикацији, колекција нема претензију да буде ауторитативна збирка свих мапа које приказују Балканско полуострво или његове поједине делове. Стога је сасвим могуће да се у колекцији не налази нека значајна мапа ових простора, упркос њеној ширини и временском распону дела која обухвата. У светлу тога, истичем да је раније поменута отвореност публикације ка широј публици двосмерна, у смислу да су сугестије ка потенцијално значајним мапама добродошле. Можда ће баш оне представљати увод у нека будућа издања.

Ако је сама *Збирка мапа, ведута и докумената* представљала круну вишегодишњег рада на њеном настанку, онда је драгуљ на тој круни била промоција *Збирке*, као и конференција и изложба „Картографија и картофилија у Србији 2022“, коју су заједно организовали Универзитетска

библиотека „Светозар Марковић“ и Институт за јавну политику, а која је одржана 14. маја 2022. у Универзитетској библиотеци. У оквиру овог догађаја уприличена је једнодневна изложба мапа и ведута из фондова Универзитетске библиотеке и Института за јавну политику, док је конференција окупила еминентне стручњаке и колекционаре, који су, свако из свог угла, приказали својеврсни пресек стања у наведеним областима.

Скуп је концептуално био подељен на три дела: у оквиру првог сегмента, стручна и шира јавност имале су прилике да сазнају више појединости о настанку *Збирке мапа, ведута и докумената*, представљених из уредничког угла; затим да чују надахнуто излагање г. Петра Арбутине, уредника *Службеног гласника*, без чије подршке овај значајни издавачки подухват не би угледао светлост дана. Концизно излагање приређивача *Збирке*, г. Марка Миловановића, пружило је драгоцене информације о настанку публикације, док је, на крају, проф. Зоран Ракић са Филозофског факултета Универзитета у Београду изложио садржајан и инспиративан приказ *Збирке мапа, ведута и докумената: Србија, Црна Гора и Далмација кроз векове*.

Други део конференције донео је исцрпан преглед развоја картографије кроз историју, који је представила професорка Јасмина Јовановић са Географског факултета Универзитета у Београду; затим интригантано излагање г. Филипа Трајковића, вишег кустоса Педагошког музеја у Београду, који се бавио мистеријом треће карте у делу Јована Рајића *Историја разних словенских народа*. Учесник из иностранства, професор Фил Тимајер (Phil Tiemejer), с Државног универзитета у Канзасу, представио је своје истраживање о утицају развоја путничке авијације на превладавање „картографије колонијализма“ током хладног рата.

У оквиру треће сесије публика је имала прилике да чује информативна излагања следећих учесника: др Ангелине Банковић, вишег кустоса Музеја града Београда, која је представила колекцију карата и планова Београда која се чува у Збирци за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда; др Јелене Глишковић, библиотекара саветника и водитеља Картографског фонда Народне библиотеке Србије, која је присутне упознала са радом с картографским наслеђем у оквиру своје институције; на крају, др Татјане Брзуловић Станисављевић, библиотекара саветника Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, која је представила картографску колекцију из богатог фонда Универзитетске библиотеке.

У другом делу треће сесије присутнима су се обратили Марко Крсмановић Симић, колекционар старих мапа и уметнина, са излагањем које се тичало војне картографије на примеру једне мапе из опуса Николе де Фера; затим антиквар Филип Томашевић, са занимљивим освртом на колекционарство и тржиште антиквитета и старих мапа у Србији; те, на крају, оснивач Српског библиофилског друштва Срђан Стојанчев, с интригантном темом карти у српским књигама, као и откривањем једне до сада непознате Жефаровићеве ведуте.

Садржај зборника који се налази пред вама, драги читаоци, у основи одражава редослед излагача на скупу, уз одређене измене које обухватају оправдани изостанак прилога двојице излагача, као и трансфер рада о војној картографији у сегмент посвећен картографији уопште, због његовог значаја за разумевање сложеног односа између цивилне и војне картографије.

У своје име, као и у име свих учесника у овом значајном пројекту посвећеном картографији и картофилији, са задовољством препуштам садржај *Зборника* знатижељи, искреном интересовању и пажњи читалаца.

Др Владимир Абрамовић
Институт за јавну политику

Збирка мапа, ведута и докумената. Србија, Црна Гора и Далмација кроз векове

Приређивач Марко Миловановић

Институт за јавну политику, Београд, 2021 (друго издање),

624 стране

(Приказ)

Опсежан и богато илустрован каталог, који је под насловом *Збирка мапа, ведута и докумената. Србија, Црна Гора и Далмација кроз векове* приредио Марко Миловановић, а чије је друго, знатно проширено издање објавио Институт за јавну политику у Београду, посвећен је богатој колекцији старих географских карата (112 мапа), ведута (39 примерака) и књига које садрже мапе (41 наслов), као и делу драгоцене скупине докумената који се односе на повест и културну историју Србије и суседних области. Истраживачки рад и тимски послови на обради и дигитализацији те јединствене збирке отпочели су, према речима аутора, током 2018. године; у пролеће 2021. публиковано је прво издање каталога, а после свега неколико месеци и друго, двоструко обимније од претходног, обogaћено низом нових артефаката. Важно је напоменути и да су оба издања књиге објављена двојезично – текст паралелно тече на српском и на енглеском језику.

Након уводних белешки приређивача и надахнутог предговора творца колекције, текст другог издања књиге подељен је на седам делова. Први се бави прегледом основних граверских вештина – дрворезом, бакрорезом, литографијом и гравуром у челику, чиме се, упркос извесним ситним непрецизностима, корисник каталога поуздано уводи у технолошки поступак израде и умножавања старих мапа и ведута. Следе четири знатно обимнија поглавља, од којих је свако посвећено подробном каталожском опису географских карата из колекције Института, груписаних према хронолошком начелу. Први од тих одељака бави се најстаријом грађом – мапама из периода XV–XVI века; следе две целине посвећене картама и ведутама из XVII и XVIII столећа, док је унутар четвртог одељка (а то је пета глава књиге) описан картографски материјал настао у XIX веку и током првих деценија XX столећа, закључно са издањима чији су творци Јован Цвијић, Јован М. Жујовић и Владимир Маринковић.

У оквиру сваког од четири наведена поглавља текст је организован према истоветном, јасно замишљеном и доследно спроведеном систему. На почетку је изложен кратак поглед на одговарајућу епоху – поглавито на њена историјска и културноисторијска збивања, као и на важна географска и научна открића која су непосредно утицала на развитак картографије. Затим су, у виду сажетих енциклопедијских одредница (којима би, у неком будућем издању, свакако требало придружити списак основне литературе), наведени подаци о животу и стваралаштву најзначајнијих аутора – од Птолемеја до Јована Цвијића. Обе целине – културноисторијски преглед и животописи

знаменитих картографа – служе као поуздан увод и путовођа у најзначајнији одсек сваког поглавља – каталoшки опис мапа и ведута које чине главнину корпуса Збирке. Обрађено је преко сто педесет каталoшких јединица, а свака је и подробно документована илустративним материјалом.

Систематичност и доследност, запажене у уводним деловима књиге, уочљиве су и у брижљиво састављеном каталoшком опису. Уз оригинални назив мапе или ведуте дата су имена картописца, аутора мапе и издавача (картописац врши мерења и прави нацрт, аутор његове податке обједињује с декорацијом и изводи матрицу, а издавач ту матрицу штампа и тиме објављује мапу). Потом су наведени назив атласа из којег је мапа преузета и место и година његовог публиковања. Даље се нижу техничке појединости – одређење графичке технике у којој је карта или ведута изведена, димензије отиска, размера, језик и напомена о томе да ли је примерак колорисан. Следе детаљан опис мапе с референцама које се односе на њен значај, поузданост података, примењену пројекцију, напомене о представљеној територији и географским одредницама и, уколико их има, дескрипција и оцена уметничке опреме, која подразумева начин колорисања, украшавање картуша и уношење одређених иконографских, симболичних или садржаја жанровског карактера. На крају сваке каталoшке јединице дата је прецизна белешка о степену очуваности примерка и оквирна процена његове тржишне вредности, актуелна у време састављања каталога. Свака мапа и ведута су квалитетно репродуковане, а степен њихове читљивости ограничен је, као и код већине популарних картографских издања, форматом и дизајном саме књиге. Како би се извесне картографске, орнаменталне или фигуралне појединости нагласиле и учиниле боље видљивим, уз илустрације значајнијих мапа репродуковани су њихови увећани делови. Читљивост, а самим тим и употребљивост мапа била би немерљиво боља да је, као додатак књизи, приложен диск с дигиталним снимцима каталогизоване грађе.

Сваки хронолошки омеђен сегмент ове пробране колекције мапа, ведута и глoцрта садржи изванредан број антологијских остварења. Усмерио бих пажњу на само неколико репрезентативних примерака: рани приказ Апенинског полуострва и околних мора, рађен према Птолемеју 1599, две мапе Славоније, Хрватске, Босне и дела Далмације, Герарда Меркатора и Јоханеса Блауа, из 1632. и 1665, карту Мађарске Николе Сансона (1683), две величанствене мапе Ђакома Кантелија да Вињоле – Краљевине Србије из 1689. и Албаније с делом Западне Македоније из 1692, као и на велелепну карту Европе с представом целокупног тока Дунава, Јана Јансона и Николе Вишера, из 1690. године. Поменуо бих и брижљиво израђене мапе Далмације и Дубровачке републике Жака Шикеа (1719), Србије издељене на сандаке, Антонија Цате (1788) и Касинијеву карту Далмације са острвима (1793). Такође, истакао бих живописне, каткад и ефектно колорисане ведуте Београда (1623, 1691, 1720. и 1750/60) и Херцег Новог (1575, 1688, 1692, 1705. и 1753), као и драматичне, барокно покренуте панорамске приказе аустријско-турских окршаја код Сланкамена (1691), Олаша (1696), Петроварадина и Београда (из 1735).

La Costa Occidentale della Dalmazia fu già della Croatia. Maritima, e fu usata in undici L'ippone, il Conite, che sono

- Grauecha, ora Morlucha
- Iaska, ora Contea di Licka, e parte di Corbauia
- Corbauia, ora parte di Corbaua, e Kalpaz
- Nona
- Sulgara, ora Scardona
- Brebera
- Tinea, ora Knin, als Tima
- Chlebiana, ora Slawo
- Tzentzena, ora Cetina
- Imota
- Paratiasia, ora Primorya inferiore

Concordia de Nomi antichi con i Moderni

Stragrad al Ortopola	Marenta al Varona	Girona al Proterae lac.
Pada al Agorantim	Catona al Astrum	Sella Lada al Ofgato
Uua al Liana	Panna al Aburman	Scogli Dorona al Coladazeo Lucido
Lava al Lada	Epura al Epurana	Isola del Canal di Sagna Elaphatae lac.
Lava Vecchia al Poliporum	Albania Polipora	Alma Morlacha al Albar Alma
Albania al Siron	Orada foran Doran	Promontorio Dimeche Punta Panna
Isola al Trogum	Isa Lada al Balna	Dublyff al Arca
Isola al Spalatum	Lagora Lada al Ladaria	Comafl al Tloras al Tloras
Morona al Populatum al Aluicam	Lara	Choro fl al Tloras
Chorich al Epitum	Morice foran Longrada	Lomagna fl al Tloras

DALMATIA maritima Occidentale
 descritta in l'Essempare delle Carte piu' esatte
 dal Cantelli da Vignola
 e fatta imprimere
 Da Gio Giacomo Rossi
 con l'ora del S. P.

M. M. M. e. Rom. Sag. Modica, Lorenzo Gylone
 Secretario della Sp. di S. S. PAPA INNOCENZIO XI
 Dedicato dalle nobili del suo tempo, sotto alla pubblica Luce la Dalmatia
 per far girare questo della sua gran parte ricoperta. Scarsi dall
 tempo grande dell'Imperio Romano, perché da un lato di terra sua
 furono con più e quasi quindici restituita per mandare appresso a
 un Logo autore e soprannato appreso al hanno la Provincia posta e Carat
 a nome di S. S. PAPA INNOCENZIO XI, e dall'altro lato perche felle
 una affluente fu, di un gran fiume della Sava, che era una
 quanto più l'Imperio Romano della S. Sede Apostolica perche il V. S.
 P. M. come di questo uno de gli marie marino, e di quello più com
 restituita la ricoverata, d'altro e d'altro con tutto il diuerso
 della sua antica storia
 D. V. S. L. V. 1680

DALMATIA *maritima Orientale*
 e divisa con la direzione delle più recenti notizie del
 Geografo del Ser. S. Duca di Modona
 e pubblicata alla Luce
 in Roma alla Pace
 L'anno 1680.
 Jacopo Barbey Sc.

Скупина путописно-историјских књига о Србији, Далмацији и Црној Гори, објављених претежно током XVIII и XIX столећа, које садрже мапе, ведуте, планове или илустрације с приказима из свакодневице (кат. бр. 152–179), мада бројчано скромнија у односу на мапе и ведуте, заузима у овој јединственој картографској колекцији сасвим особено место. Међу близу тридесет описаних примерака издвојио бих три, према мом мишљењу, посебно значајна издања. Хронолошки је најстарија Рајићева четвортомна *Историја разних словенских народа, најпре Бујара, Хрваџа и Срба*, из 1794. године, једно од најутицајнијих дела старије српске историографије, чијој је трећој књизи прикључена, иначе ретко сачувана, карта Балканског полуострва у римском периоду, коју је израдио Захарија Орфелин, први српски картограф. Следи изузетно раритетан *Појед на далмаџинску обалу и острва с њароброда аустријској Лојга* (Трст, 1857), сачињен од мноштва литографија, које, повезане у низ дуг десет метара, образују питеорескни панорамски поглед на готово читаву источнојадранску обалу. Најзад, поменуо бих и ретко издање путописа Бернхарда Шварца из 1883, посвећеног Црној Гори, са изузетно очуваним оригиналним повезом и детаљном мапом Црне Горе. Каталожској обради тих публикација, саображеној начину на који су описане и мапе, уз опширан коментар о аутору, садржају и значају дела и податак о броју страна и врсти повеза, посвећено је шесто поглавље каталога.

Завршни, седми део књиге доноси сведен избор докумената похрањених у богатој библиотеци Института, која, уз већ поменуте збирке, броји око десет хиљада наслова. Заједничке тематске повезнице те документарне грађе јесу територија и повест Балкана, али су њен садржај, хронолошки оквири и порекло веома разнолики, пошто обухватају широк временски распон омеђен X столећем, у који је датиран фрагмент једног византијског манускрипта, као и прва десетлећа прошлог века, из којих потичу оригинални рукопис прелепе песме Јована Дучића „Дубровачки пастел“, или меморабиле везане за чланове династија Обреновић, Карађорђевић и Петровић. На крају књиге дат је списак основне литературе.

Мада није замишљено као научни рад у ужем значењу тог појма, будући да је лишено научног апарата и ширег одбира наведене литературе, ово издање представља узорно написано дело. Стога оно у знатној мери превазилази своју првобитну намену – да буде брижљив каталожски опис једне по много чему изузетне целине, с правом сврстане у ред најбогатијих и најпотпунијих приватних картографских колекција на нашим просторима. Благодарјеи целовитости приказане картографске грађе, као и обиљу података о техничким аспектима старих мапа, њиховим ауторима и времену, средини и приликама који су их изнедрили, књига Марка Миловановића и тима који је учествовао у њеном приређивању и оформљењу постала је својеврсна историја, или, тачније, увод у историју картографије посвећене територији Србије, Црне Горе, источног Јадрана, суседних балканских земаља, а делом и Апенинског полуострва. Уз то, репродукције мапа и ведута, чији је степен очуваности, по правилу, изузетно висок, пружају подстицајну грађу

и историчарима уметности, чија су истраживања уметничких и тематских особености старих карата и ведута у нашој средини готово у зачетку (колорит, стилске одлике, иконографија и иконологија украса картуша, илустрација и живописних жанр мотива итд.).

И да закључим. Појавом овог каталога, наша култура је обогаћена једним солидно и савесно израђеним приручником, поузданим и добро документованим, који ће бити од користи не само научним зналцима и искусним колекционарима већ и, можда у још већој мери, бројним картофилима-аматерима. Књига такође представља користан прилог већ постојећој литератури посвећеној картографији Србије и суседних територија. Међу прилозима домаћих истраживача овом приликом би посебно требало истаћи опсежне синтетичке студије Гордане Томовић, Жељка Шкаламере, Ђорђа Радивовића и Оливере Стефановић у драгоценом каталогу *Србија и суседне земље на старим топографским картама*, који је 1991. публикован поводом истоимене изложбе приређене у Галерији Српске академије наука и уметности, потом незаобилазну књигу Мирчете Вемића и Младена Стругара *Атлас Старе Србије. Европске карте Косова и Метохије*, из 2007. године, као и низ радова Гордане Томовић објављених у зборницима и периодичним публикацијама. Будући да текстови паралелно теку и на енглеском језику, корист од каталога ове збирке имаће и међународна научна јавност. Она ће тим издањем добити важан и незаобилазан приручник приликом картографских, географских, историјских, гдекад и историјскоуметничких изучавања српских земаља и суседних области, која су, посебно у иностраној науци, још недовољно заступљена.

Имајући у виду непусталу колекционарску страст сопственика ове пробране и раскошне збирке, кратак осврт на књигу *Збирка мапа, ведута и докумената. Србија, Црна Гора и Далмација кроз векове* завршавам с надом да ће се у врло догледној будућности појавити и њено наредно, још усавршеније и обимније издање, употпуњено новим материјалом и новим аквизицијама.

Проф. др Зоран Ракић
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Координате духа и простора

Збирка мапа и ведућа, хвале вредна колекција, осликава, како је то давно приметио маг латиноамеричке књижевности Х. Л. Борхес, лице колекционара у симболичком смислу, али и његов труд, који се бележи и остаје заувек део културне и националне баштине. Али књига пред нама није обична колекција, нити опсесивна потреба колекционара да своју колекцију учини богатијом. Отуда ми је посебна част што је кућа у којој радим, *Службени Иласник*, учествовала у овом капиталном издавачком послу.

Пред нама је мисија, путовање у свим смеровима, неопходно да би се сагледали трендови и еволуција „читања простора“ и његовог изражавања на мапама и ведутама. Зашто је пут у прошлост тако важан? Чему нас учи поглед на научни и креативни доживљај простора наших претходника, на границе, односе народа, промену геополитичких парадигми?... Чак и површним увидом у методолошки и историографски веома добро истражене биографије картографа представљених у овој књизи можемо да разумемо интелектуалну позадину не само ове збирке већ и картографског и картофилског наслеђа у целини. Увек су се највећи духови, ренесансно поливалентни ствараоци, бавили овим послом, на којем је било применљиво (оčekивано и видљиво) њихово знање. И сви они су желели да обједине своја истраживања, па није нимало случајно што су многи од њих своју највишу професионалну еманаџију заокруживали атласима, то јест, што компактнијом и детаљнијом сликом света. То и јесте циљ науке и уметности, комплетна и заокружена слика свега онога што из инспирације и духа долази у овај свет, покушавајући да га објасни. Као што је картограф Жан Думон објављивао текстове о јавном и приватном животу земаља у којима је био, тако су и сви његови претходници и наследници детаљним дескриптивним епистолама допуњавали визуализацију и лични доживљај.

У светлу хришћанског наслеђа Европе можемо да кажемо да је с Библијом завршен покушај скицирања узајамних веза између унутрашњег и спољашњег простора. Сусрет два простора упућује нас на неопходно ослањање на радове претходника, јер они су почетак, норма и мапа наших каснијих поступака и знања, који произлазе из тих унутрашњих веза као јединство снажних указивања. Поготово у инвенцији модерног духа, где се прича, слика и мишљење стапају у дијалектичко тројство и тако настаје симбиоза мисли, чулног искуства, али и доживљаја простора као судбине, или као, на овај начин приказаног, уметничког дела и ареала инспирације, примарно за уметника, односно картографа, а секундарно и највише за крајњу елементаризацију у оку посматрача. То можемо да видимо у уводу ове књиге, али и у једној неформалној, искреној експликацији власника колекције Владимира Поповића, који објашњава „индивидуалну мапу“, односно путеве и начине којима је пронашао своју страст. И не само то, захваљујући

оваквом зборнику можемо да видимо степен социјалне распрострањености, али и техничка знања карактеристична за једну епоху. Отуда није нимало случајно што су приређивачи ове књиге, знајући то, у једном од првих поглавља веома прегледно и детаљно објаснили основне технике израда мапа. Енциклопедизам је у XVIII веку довео до трансформације занатских техника и до географски ограничене дифузије на једно опште знање, које су баштинили сви. Данас у средишту интензивних динамика рекомбинације слике простора, дифузије и селекције смисла видимо појаве нових техника, али и технолошких и корисничких ограничења способних да из основа промене структуру средина које настајујемо.

Зато у данашњем „постеуклидовском“ простору живимо парадоксе модерних теорија простора, али у свакодневном животу и филозофији често прихватамо његово античко тумачење, уздигнуто на ниво безобалности света који нас окружује. Све је окренуто ка унутра, ка просторима хиперсвета, унутрашњи доживљај не подразумева ништа што постоји изван њега. Али мапа се мења, њена неопходност и важност нису престале да постоје. Ако су на мапама које су пред нама њихови цртачи бележили стање на терену неопходно да би разумели размере и односе који су њима дефинисани, данас је неопходно да себе одредимо у односу на та знања, која нису престала да постоје с модерним добом. Мапе еволуирају, агресивни друштвени покрети и варвари желе управо то: да промене индивидуални доживљај простора, да населе простор својим уверењима и вредностима. Вероватно је било слично и у добу када су настали просветитељство или романтизам – нешто друго или неко други је испунио просторе својим идејама и присуством. Није се географија променила, већ дух, и то се види у еволутивним путевима изражавања, поготово на најкарактеристичнијим мапама ове збирке. Не знам да ли је то била намера колекционара Владимира Поповића, али чињеница је да се ова средишња идеја наметнула као доминантна.

Доста је примера који су антику с њеним *homo heroicus* и осталим вредносним судовима управо због тога гурнули на маргине света будућности. Један из књижевности је можда најкарактеристичнији. У роману Стивена Персфилда Огњена капија, с темом пропасти Спарте и херојске погибије Спартанаца код Термопила, морамо приметити сцену када спартански јунак Леонида посматра истовар персијских бродова у луци суседног полиса, који су већ покорили персијски освајачи. Осим мноштва војне опреме, огромних бала папируса на којем ће се исписивати нека нова историја, он запажа и нешто што није део спартанског поимања света и што види први пут – географску карту. То живописано унутрашње знање о спољном простору није тактичко становиште неопходно за рат, то је суштина која ће све оне који је не разумеју (а Спартанци, нажалост, не разумеју) скрајнути с једне друге мапе, оне која бележи присутност и постојање народа. Тако некако је било са Спартом, али и с другим народима који нису успели да себе одреде унутар таквих координата. Касније је, како то примећује Лајош Сабо, „Коперник заједно са Земљом детронизовао и човека,

EXACTISSIMA
 Totius
DANUBII FLUVII
 TABULA
 et
 minores in eum influentes
 Fluvii cum Omnibus
 adhaerentibus Regionibus
 Per
T. DANCKERTS
 Amstelodami
 sculpsit Privilegiis

30 31 32 33
 WURTEMBERG DUCATUS FRANCONIA
 Heidelberg Stuttgart Augsburg
 49 48 47 46
 30 31 32 33

P A R T E D E L R E G N O D V N

P A R T E D E L B O S N I A

P A R T E D I D A L M A T I A

I u r i s d i z i o n e d i

IL REGNO DELLA SERVIA
detta altrimenti
RASCIA.

descritto
Su l'Esemplare delle Carte più esatte
e, con la direzione delle più recenti notizie
da Giacomo Cantelli da Vigñola
Suddito, e Geografo
del Sereniss: Sig: Duca di Modena
e dato in luce
da Gio: Giacomo de Rossi dalle
Sue Stampe in Roma alla Pace
con priv. del Som: Pont.
L' Anno 1689

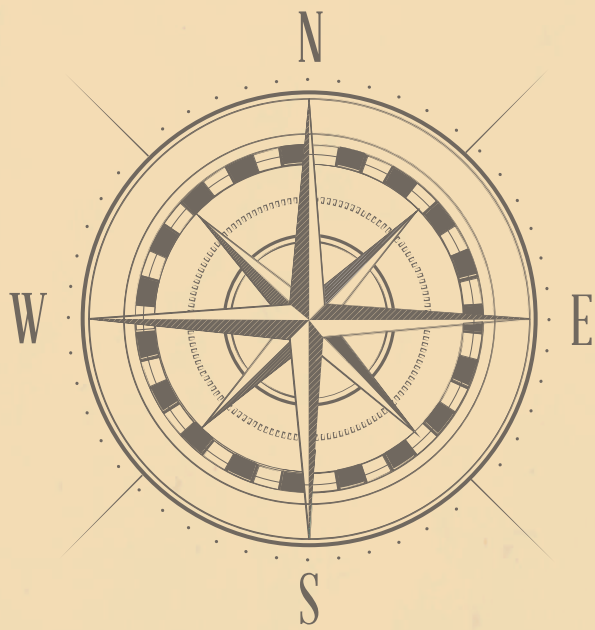

Note
Verconato, Arva Verconato, Prifidulo

који сада коначно може да открије какво је он малецно зрно прашине међу другим зрнцима“. Фројд је тврдио да се човек посредством коперниканског преокрета осетио повређен у свом нарцизму. Ајнштајн је наводно био први који је указао да се универзум шири, а три хиљаде година пре тога, у Старом завету седамнаест пута је поменуто да Бог својом моћном руком развлачи космос и да га је ширио од стварања света (Јез. 1: 22; Ис. 40: 22, 42: 5, 44: 24, 45: 12, 48: 13, 51: 13; Јер. 10: 12, 51: 15; Јов 9: 8, 26: 7, 37: 18; Пс. 18:9, 104: 2, 144: 5; 2. Сам. 22: 10; Зах. 12: 1). У светлу последње тезе сасвим је природно да се у овој књизи налази и једна „небеска мапа“. Само ових неколико примера говоре о томе да се наш поглед на ствари мења под утицајем неких „виших сила“, које осећамо, али можда им не можемо увек дати право име. Или можда и можемо, пратећи политичку историју простора које обухвата и детерминише ова колекција (Србија, Црна Гора и Далмација) и њен утицај на промене на терену, што довољно говори о променама у простору, које картографи непогрешиво бележе. У овим крајњим тачкама у којима се срећу историја и графичко уобличавање нашег одређења у простору, духу, времену... схватамо колико је важно реконструисати неке давнашње просторе као полазне тачке с којих смо кренули у сусрет новим истинама или заблудама, као да има неке разлике. Зато су неопходни овакви седименти памћења.

На крају треба поменути уредност и ваљану организованост ове збирке и књиге, која је можда највише допринела да се писац ових редова расплине изван примарно научне или издавачко-уредничке подразумеване експликације и приказа. Али зар и величина инспирације није вредносни суд и сведок?

Петар В. Арбутина
Службени гласник

Увод у Збирку мапа вегуџа и докумената

Желео бих да причу о настанку ове књиге поделим с читаоцима, тренутним и будућим картофилима и библиофилима. Идеју о настанку оваквог дела дао ми је господин Владимир Поповић у току лета 2018. године. Чињеница да је описивање ове збирке поверено баш мени представља ми велику част и задовољство, нарочито када се има у виду да је то једна од највећих збирки приватног карактера, односно ван државних институција на нашим просторима. С писањем сам почео 2019. године. Приликом сакупљања података јавила су се бројна питања везана за опсег, односно за количину и квалитет садржаја самог каталога. С обзиром на то да дело овог типа није раније постојало, односно да је каталог не само стручног већ и информативног карактера, нисмо имали много референци по питању форме коју је књига требало да поприми. Током писања и након бројних консултација с преводиоцем, схватио сам да будућим читаоцима недостаје дубљи контекст картографије, колекционарства, техника штампе и других сродних појмова који се помињу у овом каталогу. Тако смо дошли до закључка да је неопходно проширити каталог. Поменути проширења укључују објашњења термина, технике штампе и друге релевантне податке из једног света који није у великој мери познат широј публици. Наредно проширење настало је из идеје да би читаоцу било занимљиво да сазна нешто више о ауторима који су овековечили наше просторе. Након ових и других интервенција и проширења, схватили смо да заправо стварамо нешто више од каталога, нешто што се може сматрати књигом, односно делом за себе. Довољно је рећи да је радна верзија првог издања имала око 300 страна, док је друго издање двоструко обимније.

Ово дело се може сматрати својеврсним вадемекумом – како за љубитеље историје, тако и за постојеће и будуће сакупљаче мапа и књига насталих на нашим просторима. Као што сам већ напоменуо, ово дело није искључиво научног карактера, каква су, на пример, *Србија и суседне земље на старим географским картама*, од Ђирковића, Томића, Шкаламере и осталих, или *Атлас Старе Србије*, од Стругара и Вемића, већ садржи податке који су прецизнији и информативнији него они које можемо пронаћи у продајним каталозима европских аукцијских кућа као што су „Доротеум“ (Dorotheum), „Рајс“ (Reiss und Sohn), „Бонамс“ (Bonhams) и сличне.

Описи су писани по стандардима удружења IOBA (Међународно удружење независних продаваца књига) и ILAB (Међународно удружење продаваца антикварних књига). Ови стандарди изискују испуњавање одређених форми по питању садржаја, као и придржавање етичких кодекса удружења. Под садржајем се подразумева прецизно уношење како библиографских, тако и других података у вези са стањем предмета описивања. Етички кодекси регулишу права и обавезе чланова поменутих

удружења и формирани су с намером да заштите купце и осигурају поштену и транспарентну трговину. Један од механизма заштите купаца може се видети на следећем примеру. Чланови су у обавези да бесплатно пружају услугу тзв. неформалног процењивања, али давањем процене губе право на давање понуде за робу коју су проценили. Чланови су у обавези да користе нормирану терминологију, коју смо приликом писања покушали што више да приближимо нашим читаоцима. Ова два удружења представљају највеће ауторитете у сфери трговине антикварним књигама, рукописима и сродним материјалом штампане природе. Нажалост, ILAB нема огранке ни у Србији ни на Балкану, те је тржиште на нашим просторима такоређи нерегулисано. То доводи до великих одступања како у квалитету описа продаваца, тако и на пољу распона цена на домаћем и ширем балканском тржишту.

Процене дате у каталогу прате тенденције међународног тржишта, које на нашим просторима није заступљено у истој мери као у иностранству. Имајући у виду да је тржиште антиквитета изузетно динамично, већ су се појавила одређена одступања када су у питању цене у периоду између писања и објаве другог издања. Процене су оглед интересовања приватних колекционара, али и захтева институционалних купаца. Догађаји у свету такође утичу на вредност поједине врсте материјала. Под догађајима се не мисли искључиво на оне који непосредно утичу на куповну моћ појединаца већ и на популарност одређене теме и генерално интересовање шире публике за ту тему. Поменути догађаји могу бити јубилеји и годишњице рођења или смрти знаменитих личности, ратова, друштвених промена, покрета, као и други догађаји. Један од најскоријих примера јесте поновно буђење интересовања за предмете и дела настале око Првог светског рата, а поводом стогодишњице окончавања овог оружаног сукоба.

Процене су одраз стања тржишта у тренутку када је књига писана, односно, између 2019. и 2020. године. Ова чињеница не оспорава исправност процена датих у каталогу, које су референтног карактера. Неки од најбитнијих фактора који утичу на цену антикварних мапа и књига јесу тренутна количина која је у понуди, претходне остварене цене на релевантним специјалистичким аукцијама, време настанка колорације, присутност и квалитет рестаурације уколико је има и, наравно, стање, односно присуство или одсуство оштећења. У случају униката, као што су рукописи, или сличних изузетно ретких предмета, веома је тешко, или чак и немогуће, дати процену. У оваквим случајевима се вредност најчешће одређује јавним надметањем, односно аукцијом.

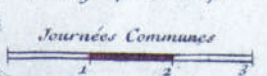
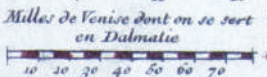
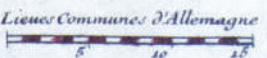
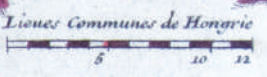
Надам се да ће ова књига пробудити у људима интересовање за колекционарство, али да ће такође подстаћи и љубав према историји, писаној речи, библиофилији и картофилији.

Марко Миловановић
дипломирани филозоф
члан удружења IOBA

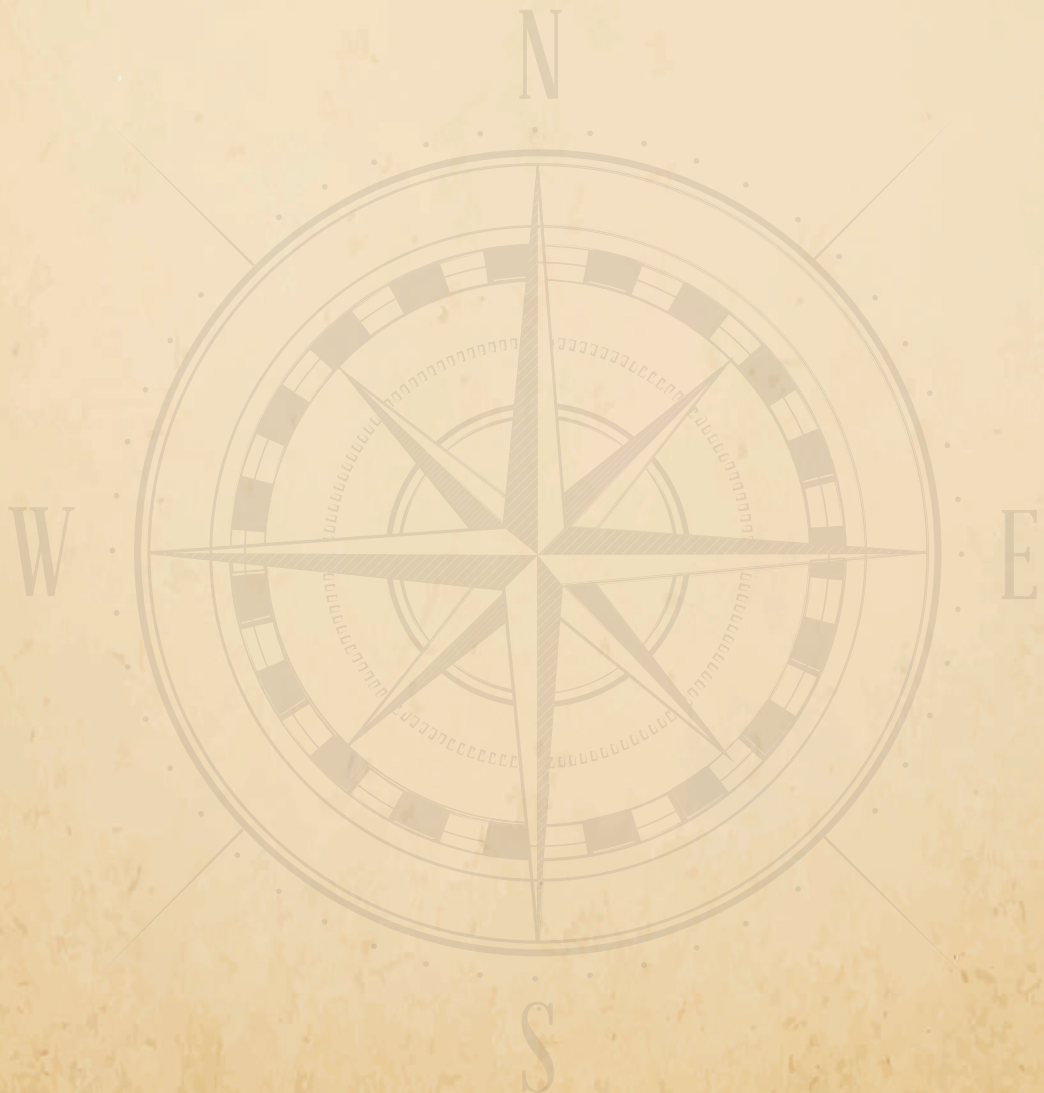

Echelle

Gravé par Liebaux le fils

Картографија

Јасмина М. Јовановић
Универзитет у Београду – Географски факултет
Студентски трг 3/3, 11000 Београд, Република Србија
E-mail: jasmina.jovanovic@gef.bg.ac.rs

Карта – перцепција географске стварности од античког до савременог доба

Апстракт: Перцепција географске стварности картом увек је била у фокусу интересовања. Карта пружа визуелно интегралну слику конкретног простора и као таква, извор је информација за различите анализе и презентације садржаја геопростора. Картографска визуелизација омогућава добијање просторних, временских и атрибутивних информација. Визуелно идентификовање и разумевање реалних и апстрактних компонената геопросторног садржаја, у различитим историјским епохама – од античког до савременог доба, одраз су научних знања, техничких достигнућа, културе, идеологије и погледа на свет. Карте су документ времена у којем су настале – материјална и духовна цивилизацијска тековина.

Кључне речи: карта, геопростор, визуелизација, информација, свет

Увод

Картографија је наука о приказивању и проучавању просторног размештаја и узајамне повезаности природних и друштвених појава, њихових квантитативних и квалитативних карактеристика и промена током времена. Карте су увек биле средство за приказивање и пренос просторних информација. Анализом карата могуће је идентификовати одлике развоја земаља и народа у различитим историјским епохама. Салищев¹ сматра да су карте значајне тековине материјалне и духовне културе човечанства. Карте су документ времена у ком су настале, одраз научних знања, техничких достигнућа, културе, идеологије и погледа на свет. Исти аутор дефинише карту као „својеврсну материјализацију сазнања о реалном свету и интерпретацију тог сазнања“²

---

¹ Константин Алексеевич Салищев, *Основы картоведения. История картографии и картографические источники* (Москва: Геодиздат, 1962); Јасмина М. Јовановић, *Тематска картографија – практикум* (Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет, 2017), 27.

² Константин Алексеевич Салищев, *Картография* (Москва: Высшая школа, 1982); Јовановић, *Тематска картографија*, 7.

Практични и научни значај географских карата је велики. Оне представљају специфичне графичке форме – моделе стварности и извор геоинформација. Перцепција, картографски приказ и проучавање реалног света међусобно чине јединствен процес. Картирање и коришћење карата, као логички узајамно повезане процесе, карактерише:

1. визуелно добијање информација о свету, као резултата посматрања и истраживања стварности – њених појава и процеса;
2. обрада података и информација приликом конструисања карте као јединственог просторног, сликовно-знаковног модела стварности;
3. проучавање и обрада одређених података с карте, ради издвајања суштинских и специфичних информација о картираним појавама, с циљем научног и практичног коришћења;
4. стварање визуелне слике моделоване стварности на основу информација садржаних на карти и претходно стеченог знања и искуства;³
5. интерактивност приликом добијања, стварања и дистрибуције картираних података;
6. системска организација геопросторних података и могућност ефикасног планирања, доношења одлука и управљања развојем одређеног простора (глобално, регионално, локално). Разумевање контекста представљеног садржаја на карти захтева проучавање: – бројних чињеница одређеног аспекта стварности (историјског и др.); – картографских принципа и метода представљања садржаја (општегеографских и тематских); – времена и околности настанка; – начина израде (научни, технички и практични аспект); – сврхе и – намене.

Карта – материјална и духовна цивилизацијска тековина

Карта је документ историјске вредности, културно добро сваке земље. Посредством карте презентују се географска стварност, структура, динамика и закономерност развоја геопросторних појава и процеса. Стварањем карата током историје, на основу приказаног садржаја и начина израде долази се до сазнања како су различите културе и цивилизације посматрале и схватале свет око себе. Разноврсност тематског садржаја картографских извора представља неисцрпан истраживачки простор за све геопросторне хуманистичке и природне науке и дисциплине.

Као наука, картографија има богату историју. У свим периодима друштвеноисторијског развоја картографија је доприносила развоју и формирању географских и општих цивилизацијских знања. Први цртежи –

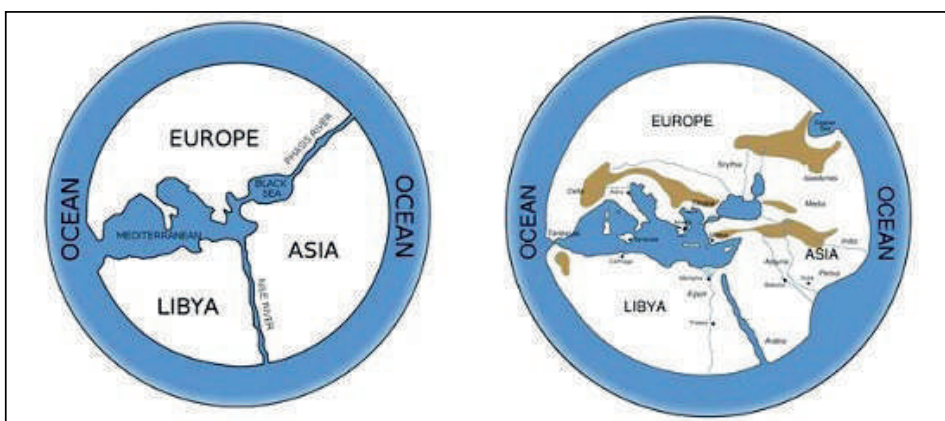
---

³ „Картографический метод исследования.“ Картоведение, приступљено 5. јула 2023, <https://sites.google.com/site/kartovedenie/home/kartograficeskij-metod-issledovania>

претече карата, настали су пре појаве писмености. Народи праисторијских заједница имали су своје картографске вештине: графичке скице и описе станишта и непосредног окружења бележили су на камену, кори дрвета, глиненим плочама, кожи, свили, тракама од бамбуса... Током различитих историјских раздобља, облици картографског стваралаштва су се мењали, садржавали су рационално и ирационално знање (научно, религијско, митско) у погледу садржаја, дизајна, начина штампе и намене.

Картографија добија научне основе у античком периоду. Антички научници су творци првих карата и прве збирке карата – претече атласа. Тумачење и картирање географске стварности (познатог света помоћу карте) заснива се на схватању о сферном облику Земље, примени степенске мреже на основу астрономских посматрања, примени првих пројекција, конструисању мреже паралела и меридијана, увођењу термина географска ширина и географска дужина, одређивању димензија Земље и др. Ератостен (276–194. год. пре н. е.) сматра да је Анаксимандер (610–546. год. пре н. е.), око 561. год. пре н. е. саставио прву географску карту тада познатог света, као и прву карту Грчке. На основу те карте Хекатеј из Милета (550–480. год. пре н. е.) саставио је око 500. год. пре н. е. карту света (Слика 1).

(„Anaximandro y el Ápeiron,“ Homo homini sacra res)

Формирање и ширење грчких колонија, као и освајачки походи Александра Великог (356–323. пре н. е.) утицали су на развој географског знања и античке картографије. Најзначајније карте тог периода су Ератостенова (276–194. год. пре н. е.) и Птоломејева (90–168. год. н. е.). Ератостен је створио прву карту света на којој је учртана мрежа меридијана и паралела (Слика 2).

(„The World according to Eratosthenes, 220 BC,“ Maps ETC)

Античка картографија достиже врхунац свог развоја у делу *Географски њручник* Клаудија Птолемеја (90–168. год. н. е.). Своја знања изложио је у осам књига и предодредио развој картографске науке за наредних скоро четрнаест векова. Птолемејева осма књига *Географског њручника* јесте дело од 27 карата (карте света и 26 карата у то време познатих делова света) и сматра се најстаријом збирком географских карата – претечом савременог атласа. На картама које су сачињавале ову збирку представљена је хидрографија, перспективним методом рељеф, симболима насељена места, дати су називи држава, насеља, мора, река, планина, као и списак географских координата за око осам хиљада места. Карте имају математичку заснованост (конструкцију).⁴

Слика 3. Карта света, Клаудије Птолемеј, *Географски њручник*, осма књига, Johannes Schnitzer, издање 1482. год.
(Nathaniel Harris, *Mapping the world – maps and their history* (London: Brown Partworks Limited, 2002))

⁴ Мирослав Петерца, Никола Радошевић, Слободан Милисављевић и Филип Рацетин, *Картографија* (Београд: ВГИ, 1974)

Слика 4. Балканско полуострво на Птолемејевој карти
 (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7f/Ptolemy_Cosmographia_Pannonia%2BDanube.jpg, приступљено 11. јула 2022.)

Римски период карактерише коришћење карата у војне и економске сврхе. Римљани су ширењем царства градили значајне друмске комуникације, које су пратила топографска премеравања. Резултат тих мерења биле су путне карте (итинерари – *itinerarium pictum*), с табелама и коментарима. Чувена је Појтингерова карта (*Tabula Peutingeriana*) (копија пронађена 1246) која садржи насеља, утврђења, логоре, центре трговине, путеве, путне станице с растојањима између њих, пловне реке и језера, планине и исписе који означавају називе провинција и народа.⁵ Картографски гледано, ови итинерари нису пружали тачност локације представљених објеката, јер њихов положај није одређиван помоћу координата. Представљени елементи садржаја дати су шаблонски, тако да се не може добити тачна представа њиховог међусобног односа (Слика 5). Али, упркос недостацима, карте рађене на основу премера у римском периоду, првенствено намењене војним потребама, коришћене су касније као картографски извор приликом састављања нових карата.⁶ Карте света у римском периоду имале су округли облик, јер се сматрало да је Земља раван котур окружен водом.

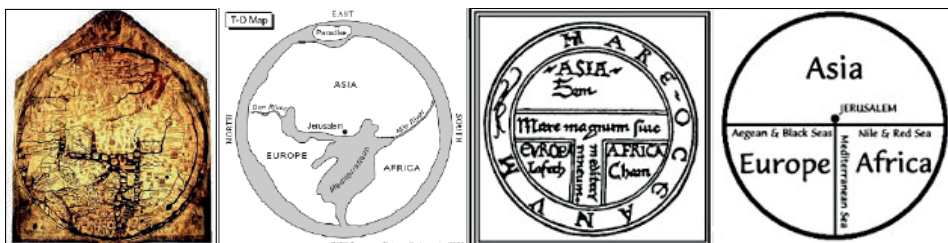
⁵ Harris, *Mapping the world*, 13.

⁶ Јасмина М. Јовановић, „Картографски дизајн комплексних географских ајласа“ (докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду - Географски факултет, 2010), 24.

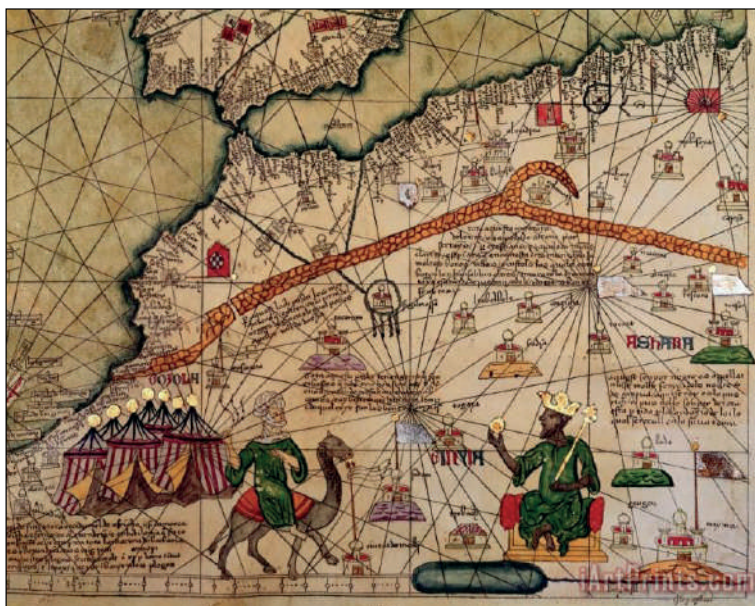
Слика 5. Појтингерова табла – део територије данашње Србије (*Tabula Peutingeriane VII*). Бројеви на табли приказују део станица на простору данашње Србије; 1. Singidunum (Београд); 2. Margum (Кулич код Смедерева); 3. Viminacium (Костолац); 4. Idimmum (Медвеђа); 5. Norreum Margi (Ћуприја); 6. Praesidium Pompei (Бован код Алексинца); 7. Naissus (Ниш); 8. Remesiana (Бела Паланка); 9. Turres (Пирот)
 („Појтингерова табла,“ Wikipedia, приступљено 5. јула 2022,
 https://sr.wikipedia.org/wiki/Појтингерова_табла)

У периоду раног средњег века дошло је до стагнације и назадовања развоја науке уопште, па тако и картографије. Одбачена су античка схватања и достигнућа. Црква, односно манастири, преузимају водећу улогу – развија се тзв. манастирска картографија. Карте тог периода погрешно су оријентисане, с представљеним нереалним садржајем, подређеним библијским схватањима, мистичним заблудама, митолошким представама и тумачењима, приказима непостојећих територија, односно с религиозним – ненаучним – садржајним представама. Одбачен је сферни облик Земље. Земља је представљена као круг (копно и океан око њега) у чијем је центру Јерусалим. Карте су шематизоване у облику слова Т (*Theos*, грч. Бог), те се називају Т или Т-О карте (*Orbis Terrarum*) (Слика 6). Ове карте нису имале практичну сврху.

Слика 6. Средњовековна карта света (*The Hereford Mappa Mundi*), око 1300, и шематски приказ Т (Т-О) карте (Ben Johnson, „The Hereford Mappa Mundi,“ Historic UK; „Hereford Mappa Mundi,“ Atlas Obscura; Juhua Hong, Huasong Luo и Guilin Wang, „The impact of the map projection on China’s geopolitical environment,“ у 23rd International Conference on Geoinformatics (Wuhan, 2015), 1–8; „The Three Parts of the World,“ Nephicode)

Други период средњег века (XIII–XV века) у Европи карактерише израда две врсте карата: навигационих карата (портолани или компасне карте) и карата света (планисфере). На развој картографије утиче напредак у развоју поморства, подстакнут развојем трговине. Карте света (планисфере) садрже податке које су сакупили разни мисионари (Марко Поло, Никола Конти и др.). Први портолани настали су у Италији и Каталонији у другој половини XIII века. Портолани или компасне карте представљају прекретницу у развоју картографије. Због њихове специфичне намене и коришћења компаса, за оријентацију је узет север, а не исток или југ, што је био случај са манастирским и другим картама претходног периода.⁷ *Каталонска карта свећа* из 1375. године (делом измењена 1387) представља најзначајније картографско дело XIV века. Саставио ју је непознати морнар из Мајорке за француског краља Карла V. Књига Марка Пола (1254–1324) коришћена је као материјал за састављање *Каталонске карте свећа* (Слика 7). Рађена је по маниру портолана, али садржи и одређене географске представе континената, добијене из путописа мисионара. Градови су означени својим симболима (грбовима), а простори појединих земаља испуњени су сликовитим илустрацијама карактеристичним за те пределе и текстуалним објашњењима. Карта је сачињена од четири пергаментна листа.⁸

Слика 7. Део Каталонске карте из 1375, *Catalan Atlas (Africa)*, Abraham Cresques (Harris, *Mapping the world*, 52)

⁷ Салишев, *Основи картоведенија*; Јовановић, „Картографски дизајн,” 28.

⁸ Милица Николић, „Карта Србије Ђакома Кантелија да Вињоле из 1689. године,” *Историјски часопис* 19 (1972): 101–134.

Портолани су у почетку приказивали само Средоземно и Црно море, са веродостојном конфигурацијом обала. Карактеристике обала, због значаја приликом пловидбе, приказиване су детаљно (мања острва, увале, заливи, литице и др.), често и с намерним преувеличавањем. За разлику од детаљног приказа обала (посебно у погледу назива), унутрашњост копна (реке, градови, планине и др.) обично није била приказана. Приликом изради портолана није узиман у обзир сферни облик Земље, те стога нису били засновани на пројекцији карте. Уместо мреже меридијана и паралела, портолани су били прекривен мрежом компасних линија и имали линијски размер за мерење растојања на карти. Компас и портолани тога доба били су значајна техничка основа за велика географска открића. Међутим, када се пловидба проширила изван Старог света, портолани без пројекције нису били погодни за приказивање огромних простора и одређивање локације брода по географским координатама. Почетком XIV века, Птоломејево дело *Географски њриручник* постаје поново научно и практично актуелно, због одсуства религиозних приказа, обиља материјала и математичких принципа конструисања карата. Представљало је основ за даљи развој научне картографије и израду математички заснованих карата. Упоредо с превођењем, проучавањем и коришћењем Птоломејевог дела, с појавом прве штампарије, умножавањем и широм дистрибуцијом штампаних отисака портолана, установљено је и занимање картограф.⁹

Велика географска открића XV и XVI века утицала су на промене у географском познавању света и напредак картографије не само у броју састављених и издатих карата већ и у начину конструисања, представљања садржаја и његовом дизајну. Различита интересовања за сазнањима конкретне географске стварности утицала су на то да се сакупљени чињенични материјал уопштавао и систематизовао материјалистичким схватањем света. Нова географска сазнања током епохе великих географских открића допринела су убрзаном развоју картографије. Потребне за географским картама и атласима постајале су све веће. Развој поморства и трговине, као и тежња да се овлада новооткривеним територијама, утицали су на потребу за тачним и садржајним картама, сврстаним у одговарајуће збирке – географске атласе (с математичком основом и прецизно оријентисаним садржајем).¹⁰ Тачност карата повећана је проналаском одговарајућих инструмената за премеравања земљишта и увођењем систематских астрономских мерења за одређивање географских координата, чиме је садржај географских карата постао тачнији и потпунији.¹¹ У овом периоду, осим бројних појединачних карата, настају велике збирке карата – атласи.

Развој трговине и пловидбе и ширење колонизације током периода ренесансе и великих географских открића, изазвали су огромну потражњу

⁹ „История картографии,” Картоведение, приступљено 19. јула 2022, <https://sites.google.com/site/kartovedenie/home/istoria-kartografii>

¹⁰ Јовановић, „Картографски дизајн,” 30.

¹¹ Николић, „Карта Србије”; Јовановић, „Картографски дизајн,” 30.

за географским картама, посебно светским и регионалним, што је захтевало примену нових картографских пројекција. Потреба за поузданим картама утицала је на систематска извођења картографско-геодетских премера земљишта, јер је било неопходно управљање огромним подручјима која су колонијализована. Развијају се посебне картографске установе, које су прикупљале и обрађивале акумулиране огромне количине материјала – географску и картографску грађу. Нова открића и сазнања радикално су променила географску представу о Земљи. Оснивају се бројне издавачке куће, које, засноване на интересу да што више одговоре растућим практичним потребама друштва и потражњи за истинитим географским картама, ангажују врсне научнике и картографе за израду садржајних и уметнички лепо обликованих карата. Настају и развијају се италијанска, холандска, португалска, шпанска, француска, немачка и друге картографске школе. Период ренесансе утицао је и на уметничко обликовање карата, посебно њихових декоративних елемената (рам, исписи, цртежи народа, обичаја, морских божанстава и др.).

Водећи картографи XVI века били су Абрахам Ортелијус и Герхард Меркатор. Абрахам Ортелијус (1527–1598) саставио је *Карту свећа* из 1564, на осам листова, а 1570. издаје збирку карата (53 карте) под називом *Призор земаљске куле* (*Theatrum Orbis Terrarum*) (Слика 8). На полеђини сваке карте дао је одговарајући текст, у којем истиче положај земље, њене географске особености, начин живота и обичаје становништва, а на крају атласа регистар географских назива. Предговор садржи списак аутора карата које чине атлас који су му били познати. Збирка карата имала је више издања допуњених новим картама, посебно историјским. Ортелијус је атласне карте сводио на јединствен формат, поједине карте је прерадио, а многе сâм саставио. По угледу на Ортелијусов атлас, Џорџ Браун и Франц Хогенберг објављују атлас градова света *Civitates Orbis Terrarum*, у шест књига, у периоду 1572–1618. год.¹²

Слика 8. Карта света, Абрахам Ортелијус – *Theatrum Orbis Terrarum*, 1570. год. (<https://www.sciencephoto.com/media/108077/view/ortelius-s-world-map-1570>, приступљено 19. јула 2022.)

¹² Harris, *Mapping the world*, 105; Јовановић, „Картографски дизајн,” 33.

Герхард Меркатор (1512–1594), водећи холандски и светски картограф, допринео је напретку научне картографије као аутор бројних оригиналних, математички заснованих карата и атласа, глобуса и астрономских инструмената. Чувене су *Карта Европе* из 1554. и *Карта свећа* из 1569. године (рађене у оригиналној картографској правој, цилиндричној пројекцији, која је по њему добила име), *Atlas sive Cosmographicae meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figgura* и др. У историји картографије Меркатор први уводи термин атлас. Меркаторов атлас сматра се обрасцем данашњих географских атласа, јер представља систематизовану збирку карата које су конструисане према математичким принципима, тако да их карактеришу тачност и богатство садржаја и уметнички квалитет израде.¹³ Атлас из 1595. године (у једном тому) садржи све претходно завршене и издате карте (73 карте) и још 29 до тада неиздатих Меркаторових карата, као и карте које је његов син Румолд довршио и додао (укупно 107 карата) (слике 9, 10). *Меркаторова пројекција* представља велико достигнуће у картографији, због погодности примене у навигацији. Значај Меркаторове конформне, цилиндричне пројекције јесте у очувању – подударности углова на карти у односу на површину Земље. Површина целе планете представљена је на једној карти без деформација углова. Односно, приликом представљања закривљене Земљине површине на равни карте углови се не искривљују, већ су верно представљени. Тиме је решио проблем прекоокеанске навигације, који су имале портоланске карте и Птоломејева карта. У Меркаторовој пројекцији, локсодрома је права линија која пресеца меридијане под истим одређеним углом, што је од значаја за правац кретања у навигацији, ваздухопловству, војсци и др. Приликом израде карата користио је пројекције у односу на положај и облик приказаних територија и намену карте. Применио је картографске знаке за насеља, хидрографију и комуникације. Меркаторова картографска колекција дала је потпунији, тачнији и размернији приказ географских сазнања, а тиме и велики научни и практични допринос.

Слика 9. Карта света – *Atlas sive Cosmographicae meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figgura*, Gerhard Kremer Mercator, 1569. год. (објављена 1595) ([https://en.wikipedia.org/wiki/Prime_meridian#/media/File:Atlas_Cosmographicae_\(Mercator\)_033.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Prime_meridian#/media/File:Atlas_Cosmographicae_(Mercator)_033.jpg), приступљено 21. јула 2022.)

¹³ Татьяна Григорьевна Сваткова, *Атласная картография* (Москва: Аспект Пресс., 2002), 31.

Слика 10. Влашка, Србија, Бугарска, Румунија и Македонија – *Atlas Minor*, Gerard Mercator – Hondius Henricus; Henricus Hondius & Joannes Janssonius, Amsterdam, 1638. (<https://storage.googleapis.com/raremaps/img/xlarge/30284.jpg>, приступљено 21. јула 2022.)

Чувене су и збирке карата из XVI века у издању Антоана ди Перак Лафрера (1512–1577) и Лукаса Ј. Вагенера (1534–1606) (први Атлас поморских навигационих карата 1584. – претеча тематских атласа). Поред општегеографских атласа, крајем XVI века појављују се и прве претече националних атласа (атлас Енглеске, Француске, Немачке...), као и различити тематски атласи (поморски, атласи путних карата, атласи појединих градова и области). Атлас постаје општи облик картографске продукције у XVII веку. Појављују се бројне издавачке куће у Европи: „Блау“, „Хондијус“, „Јансон“ и друге.

Потребе поморских сила европских држава, услед колонијалних освајања, захтевале су побољшање пловидбе и бржи развој картографије. Потребе за новим типовима карата, новим пројекцијама и систематским истраживањима откривених и колонијализованих великих територија карактеришу XVII век. Првенствено, било је неопходно усавршити научичке карте, проучити и картографски представити размештај природних ресурса (глобално, регионално и локално) и одговорити војним потребама за новим картама. Истраживање и решавање практичних задатака захтевало је научни приступ, увођење нових метода, критичко проучавање и обраду извора. Почетком XVII века долази до великог напретка у астрономији и геодезији, што је утицало на даљи развој картографије. Геодетске методе премеравања и одређивања положаја тачака постају основа за израду карата.¹⁴ В. Снелијус (1580–1626) примењује метод триангулације (1615); Ж. Пикар (1620–1682) одређује величину Земље (1670); потврђује се исправност теорије И. Њутна (1643–1727), према којој Земља није лопта, већ елипсоид и спљоштена је дуж екватора; усавршавају се мерни инструменти, а др Е. Халеј (1656–1742)

¹⁴ „Шта је геодезија,“ Грађевински факултет Универзитета у Београду, приступљено 17. априла 2022, <http://egeo.grf.bg.ac.rs/gig/geodezija.html>

поставља основе израде тематских карата природе и њихове примене за проучавање законитости просторног размештаја природних појава. Саставио је карте ветрова (1688) и магнетне деклинације (1701). Картографија XVII века оријентисана је ка научном приступу. Истичу се картографи Николас Сансон (1600–1667) и Гијом Делил (1675–1726). Конструисање карте засновано је на математичким принципима, садржајно се обогађује тачним подацима и реалним представама света и има мање декоративних елемената.

Разрада научних основа, напредак технике и почетак систематског проучавања Земље у топографском смислу карактеришу развој европске картографије XVIII века. Оснивају се картографске установе и картографске издавачке куће. Значајни издавачи овог периода су: Јохан Баптист Хоман (1663–1724), Георг Матеус Зојтер (1678–1757), Тобијас К. Лотер (1717–1777) и др. Конструисање што тачније математичке основе карте и изналажење нових метода представљања садржаја карата, посебно рељефа, карактеришу овај период. У домену пројекција, Р. Боновој (1727–1795) и Ј. Х. Ламбертовој (1728–1777) даје се велики значај. По питању представљања свих елемената садржаја карте тежило се изналажењу метода ортогоналног пројектовања на раван карте, како би се повећала математичка тачност. Метод перспективног представљања рељефа замењује се методом шрафа (принцип вертикалног или косог осветљења). Представљање рељефа шрафама Л. Милер заснива на вредности угла нагиба и принципу „што стрмије то тамније“, у оквиру скале са шест градација. Ј. Г. Леман (1705–1811) дефинише 1799. градацијски скалу од по 5°. Коришћење изолинија за представљање подводног рељефа датира с краја XVII и почетка XVIII века. Примена изолинија карактерише карту Ротердама из 1697, коју је урадио П. Анселин, карту р. Мерведе из 1728, Н. Крукијуса (1678–1754), карту кнл. Ламанша из 1737, Ф. Бијаша, и др. Представљање рељефа изохипсама предложио је Ж. Б. Мење 1771. год. и урадио карту за потребе извођења фортификацијских радова у Француској. Такође, Дифурл и Дикарл 1782. предлажу представљање рељефа на картама изохипсама, али до његове масовне употребе долази у другој половини XIX века, када се усавршавају неопходни мерни инструменти. Дикарл је на примеру једног острва дао теоријске основе овог метода, према којима је 1799. Дипен-Тријел објавио карту Француске. У овом периоду, изради атласа придаје се велики значај. Жил (1688–1766) и Дидје Роберт де Вугонди (1723–1786) аутори су атласа који је важио за најбољи атлас тог времена, и као такав коришћен је у целом свету – *Atlas Universelle* (1757). Ж. Н. Белин (1703–1772) аутор је *Атласа поморских карата*, највеће збирке ових карата уопште.¹⁵

Крајем XVII и почетком XVIII века расте интересовање европских картографа за што тачнијим и садржајнијим картографским приказима Србије. То је условљено првенствено војностратешким и економским интересима великих сила, али и ширим научним потребама сазнања и приказа. У XVII веку објављена је прва штампана *Регионална карта Србије*

¹⁵ Петерца, *Картографија*, 668-675.

(1689), *Il Regno della Servia detta alterimenti Rascia* Ђакома Кантелија да Вињоле (1643–1695). Издава је и у атласу *Mercurio Geografico* (Рим 1692). Настала је на основу путних белешки трговаца и свештеника и обилује бројним топонимима, приказом рељефа, хидрографије, насеља, путева, мостова, граница¹⁶ (Слика 11).

Слика 11. Прва регионална карта Србије 1 : 470000,
Ђакомо Кантели да Вињола, 1689. год.

(https://en.wikipedia.org/wiki/Giacomo_Cantelli#/media/File:KKR-10_Il_Regno_della_Servia_detta_alterimenti_Rascia.jpg, приступљено 9. јула 2022.)

Бечки картографи користили су геодетска мерења, осматрања и математичко-геометријске прорачуне као изворе приказа Србије на картама. Осим приказа географског садржаја, дати су исписи растојања између насеља, подаци о становништву, верској припадности, квалитету путева, мостова, извора, река и др. „Након Пожаревачког мира (1718), аустријски војни инжењери снимали су и премерили границу и том приликом детаљно приказали ток Саве и Посавину... Почетком XVIII века аустријска војска је прикупила обимну географску, етнографску и картографску грађу о Подунављу. Најтачнији војни подаци и карте чувани су као војна тајна и нису публиковани. Карте грофа Марсиљија из прве половине XVIII века, засноване на премери, прецизне су и омогућују да се утврде измене речних корита Саве и Дунава.“¹⁷ Током XVIII века вршен је државни премер земаља Хабзбуршке царевине („јозефинско снимање“), којим је обухваћен северни део садашње Србије. Упоредо с војним топографским снимањем терена текли су и радови катастарског снимања. Резултати нису објављивани и чувају се у Ратном архиву у Бечу и Универзитетској библиотеци у Болоњи.¹⁸ У Србији током турске владавине није било услова за теренска истраживања, геодетска мерења, картирања и штампу карата.

¹⁶ Николић, „Карта Србије“

¹⁷ Мирко Грчић и Љиљана Грчић, *Србија и Балкан на старим географским картама европских картографа* (Београд: Универзитет у Београду - Географски факултет, 2019), 429-430.

¹⁸ Грчић и Грчић, *Србија и Балкан*, 429.

У XVIII веку бележе се први почеци српске картографије. Оснивач српске картографије био је Захарије Стефановић Орфелин (1726–1785). Карте је састављао на основу руских и немачких извора. У Историји српских земаља Јована Рајића (1726–1801) објављене су 1794–1795. карте Захарија Стефановића Орфелина, које су имале велику културну вредност. Орфелин је карте преузео из атласа Јована Т. Саског и прерадио их у сарадњи с њим и Ј. Рајићем. Први српски атлас, Пјешкиј землеписник Павла Соларића (1781–1821), издат је у Млецима 1804. год. (заједно с првом географијом на српском језику), по угледу на немачке атласе. Атлас садржи 37 карата.¹⁹ Рајићева Историја српских земаља садржи карте које су Срби први пут имали прилику да виде на свом језику. Карте су утицале на формирање првих представа код Срба о земљама у којима су њихови преци живели и где су се застално населили, односно на представе о словенским и јужнословенским земљама.²⁰

Картографију XIX века карактерише састављање топографских карата различитих размера, на основу топографског премера, заснованог на потпуној математичкој основи. Премери и састављање топографских карата прелазе у надлежност генералштаба појединих армија, који оснивају стручне војне картографске установе.²¹ Карте овог периода карактеришу тачност и комплетност, примена савршенијих мерних инструмената и уједначеност начина представљања географског садржаја. Велики значај придаје се начинима представљања рељефа, како би се што боље изразила геометријска и геоморфолошка тачност, али и пластичност приказа. Војни и економски интереси захтевали су не само добар визуелни приказ рељефа на средњеразмерним и ситноразмерним картама, већ и изражајност и метричност морфометријских карактеристика рељефа, посебно на крупноразмерним картама. Осим примене метода изохипси, користи се и хипсометријски метод, као и комбиновани методи: – изохипсе и шрафе; – слојеви (боје) и сенке. Хипсометријски метод (метод слојева, боја) своју потпуну практичну примену на картама има од почетка XIX века. Теоријске основе поставио је К. Појкер (1858–1940). Принципи састављања хипсометријске скале у наредном периоду су усавршавани, како би се постигла што већа пластичност рељефа.

Осим топографских, општегеографске и тематске карте и атласи заузимају значајно место. Истраженост унутрашњости континента допринела је изради тачних и потпуних карата. Поморске експедиције доприносе бројним открићима, те континенти добијају стварне контуре. Светски атлас Ф. Вандермелена (1795–1869), у шест свезака са укупно 369 карата, објављен је у периоду 1825–1827. године. Свака атласна карта ограничена је линијама меридијана и паралела. Карте су детаљне, читљиве и са пропратним текстом описа територија које су до тада биле мало познате. Прво издање чувеног енглеског атласа света, *The Times Atlas of the World*,

¹⁹ Петерца, *Картографија*, 723; Јовановић, „Картографски дизајн,” 51.

²⁰ Драгутин Петровић, „Српска географија XIX (1804–1829),“ *Флоисџон – часопис за историју науке* 5 (1997): 10–75; Грчић и Грчић, *Србија и Балкан*, 528.

²¹ Петерца, *Картографија*, 675.

објављено је 1897. год.²² Иако су се у ранијим периодима састављали атласи појединих држава (Енглеске, Француске, Немачке...), родоначелником националних атласа сматра се *Национални атлас Финске*, из 1899. год. Школске карте и атласи постају стандардна наставна средства у свим земљама.

Акумулирана велика количина чињеничног материјала бројних просторних наука омогућила је израду тематских карата и атласа. У том погледу значајни су радови К. Ритера (1779–1859) – *Физичка карта Европе*, А. Хумболта (1769–1859) – *Изојермалне линије и дистрибуција штојлоше на карти светла* (1817) (Слика 12), В. Смита (1769–1839) – *Стратиграфска скала* (1799), као и *Геолошка карта Енглеске, Велса и делова Шкотске* (1815. и 1820). Геолошка истраживања у овом периоду била су веома актуелна, тако да су основане посебне институције за геолошко картирање, а израда тематских – геолошких карата постаје масовна (Слика 13). Израду економских карата и атласа условио је развој индустрије (привредно-статистички атлас, атлас индустрије, пољопривреде и насељености и др.). Тематски, *Физичко-географски Берихаусов атлас* изашао је 1836. год. Локацијски приказани подаци на картама (појединачним и атласним) омогућили су да се идентификују и проуче међусобне узрочно-последичне везе настанка и развоја проучаваних појава и процеса и везе са окружењем, те да се дефинише закономерност дистрибуције феномена који се проучавају (стање, развој и предвиђање). Тематске карте и атласи добијају широку примену у истраживањима геопросторних наука (у фази проучавања и у фази презентације резултата).

Слика 12. Изотермална карта света, Alexander von Humboldt, 1817. год. (W. C. Woodbridge, *School Atlas to accompany Woodbridge's Rudiments of Geography* (Hartford: CT, 1823); https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Woodbridge_isothermal_chart3.jpg, приступљено 17. јула 2022.)

²² Салищев, *Основы картоведения*; Јовановић, „Картографски дизајн,” 39.

Слика 13. Геолошка карта света, James Reynolds, 1849. год.
(Harris, *Mapping the world*, 240)

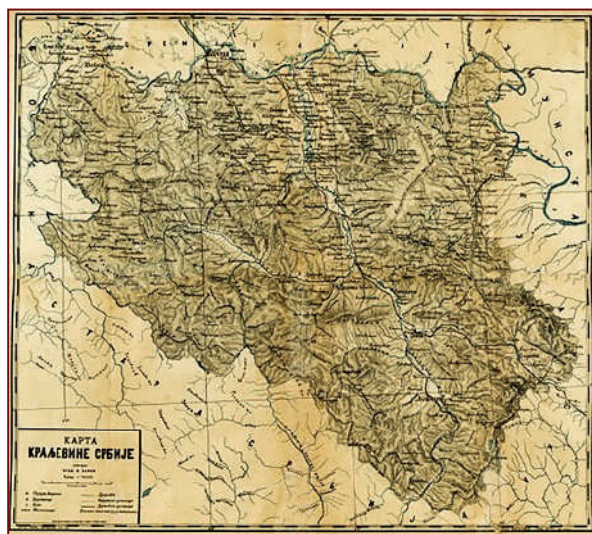
Напредак картографије XIX века везан је за нове пројекције, које су биле усмерене у правцу обезбеђивања математичке основе, посебно крупноразмерних карата, као и на увођење правоуглих координата приликом обраде геодетских података.²³ Посебан допринос дао је Карл Фридрих Гаус (1777–1855), који је поставио основ опште теорије конформног представљања једне површине на другу – сфероида на лопту (1820). Другу половину XIX века карактерише примена нових пројекција, константи за димензије Земљиног елипсоида (Беселов, Кларков), норми тачности, техника издавања карата (цртање уместо гравирања и репродукција у бојама уместо црнобеле технике), као и представљање правоугле координатне мреже у одређеној пројекцији (чиме се олакшава употреба карата и повећава картометријски квалитет), увођење стандардног размерног низа топографских карата, те прихватање изохипси као основног метода за представљање рељефа на крупноразмерним картама и друго.

Осим за Захарија Стефановића Орфелина, развој картографије у Србији везује се и за Саву Поповића Текелију (1761–1842). Био је први Србин који је саставио *Карту Србије и српских земаља*, 1805, у Бечу. Карта је рађена ћирилично, у бакрорезу, размере 1 : 1000000, и штампана у две хиљаде примерака. У другој половини XIX века рађене су и штампане прве школске карте и атласи у Београду. У истом периоду раде се карте појединих области Србије. *Хидрографску карту Кнежевине Србије* (1880) урадио је Ј. Мишковић (1844–1908), као и *Топографски кључ Јајодинској округи* (1885), *Карту Књажевачкој округи 1 : 200000* (1879), *Карту Рудничкој округи 1 : 200000* (1872); публиковао је и *Карту Косова Поља*. Ј. Драгашевић (1836–1915) урадио

²³ Петерца, *Картографија*, 681.

је *Картау Млаве, Пека и Хомоља* (1876) и учествовао на Берлинском конгресу, где је, уз рад, приложио етнографску карту штампану у српском часопису *Рајник* 1879. године. Прве тематске карте у Србији биле су етнографске. *Геолошку картау Краљевине Србије* први је 1886. урадио Ј. Жујовић (1856–1936), а прву *Хидрографску картау Мачве* (1891) и *План околине Београда 1 : 50000* (1865–1866) урадио је А. Алексић (1844–1893). Капетан Љ. Ивановић (1836–1879) саставио је 1869. *Опшћу географску картау Србије 1 : 500000*, коју је српска војска користила у рату против Турске, 1876–1878. године. Карту је током рата српска војска кориговала тачним и веродостојним подацима.²⁴

Географ и дипломата В. Карић (1848–1894) у делу *Србија – опис земље, народа и државе* (1887) објавио је шест карата. Најзначајније су: *Балканско полуострво 1 : 1000000* (1883), *Српске земље и Балканско полуострво 1 : 3000000* (1884) и *Краљевина Србија* (1887) (Слика 14). За развој српске картографије од значаја је оснивање Географског одељења Главног ђенералштаба у Београду, 1876. године. Извршен је први топографски премер Краљевине Србије, у размери 1 : 50000, у периоду 1881–1892, на основу којег су састављене бројне карте. Најзначајније су *Ђенералштабна карта Краљевине Србије 1 : 75000*, штампана у пет боја на 94 листа, на којој је рељеф представљен изохипсама с еквидистанцом од 50m (Слика 15). Почетни меридијан је Париски, а елипсоид Беселов. *Генерална карта Краљевине Србије 1 : 200000* (1890–1893) штампана је у четири боје на девет листова. Ове карте представљају велики напредак српске картографије.²⁵

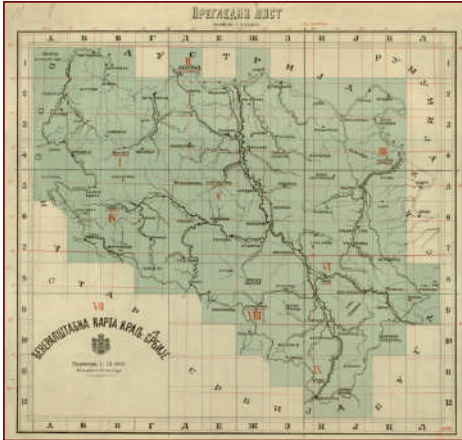
Слика 14. Карта Краљевине Србије 1 : 750000, Владимир Карић, 1888. год.

(Фотолиотографска радионица Главног ђенералштаба, Београд –
<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/3293>, приступљено 19. јула 2022.)

²⁴ Грчић и Грчић, *Србија и Балкан*, 525–528, 531, 538–539.

²⁵ Петерца, *Картографија*, 726–727.

А

Б

Слика 15. А. Ђенералштабна карта Краљевине Србије, прегледни лист, 1 : 75000; Б. Београд, Д1. Географско одељење Главног ђенералштаба у Београду, 1893. год. (https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_31042842F482DDE8DE606DE64D9A9072; https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:%C4%90eneral%C5%A1tabna_karta_Srbije, приступљено 19. јула 2022.)

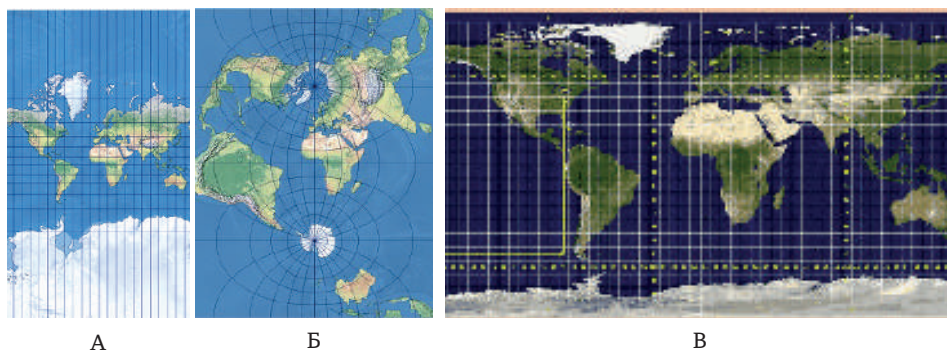
Велики допринос развоју српске географије и картографије дао је Јован Цвијић (1895–1927). Резултате теренских научноистраживачких проучавања Јован Цвијић је представио на оригиналним тематским картама. Највећи број Цвијићевих карата односи се на геоморфолошку и геолошку проблематику. Од бројних карата (преко 70) и атласа Јована Цвијића треба истаћи: школску *Карту Србије и Црне Горе* (1897) 1 : 750000, штампану у шест боја; *Карту Краљевине Срба, Хрваџа и Словенаца* (1922) 1 : 500000 и *Карту Краљевине Срба, Хрваџа и Словенаца* (1922) 1 : 200000; атлас *Језера Македоније, Сџаре Србије и Еџира* (1902), који садржи 10 карата у боји; и *Геолошки атлас Македоније и Сџаре Србије* (1903) који садржи осам карата у боји.²⁶

У XX веку географска изученост простора и брз развој науке и технике допринели су бржем развоју картографије. У домену пројекција највећи значај има примена *Гаус–Кријерове љројекције*. Јохан Хајнрих Луис Кригер (1857–1923) проучавао је радове К. Ф. Гауса (1777–1855) и извео једначине за непосредно пројектовање с елипсоидне на равну површ, без посредовања лопте (1912). Гаус–Кригерова пројекција је попречна верзија стандардне Меркаторове пројекције и усвојена је у многим земљама приликом израде топографских карата. Од 1947. велику примену има *УТМ љројекција* (Универзална трансверзална Меркаторова пројекција), која се користи у националним и међународним системима за картирање широм света (Слика 16). Циљ усвајања УТМ пројекције јесте да цела Земљина површина буде обухваћена једним координатним системом, уз ограничење

²⁶ Јовановић, „Картографски дизајн,” 53.

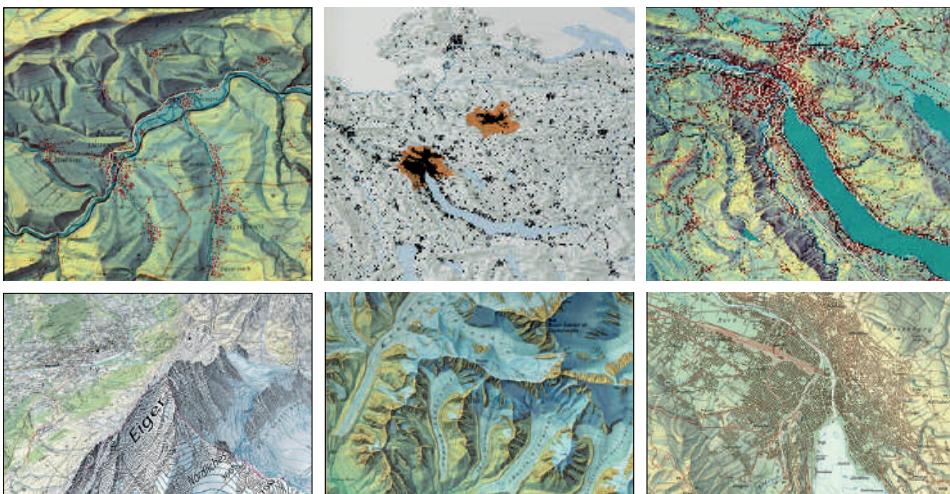
за поларне области. На картама рађеним у Меркаторовој пројекцији користи се хипсометријски метод за представљање рељефа, а на картама рађеним у Гаус–Кригеровој пројекцији метод изохипси. Осим ових пројекција, за карте света користе се М. Екертска пројекција (1906), А. Ј. ван дер Гринтенова (1904, 1905), А. Х. Робинсонова (1963) и многе друге.

Слика 16. Меркаторова пројекција: А. стандардна; Б. попречна (Гаус–Кригера); В. УТМ („Transverse Mercator,” ArcGIS; „Gauss-Krüger,” ArcGIS; „UTM - Universal Transverse Mercator,” Geokov)

Развојем комуникационих технологија и применом ГИС-а, средином XX века картографија добија нову димензију. Процесом аутоматизације убрзава се поступак осавремењавања одређених временски променљивих података који су садржани на картама и у атласима (подаци везани за становништво, насеља, инфраструктуру, привреду, климу, воде...). Развој картографије XX века карактерише израда разноврсних карата и атласа према територијалном обухвату, намени и тематици садржине. Неопходност одражавања националне специфичности сваке државе условила је израду националних атласа. Унификацију и стандардизацију општегеографских карата и атласа у светским размерама прати израда тематских карата и регионалних атласа, који с различитих научних и практичних аспеката визуелизују појаве и процесе геопросторног садржаја. Поред картирања различитог територијалног обухвата, степена детаљности и намене, тематика садржаја везана је за практична истраживања из различитих области: геологије, хидрологије, шумарства, пољопривреде, земљишта и вегетације, климатологије, екологије, демографије, просторног планирања, инжењерског пројектовања итд. Велики значај има проучавање и картирање Светског океана и природних и изазваних катастрофа. Поред традиционалног издања карата и атласа издају се електронске верзије, чиме се повећава доступност корисницима. Први електронски атлас био је *Electronic Atlas of Canada*, из 1981. године. Затим следе многобројни електронски национални и регионални атласи, с допунским мултимедијалним садржајима. Све већи значај картографије као науке утицао је на формирање Међународног картографског друштва (*International Cartographic Association – ICA*), 1959, у Берну.

Едуард Имхоф (1896–1986) дао је велики допринос развоју картографије XX века. Полазећи од чињенице да је срж картографије графичка презентација, бавио се важним питањима: методом представљања рељефа (употреба сенчења косим осветљењем и постизање 3Д ефекта), симболизацијом, употребом боје и сенке, генерализацијом садржаја карата (посебно насеља), правилима картографског писма, положајем текста на карти, графичким оптерећењем, израдом тематских карата и атласа и свим аспектима картографског дизајна (Слика 17). *Национални атлас Швајцарске* Е. Имхофа, из 1978. (садржи око 500 карата), већина картографа сматра светским лидером када је у питању графички састав, дидактички приказ и технички картографски квалитет.²⁷

Слика 17. Приказ рељефа и насеља – исечци карата из *Националног атласа Швајцарске*, Едуард Имхоф, 1978. год. („Eduard Imhof,“ But does it float; „Relief shading,“ Relief shading; „Schweizerischer Mittelschulatlas,“ Codex 99)

Картографска делатност у Србији у XX веку, посебно након Другог светског рата, проширује се по обиму, намени и садржају. Прва примена аерофото снимака у националној картографији почиње 1916. године. Географско одељење у Београду преименовано је 1920. у Војногеографски институт (ВГИ) и наставља са израдом топографских карата Србије у размери 1 : 25000 на основу нових премера. Оне представљају основни картографски извор за састављање размерног низа топографских карата, општегеографских и тематских карата. Велики значај придаје се изради тематских и рељефних карата и атласа (1952. објављено је прво издање *Историјског атласа*, 1984. прво издање *Пушине карте СФРЈ 1 : 500000* и др.) (Петерца и др., 1974, 738–741).²⁸ Примена савремених технологија у процесу израде карата свих

²⁷ „Eduard Imhof (1895–1986),“ International Cartographic Association, приступљено 1. јула 2022, <https://icaci.org/eduard-imhof-1895-1986/>

²⁸ Петерца, *Картографија*, 738-741.

размера остварује се од 1995. године. Урађене су дигиталне општегеографске, топографске и бројне војне карте. Поред картографске делатности ВГИ, издавањем и штампањем општегеографских и тематских карата и атласа за школске и друге потребе бави се и Издавачка установа „Геокарта“ (основана 1947), сада РГЗ – сектор за топографију и картографију. Прва карта, издата 1947, била је *Пољопривредна карта ФНРЈ*, која је обухватала 487 листова у четири боје, размере 1 : 25000. *Први школски географски атлас* штампан је 1950, ћирилицом, на 20 страна, са девет карата. Поред општегеографских, школских атласа издају се тематски атласи, зидне карте, планови градова и др. (штампане и електронске верзије).²⁹ Оснивају се и приватне издавачке установе, чиме се доприноси развоју картографије.

Слика 18. Рељефна карта света (<https://i.stack.imgur.com/PVD4J.jpg>, приступљено 29. јула 2022.)

Слика 19. Карта света v- *The World Physical* („World Physical Map,” National Geographic Society, 1994)

²⁹ Петерца, *Картографија*, 741, 744.

Нова епоха у истраживањима Земље започела је у другој половини XX века коришћењем сателитских снимака и развојем даљинске детекције. Захваљујући развоју технологије космичких истраживања и снимањима Земље из космоса, сензори су нашли примену и у аеро и у терестичким снимањима. Успостављање системских сателитских снимања било је неминовност, услед захтева друштва за добијањем правовремених и објективних информација (тренутна стања, процена могућности контроле и управљања променама природних и друштвених појава и процеса). Ажурирање топографских карата, обнављање геодетске референтне мреже, ажурирање државног катастра, увођење стандардног размерног низа, усвајање јединствене пројекције за топографске карте, дефинисање конвенционалних картографских знакова, примена метода изохипси и хипсометријског метода за приказ рељефа, усавршавање технологије израде и штампања карата, усавршавање геодетских инструмената, примена компјутерске технологије и ГПС-а само су неке области активности од значаја за развој картографије XX века.

Развој картографије у XXI веку везан је за могућност добијања широког спектра података из сателитских снимака, даљинском детекцијом и развојем рачунарске технологије и ГИС-а. Дигитални геопросторни подаци део су свакодневног живота и активности. Све већа потреба за картографским производима, пораст броја корисника и њихових захтева за одговарајућим актуелним просторним информацијама, условљавају повезаност картографије с геоинформатичким дисциплинама. Израда карата дигиталном технологијом и интерактивно коришћење усмерени су ка константном проширењу глобалне просторне покривености и повећању тачности геоподатака. Улога и значај карата и атласа се мењају – од крајњих производа који дају просторне информације, до привремених производа који пружају визуелизацију просторних база података за различите сврхе истраживања. Израда електронских карата и атласа добија све већи значај због потенцијала глобалне мреже. Веб технологија омогућава брже претраживање базе података, олакшава и убрзава поступке избора варијабли података визуелног приказивања, препознавања и истраживања. Главни циљ картографске визуелизације просторних података (топографских и тематских) јесте ефикасна комуникација с јасним информацијама.

Визуелизација, у смислу стварања представе света, увек је била део картографије. Применом 3Д визуелизације и мултимедијалне технологије омогућава се ефикаснија презентација реалних и апстрактних појава и процеса, приказивање садржаја комплексних ситуација из различитих перспектива, контекста и на више нивоа. У едукативном и информационом погледу, вредност картографске комуникације у глобалном комуникационом простору електронске цивилизације добија на све већем значају. Интернет и веб омогућавају обликовање динамичких картографских приказа, чији се садржај мења на кориснички захтев (креирање, трансформација и коришћење).

Сумирајући разноврсност научне и практичне употребе карата, могу се издвојити њене главне функције:

1. комуникативна (складиштење и пренос просторних информација);
2. когнитивна (просторно-временско проучавање природних и друштвених појава и стицање нових сазнања о њима);
3. оперативна (директно решавање различитих практичних проблема);
4. конструктивна (коришћење карата за развој и реализацију различитих научних, техничких, економских и друштвених пројеката);
5. прогностичка (предвиђање настанка и развоја природних и друштвених појава и процеса – њихове дистрибуције, промене у времену и будућим стањима).³⁰

Литература

- ArcGIS. „Gauss-Krüger.“ Приступљено 25. јула 2022. <https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/latest/map/projections/gauss-kruger.htm>
- ArcGIS. „Transverse Mercator.“ Приступљено 25. јула 2022. (<https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/latest/map/projections/transverse-mercator.htm>, приступљено 25. 7. 2022).
- Atlas Obscura. „Hereford Марра Мунди.“ Приступљено 11. јула 2022. <https://www.atlasobscura.com/places/hereford-mappa-mundi>
- Берлянт, Александр Михайлович. *Карта – второй язык географии: Очерки о картографии*. Москва: Просвещение, 1985.
- But does it float. „Eduard Imhof.“ Приступљено 1. јула 2022. <https://butdoesitfloat.com/eduard-imhof>
- Wikipedia. „Појтингерова табла.“ Приступљено 5. јула 2022. https://sr.wikipedia.org/wiki/Појтингерова_табла
- Woodbridge, W. C.. *School Atlas to accompany Woodbridge's Rudiments of Geography*. Hartford: CT, 1823.
- Geokov. „UTM - Universal Transverse Mercator.“ Приступљено 25. јула 2022, <http://geokov.com/education/utm.aspx>
- Грађевински факултет Универзитета у Београду. „Шта је геодезија.“ Приступљено 17. априла 2022. <http://egeo.grf.bg.ac.rs/gig/geodezija.html>
- Грчић, Мирко и Љиљана Грчић. *Србија и Балкан на старим географским картама европских картографа*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет, 2019.
- International Cartographic Association. „Eduard Imhof (1895–1986).“ Приступљено 1. јула 2022. <https://icaci.org/eduard-imhof-1895-1986/>
- Јовановић, Јасмина М. „Картографски дизајн комплексних географских атласа.“ Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет, 2010.

³⁰ Александр Михайлович Берлянт, *Карта – второй язык географии: Очерки о картографии* (Москва: Просвещение, 1985); Любовь Андреевна Фокина, *Картография с основами географии* (Москва: Владос, 2005); Картоведение, „Картографический метод исследования “

- Јовановић, Јасмина М. *Темајска картографија – ѱрактикум*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет, 2017.
- Johnson, Ben. „The Hereford Mappa Mundi.“ Historic UK. Приступљено 11. јула 2022. <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofEngland/The-Hereford-Mappa-Mundi/>
- Картоведение. „История картографии.“ Приступљено 19. јула 2022. <https://sites.google.com/site/kartovedenie/home/istoria-kartografii>
- Картоведение. „Картографический метод исследования.“ Приступљено 5. јула 2023. <https://sites.google.com/site/kartovedenie/home/kartograficeskij-metod-issledovania>
- Maps ETC. „The World according to Eratosthenes, 220 BC.“ Приступљено 5. јула 2022. <https://etc.usf.edu/maps/pages/10400/10489/10489.htm>
- National Geographic Society. „World Physical Map.“ 1994. Приступљено 1. јула 2022. <https://www.maps.com/products/world-physical-map-1994-900xrz>
- Nephicode. „The Three Parts of the World.“ Приступљено 20. јула 2022. <http://nephicode.blogspot.com/2011/10/three-parts-of-world.html>
- Николић, Милица. „Карта Србије Ђакома Кантелија да Вињоле из 1689. године.“ *Историјски часопис* 19 (1972): 101–134.
- Петерца, Мирослав, Никола Радошевић, Слободан Милисављевић и Филип Рацетин. *Картографија*. Београд: ВГИ, 1974.
- Петровић, Драгутин. „Српска географија XIX (1804–1829).“ *Флојстџон – часопис за историју науке* 5 (1997): 10–75
- Relief shading. „Relief shading.“ Приступљено 1. јула 2022. <http://www.reliefshading.com/>
- Салищев, Константин Алексџевич. *Картографија*. Москва: Высшая школа, 1982.
- Салищев, Константин Алексџевич. *Основы картоведения. История картографии и картографические источники*. Москва: Геодезиздат, 1962.
- Сваткова, Татђјана Григоръевна. *Айласная картографија*. Москва: Аспект Пресс., 2002.
- Срећко Николић. *Увод у географију – историја географије и географских ошкрића*, Београд: Научна књига, 1977.
- Фокина, Любовь Андреевна. *Картографија с основами географији*. Москва: Владос, 2005.
- Harris, Nathaniel. *Mapping the world – maps and their history*. London: Brown Partworks Limited, 2002.
- Номо homini sacra res. „Anaximandro y el Ápeiron.“ Приступљено 5. јула 2022. <https://www.homohominisacrares.net/suplementos/presocraticos/anaximandro.php>
- Hong, Juhua, Huasong Luo и Guilin, Wang. „The impact of the map projection on China’s geopolitical environment.“ *У 23rd International Conference on Geoinformatics (Wuhan, 2015)*, 1–8. DOI:10.1109/GEOINFORMATICS.2015.7378555.
- Codex 99. „Schweizerischer Mittelschulatlás.“ Приступљено 1. јула 2022. <http://www.codex99.com/cartography/71.html>

Map - Perception of geographical reality from ancient to the modern Age

Jasmina M. Jovanović

Resume

Geospatial knowledge is based on various forms of cartographic visualization. The visual component is the most important in man's perception of space and its georeferencing. Ways of cartographic visualization from the first drawings - precursors of maps, created before the emergence of literacy, to modern cartographic, interactive 2D and 3D models, created using digital technology, are a reflection of man's need to express his knowledge and interpretations of the real world as best as possible. The development of cartography has always been subordinated to the practical needs of society. In all periods of socio-historical development, cartography contributed to the development and formation of geographical and general civilizational knowledge. A map is a document of historical value, a cultural asset of every country. The map presents the geographical reality and they gain knowledge about the spatial distribution of natural and social phenomena and processes, their location, condition, properties and changes over time. Understanding the context of the content presented on the map requires the study of: – numerous facts of a certain aspect of reality (historical, etc.); – cartographic principles and methods of content presentation (general geographic and thematic); – times and circumstances of occurrence; – manufacturing methods (scientific, technical and practical aspects); – purposes and – purposes. The variety of thematic content of cartographic sources represents an inexhaustible research space for all geospatial humanities and natural sciences and disciplines.

Keywords: map, geospace, visualization, information, world

Прегледни чланак
УДК: 93/94 Рајић Ј.
655.533:912.43"17"
762 Орфелин З. С.

Филип Трајковић
Педагошки музеј
Узун Миркова 14, 11000 Београд, Република Србија
E-mail: filip.trajkovic@pedagoskimuzej.org.rs

Мистерија треће карте у *Историји разних словенских народа* архимандрита Јована Рајића

Апстракт: Јован Рајић, српски историчар и архимандрит, аутор је обимне четвортомне историје Срба, први пут објављене у Бечу 1794. године. Од тада Рајић важи за оца српске историје и историографије, а његово дело било је узор и главни извор генерацијама српских историчара и историографа, све до почетка XX века. Иако данас научно и фактографски превазиђено, оно представља раритет српских библиотека и приватних колекција, како у Србији, тако и у Европи и свету. Веома луксузно опремљена за време када је угледала светлост дана, Рајићева *Историја* једна је од највреднијих српских књига XVIII века, али, нажалост, још увек није у целини преведена на савремени српски језик. Посебан додатак Рајићевој *Историји* представљају географске карте Захарија Орфелина, преузете из његовог дела о Петру Великом, објављеног у Венецији 1772. године. Велика већина сачуваних комплета Историје садржи две карте (у првом и другом тому), док постоји бар један примерак који у првом тому садржи карту које у већини примерака нема. Будући да не постоји, још увек, дефинитиван одговор одакле та карта у првом тому Рајићеве Историје, овај рад је само покушај одгонетања мистерије њеног порекла, уз детаљан опис ове карте, ради њеног приближавања стручној јавности.

Кључне речи: Јован Рајић, историја, географска карта, Захарије Орфелин, картографија

Проучавање српске историографије не може се замислити без осврта на монументално дело Јована Рајића (1726–1801), српског архимандрита, писца, педагога и историчара, чије име у Београду носи једна улица. Иако је његова *Историја* настала пре више од два и по века, и данас је права посланица како за обичне читаоце који се занимају старом српском историјом, тако и за све оне који научно проучавају српску историју и српску историографију. Данас би многи историчари рекли да су његови методи и

подаци застарели, превазиђени, или чак нетачни, нарочито у светлу данашње критичке науке. Упркос томе, Рајићева *Историја* је камен-темељац српске историографије, а њен аутор се може слободно назвати оцем српске историје.

Јован Рајић је својој обимној четвортотомној књизи дао назив *Историја разних словенских народа, највише Болгаров, Хорватов и Сербов*, али није имао намеру да пише историју Словена на Балкану. Највећи део његове књиге заузима српска историја, док су историје других народа поменуте само као њена допуна. Рајић се за своју књигу ослања на старије историографе и њихова дела, које наводи у виду пописа у „Каталогу аутора“ на почетку првог тома (као што су *Краљевство Словена* Мавра Орбинија, *Лейопис* анонимног попа Дукљанина, *Ошкривена Србија* Павла Ритера Витезовића, *Крајко введеније у историју происхождения славено-сербскога народа* Павла Јулинца, *Животи краљева и архиепископа српских* архиепископа Данила и његових настављача), а посебно на *Славеносербске хронике* грофа Ђорђа Бранковића, што су чинили и неки други писци тог времена, попут Симеона Пишчевића и Андрије Качића Миошића. Када пише о одређеној теми, он врло често наводи више аутора из чијих је дела црпао грађу, остављајући читаоцу слободу да сам изабере чијем ће се мишљењу приклонити.

Слика 1.

Тешко је рећи зашто је Рајић одлучио да своју *Историју* пише на рускословенском језику, који је био разумљив само образованим људима у Српској цркви тог времена. Пошто се школовао у Русији (где је завршио руску духовну академију у Кијеву и у Москви), могуће је да је тај језик тада и научио, те да је по угледу на тадашња историјска и књижевна дела Руса одлучио да своју књигу пише баш тим језиком, поготово што ју је писао као архимандрит манастира Ковиљ, недалеко од Новог Сада. С друге стране, чињеница је да су црквене, тј. богослужбене књиге у српске средине у јужној Угарској долазиле из Русије, као и да су миграције Срба у јужну Русију биле велике, толико чак да су на простору данашње Украјине створене две српске области, Славеносрбија и Нова Србија. Будући да се определио за тај језик, Рајићева *Историја* није никада продрла до обичног народа, који тај језик никако није могао да разуме, већ је остала резервисана само за учене кругове.

Рајићева *Историја* се састоји од 11 тзв. књига: 1. и 2. су посвећене Хрватима, односно Бугарима, а књиге од 3. до 11. Србима. Она представља први озбиљни покушај да се прошлост Срба прикаже у целини, и то супротно ранијим хроникама, које су увек почињале с црквеном историјом од стварања света, тумачећи догађаје божјим промислом. С обзиром на то да је био аустријски поданик, Рајић је морао да нађе начина да велику љубав према свом народу споји с дужношћу да буде исправан грађанин и да се ничим не огреши о поданичку верност аустријском цару. Ипак, он у својој *Историји* увек стаје на страну Срба, настојећи да им открије славну прошлост и да им разбуди свест о великој традицији. Због тога је његова *Историја* све до средине XIX века била готово једина објављена књига о српској историји, а он главни и најцењенији српски историчар. Чак су и касније генерације историчара увек истицале ту патриотско-педагошко-просветитељску црту Рајићевог дела, чији је циљ био не само „избавленије из мрака“ историјских догађаја већ и јачање свести о народу који је некада имао славну прошлост и који стога треба да тежи бољој будућности. То је уједно и главни разлог због којег се Рајић подухватио писања своје *Историје*.

Рајићева *Историја* имала је два издања. Прво издање објављено је у Бечу, у штампарији Стефана Новаковића, 1794. (томови I–III) и 1795. године (том IV + додатак под називом *Прибавленије содржашћеје важнаја њисменаја доказашелствва к изјасненију истџорији славенских народов, с повељама, писмима, документима и сличним историјским изворима*), пуних 25 година након што је написана. Године 1795, први том је поново штампан у Русији, у Санкт Петербургу, у Штампарији корпуса страних једновераца, али је даље објављивање књиге забрањено (о чему постоји исцрпан чланак Мите Костића у *Гласнику истџоријској друштва у Новом Саду*).¹

Рајић је своју књигу завршио 1768. године, али се због аустријске цензуре дуго чекало на њено објављивање. Штампана је српском грађанском ћирилицом и представљала је прву српску књигу са списком пренумераната. О томе колики је значај придаван овој књизи у време када је објављена говори и то да је била врло луксузно опремљена, с картама и сликама у бакрорезу, генеалогским таблицама и вињетама, у пуном кожном повезу са златотиском на рикни, због чега је њена цена сигурно била висока. У наше време она је постала прави раритет, резервисан само за библиотеке установа или за колекционаре који су спремни да добро плате за сва четири тома овог издања. Друго издање, такође у четири тома, али нешто скромније опремљено, објављено је у Будиму, у штампарији Угарског краљевског универзитета, 1823. године. Као и прво издање, и оно је данас раритет у библиофилском смислу. Постоје и два фототипска издања Рајићеве *Историје*: једно је објављено у Новом Саду 2002, а друго у Београду 2019. године. Као подлога за фототипско издање послужио је примерак који се чува у Библиотеци Матице

¹ Мита Костић, „О петроградском и будимском издању Рајићеве *Историје*,” *Гласник истџоријској друштва у Новом Саду* 6/3 (1933): 374–378.

српске у Новом Саду, а припадао је некада Сави Текелији. Такође, на сајту Матице српске постоји дигитализован примерак, који се бесплатно може прелиставати и читати. Занимљиво је истаћи да, осим неких мањих делова, објављиваних током XIX и XX века, Рајићева *Историја* никада није у целини преведена на савремени српски језик.

Током целог XIX века, српски историчари и историчари књижевности бавили су се Јованом Рајићем и његовим делом. Тако, нпр., у својим *Лекцијама из историје српске књижевности*, објављеним у Београду 1897. године, Живојин Симић о Рајићевој *Историји*, пише:

У свом делу Рајић је употребио све изворе до којих је могао доћи, и први је одвојио од старинскога кроничарскога писања историје. Историја његова данас не одговара савременом историјском казивању, али она није била изостала иза угледа, које је Рајић тада могао имати пред собом. И ма колико да му се може замерити да му недостаје критике, да му гледиште историјско није високо, и т. д. има довољно узрока који све то оправдавају. Њему је ваљало на све стране ступати по недодирнутом, или рђаво обрађеном земљишту, и без икаквих помоћних средстава. С огромним трудом је морао прибирати чињенице, па је и преко свега тога морао остајати не познавши најглавније и верне изворе који су тек много касније, после његове смрти, познати или објављени. Колико је његов посао огроман види се и из тога што се после њега не нађе у нас нико да истраживањем и оригиналним радом обухвати цело оно поље које је он обрадио и што је његова историја дуго била једини извор из кога су многи црпци све знање о српској историји. Само је штета што му је то дело било писано руско-словенским језиком, те је било приступачно само ученим људима, а не и свему народу.²

У предговору за фототипско издање Рајићеве *Историје* из 2002. године, академик Сима Ђирковић о овом делу пише:

Први пут српски читаоци су добили преглед српске историје од далеких, мутних и нејасних почетака скоро до свога времена. Својим делом Јован Рајић је српској историји дао изгубљени почетак. Он је створио српски средњи век испунивши садржајем столећа што претходе Немањи. Његово дело се може по улози прекретнице упоредити са оним што су Сава и Стефан учинили пишући Житије светог Симеона, чиме су прикључили српску историју општој хришћанској историји спасења.³

---

² Живојин Симић, *Лекције из историје српске књижевности* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897), 131.

³ Јован Рајић, *Историја словенских народа*, књига прва (Нови Сад: Матица српска, Орфеус, 2002), XXIV.

Историчар Никола Радојчић, који је у више својих расправа и студија проучавао дело Јована Рајића, као једну од његових мана истиче:

[...] ограничавање приказивања српске прошлости углавном само на историју Рашке и то немањићког периода. Из његове историје се може дознати и развитак Русије и судбина Бугарске и историја Хрвата, а из српске историје углавном само развој Рашке. Зашто је Рајић занемарио историју осталих српских држава и области осим Рашке, то ја не умам с пуном сигурношћу рећи.⁴

Многи каснији српски историчари, нарочито они из XIX века, писали су под утицајем Рајићеве *Историје*, али и неки странци који су се бавили српском историјом (попут Немца Вилхелма Хајнриха Енгела, Мађара Бенјамина Калаја и Руса Аполона Александровича Мајкова). Од српских историчара треба поменути Димитрија Давидовића, Милована Видаковића, Данила Медаковића, Пантелију Срећковића, Симу Лукина Лазића и Милоша Милојевића. Њихове историје нису у суштини биле оригинална дела, јер су у највећој мери биле прераде Рајићеве књиге, тј. њено приближавање обичном народу, који рускословенски језик није разумео. Заједничко за већину тих дела јесте то што је распоред грађе урађен према владарима за које се одређени догађаји везују и што је свима Рајић био основни извор из кога су црпили своју грађу, било да су то отворено признавали, било да се то може наслутити из читања њихових дела.

Тако нпр. Милован Видаковић у „Предисловију“ својој четвортомној *Историји славено-сербског народа*, објављеној у Београду 1833–1837. године, о Рајићу пише:

А најпаче историју своју знати, јест за сваки народ нужно, јест веома полезно, и служи нам за украшеније, за сокровиште древностеји наших. Ми истина од 40. већ година од покојнога Рајића на славеносербском језику имамо Историју, но будући да прост народ славенски нам језик добро не зна, не разуме, а друго што нам је и Историја иста многим, из разних аукторов аргументи тако сплетена и тако замршена, да једва читатељ зна из толико мњења којег ће се држати, шта ли ће за највероватније бити признати, и како ће моћи оно што чита упамтити? Особито од простије класе људи, и неискусна још јуност школска, која Историју својега си народа и наизуст ваља да учи. Но у каквом је нам забвенију и у каквој тми била, чудо да је и онако описати могао!

Зато сам ово просто све написао, да ме свак разумети може, и укратно сам ју извадио да читатељем лакше буде упамтити оно што узчитају; а отбирао сам језгро, и оно што је највероватније, да би

---

⁴ Рајић, *Историја*, XIX.

се с временем могла младежи нашој и у школах предавати, ово је нужно; ибо ако и ми нашу јуност, као цвет народа и будуште наше грађане, наученијем и своје Историје не будем запојавали, то ћемо остати од других народа назадни, и сами себе нећемо знати уважавати, нећемо се моћи на отмене предке наше, на мужество их, и на добродетељи их позвати, с њима се благородно дичити, и им у добри дели подражавати; а ово је нужно, с овим се народ оживљава и облагородава.⁵

Утицај Рајићев видљив је и у *Историји народа србског* Димитрија Давидовића, објављеној први пут у Бечу 1821, а други пут у Београду, 1846. године. Ту, у предговору који је написао Милош Светић (тј. Јован Хаџић), о значају историје за сваки народ, пише:

Еда Бог да, да сваки Србин, читајући Историју свога рода, овакови наука стотинама себи присвоји, и себи у пламеној љубови котечеству утврди, и увери се, да се ова најчистије и најјасније у точном испуњавању дужности свога круга показује, па најпосле никада с ума не смеће, да се род Србски сам себе највећма бојати има, пошто завист и неслога као прародитељски грех на њему почива, којег се мо просвештенијем разума и облагорођењем срца, из који се свесдржавајућа сила правдољубља рађа, опростити може; па да сваки поједини ревностно и сложено тежи к обштој ползи, срећи и слави предрагога рода и просветавајућег отечества свога.⁶

Такође, Данило Медаковић, у предговору својој четвортомној *Повестници србског народа од најстаријих времена до године 1850*, објављеној у Новом Саду 1851/52. године, о свом узору Јовану Рајићу, између осталог, пише:

Слабо ћемо ми наћи и у ком другом народу човека, који је у оно време са оном вештином, са оним трудом, са оном бригом и прилежности писао Историју свога народа, као што је при концу прошлога века написао Историју Србског, Бугарског и Херватског народа Јован Рајић, архимандрит манастира Ковиља. Рајићев се овај труд тако рећи преценити не може. Он је, тако рећи, горе, планине и пустиње обишао, да Повестницу нашу из таме изведе. Иако он своју жељу није могао у оно време сасвим испунити, Срби му морају довека благодарни остати. Он је све оне стране списатеље претресао, за које је знао и чуо, да су о народу нашем писали; он је и све наше домаће писце проучити трудио се, који су му до руке

---

⁵ Милован Видаковић, *Исторја славено-србског народа*, I (Београд: Княжевско-србска типографија, 1833), XII–XIII.

⁶ Димитрије Давидовић, *Исторја народа србског* (Београд: Княжевско-србска књигопечатња, 1846), XVI.

дошли, и тако, што је могао пространије и обширније, све нам је на очи изнео, шта је где било побележено о србском народу.⁷

С друге стране, Медаковић износи и критику на рачун Рајића, сматрајући да је његова књига сувише обимна и за обичне људе тешко схватљива. Међутим, као велики њен недостатак истиче и то што је две трећине српског народа изоставио из *Историје*, наиме Србе у Јужној Угарској, Дукљи (тј. Зети и Црној Гори), Босни, Херцеговини, Хрватској, Славонији и Далмацији, пишући само о Србима у Рашкој у време Немањића.

Рајићев утицај може се осетити и код Пантелије Срећковића, у његовој двотомној *Историји српског народа*, објављеној у Београду 1884–1888. године, као и у делима Симе Лукина Лазића, посебно у *Крајњој њовјесници Срба од њосџања срџсџва до данас* и у књизи *Срби у давнини*, обема објављеним у Загребу 1894. године. И ова дела, као и поменута пре њих, припадају тзв. романтичарској струји српске историграфије, која није одбацивала народну традицију као историјски извор и није прихватала тумачење тзв. бечке школе историчара (Иларион Руварац, Стојан Новаковић, Станоје Станојевић) о Србима као досељеницима на Балканско полуострво, већ је заступала тезе о аутохтоности Срба на овим просторима, о чему и данас пишу неки аутори, попут Јована Деретића, Олге Луковић Пјановић, Реље Новаковића и Радована Рабреновића.

Тако нпр. Сима Лукин Лазић у предговору својој *Крајњој њовјесници Срба* о значају српске историје за српски народ пише:

Прошлост је водиља будућности свакоме паметном и разборитом човјеку. Тако и народ, који познаје и љуби своју прошлост – своју повјесницу – поуздано иде на сусрет будућности, јер ће тако моћи да избјегне оне погрјешке, са којих је патио у прошлости. Кад знамо повјесницу свога народа, и духом смо јачи, не осјећамо се сиротни и самохрани, јер онда знамо, да имамо у свијету још пуно браће своје, па често осјећамо, како над нама вазда стражаре велики дуси славних нам предака и чувају нас, да нам у срцу никада не угасне свети огањ родољубља, заједничког сродства и љубави братињске. Тако се челичи дух народа, те постаје силан и несавладљив, да му не може наудити ни унутрашњи ни спољни злотвор.⁸

С друге стране, Пантелија Срећковић у предговору првом тому своје *Историје*, такође на тему потребе проучавања и писања српске историје, поготово старе, пише:

Зар је право и може ли то бити, да почињемо историју од Немање, а оно што је и створило Немању да не знамо? Не само да није право, већ

---

⁷ Данило Медаковић, *Повјесница српског народа од најстаријих времена до године 1850*. Књига I (Нови Сад: Народ. Књигопечатња Дан. Медаковића, 1851), XVI.

⁸ Сима Лукин Лазић, *Крајња њовјесница Срба од њосџања срџсџва до данас* (Загреб: Штампарија Карла Албрехта, 1894), 3–4.

то не може бити ни по науци. Ми морамо почети историју од оних јунака, који су завојевали ове земље; морамо изложити историју свих наших племена, њихову спољашњу и унутрашњу борбу; морамо изложити историју племена и племенских вођа, после којих тек се и могао јавити Немања. За тим историју краљевства и царства, па после: грађанске ратове и пропаст српских држава; за овим страдање народно и почетак ослобођавања.⁹

Посебно место међу наследницима Јована Рајића припада Милошу Милојевићу, који је чак и шире од Рајића приказао српску прошлост у својој књизи *Одломци историје Срба и српских – југословенских – земаља у Турској и Аустрији*, објављеној у Београду 1872. године. У предговору својој књизи, Милојевић о разлогу писања историје, каже:

Писати дакле о ономе што се чини да у садашњости не само нема важности, већ изазива и разне страсти, одрицања итд. – било је и остаје узвишено и најплеменитије својство човека, којим га је вечни творац и наградио, као најузвишенијег над свим осталим својим створовима. Што је глупљи и неразвијенији народ, тим мање мари за своју прошлост, па као такав, или нам је тек врло мало, или готово ни мало оставио дата о својој прошлости, коју нити уважавао, нити рачуна о њој вођаше. Писање прошлости таквог народа у толико је теже, у колико он није ништа радио на томе, него је, не разумевајући и не познавајући своје сопствено и себе самога – своје уписивао у туђе или га сасвим од себе отуђивао, па и не остављајући трагова о томе. Насупрот томе, туђе је примао и усвајао – било да је натурено вештијим, или да је по својој сопственој глупости сам без ближњег и удаљенијег садејства других то чинио.¹⁰

Као и пре једног века, и данашња српска историографија подељена је у две струје, научну и квазинаучну. У том процепу између њих расте и цвета популарност *Историје* Јована Рајића. Упркос томе што је он у свом називу јасно дефинисао три словенска народа о којима је писао, Србе, Хрвате и Бугаре, многи каснији историчари, романтичарски, али и неки данашњи, у њему и у његовим претечама Мавру Орбинију и попу Дукљанину, гледали су ако не узоре, оно бар оправдања за своје ставове о пореклу Срба, њиховом значају у европској, па чак и светској историји и цивилизацији, њиховом имену, значењу њиховог имена итд., а под утицајем чувеног слависте Павла Јосифа Шафарика, који је ту тезу, односно теорију, невезано за Рајића, заступао у својим *Слованским старожиљностима*, објављеним у Прагу 1834. године.

⁹ Пантелија Славков Срећковић, *Историја српског народа. Књига прва: Жујанијско време* (Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1884), VIII.

¹⁰ Милош С. Милојевић, *Одломци историје Срба и српских-југословенских-земаља у Турској и Аустрији* (Београд: Ethos, 2004), 16–17.

Додатну потпору таквим теоријама дао је Вук Стефановић Караџић својим *Ковчежићем за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, објављеним у Бечу 1849. године, у којем је он под Србе подвео све штокавце, односно и велики део Хрвата, као и муслимане у Босни и Херцеговини, што су прихватили Пантелија Срећковић, Данило Медаковић и Сима Лукин Лазић. Истини за вољу, треба рећи да су исто у својим делима чинили хрватски историчари Тадија Смичиклас, Вјекослав Клаић, Павле Ритер Витезовић, Иван Кукуљевић Сакцински и Иван Швар, подводећи све Јужне Словене под хрватство.

У данашње време тешко је објективно говорити о делу овог српског Јована Златоустог, како су савременици звали Јована Рајића, а да се при томе не упадне у замку политиканства, национализама и преношења данашњих међунационалних односа на Балкану у време у којем је он стварао. Посматрано из научног угла, неоспоран је значај Јована Рајића за српску културу у целини, јер је он први покушао да Србима приближи њихову прошлост, и то у једном времену када осим Цркве и народних предања није било других чувара српског националног и културног идентитета.

Јован Рајић, као припадник клера Српске цркве у јужној Угарској, писао је своје дело вођен љубављу према свом народу, и он не може и не сме бити одговоран за каснија тумачења која нису у складу с његовом основном идејом, опширно разрађеном у предговору првог тома његове *Историје*. С друге стране, неоспорно је и то да су многи каснији српски историчари који су утицали на ширење знања о српској историји међу народом, кроз школе или путем књига, обилато користили његово дело скоро исто толико колико је он користио раније писце. На тај начин Јован Рајић је живео кроз њих, а његово дело било је костур око којег су они плели нити српског идентитета оствареног кроз континуитет са старим временима, која су давно прошла, али никада нису заборављена. То је управо главни квалитет Рајићеве *Историје*, односно, како је то лепо рекао Сима Ђирковић, она је:

[...] способна да говори и каснијим епохама.¹¹

Када је реч о историјско-географским картама, иако је дело изузетно обимно, треба одмах рећи да у сва четири тома има свега две географске карте општег типа, које само у најширем смислу имају везе с темом књиге. То су:

– карта „Сармација европска и азијска“, у првом тому, између страна 80 и 81, димензија 22 x 31 cm,¹² (Слика 2) и

– карта „Панонија, Мезија, Дакија и Илирик“, у другом тому, између страна 4 и 5, димензија 24 x 33 cm.¹³ (Слика 3)

---

¹¹ Рајић, *Историја*, XXXIV.

¹² Рајић, *Историја*, 80–81.

¹³ Јован Рајић, *Историја словенских народа*, књига друга (Нови Сад: Матица српска – Орфеус, 2002), 4–5.

Слика 2.

Слика 3.

Обе карте преузете су из дела Захарија Орфелина *Историја о живоју и славним делима великој јосјодара и цара Пејтра Првој самодршца све Русије*, објављеног у Венецији у два тома, 1772. године, у штампарији Димитрија Теодосија. У том делу, карте, које је гравирао и у бакропису штампао управо Орфелин, налазе се у првом тому, између страна 52–53 и 60–61, у другој глави, која носи назив „Древна руска историја“.¹⁴ У Рајићевој *Историји* ове карте су просто прештампане, онакве какве су у Орфелиновом делу, чак са неисправљеним натписом на горњој ивици карте, где је одштампано на који се део Орфелинове *Историје* односе, тј. са којих страница прате текст. Једина разлика је у начину на који су уметнуте у књиге: код Орфелина оне су штампане као дволисница у самом књижном блоку, док су код Рајића пресавијене и шире се ван књижног блока када се отворе, што је последица различитих формата ових књига (Орфелинова је 30 цм, Рајићева 22 цм).

Да ли се Рајић није усудио да делове књиге у преосталим томовима у којима говори о српској историји пропрати сличним картама, или то није могао, пошто их није имао (у Орфелиновој *Историји* их, природно, нема, јер се она бави само Русијом), односно нису постојале, а он није имао могућност да их изради, није сасвим извесно, тако да огромна већина од 600 претплаћених комплета Рајићеве *Историје* (уколико су целовита), као и фототипска издања, садрже у себи само те две карте, и оне су општепознате и саставни су део ове књиге већ дуже од 200 година.

Међутим, постоји један примерак првог тома Рајићеве *Историје* који у себи садржи карту којој, на први поглед, ту није место. Иако би се за поменуте две карте (Сармације и Илирика) могло наћи неко оправдање, барем као приказ географске позорнице најстарије словенске историје старе и нове постојбине, за ту трећу карту га је много теже наћи, јер она нема везе ни са Србима, ни са српском историјом. О томе сведочи и њен назив – „Положај тока реке Неве од језера Ладога до финског залива са острвима на којима је изграђен царски престоци град Санкт Петербург“. Карта

¹⁴ Захарије Орфелин, *Житије и славних дела јосударя императора Пејтра Великојо самодржца всеросійскако, съ предположеніемъ крайкой Географической и политической Историји о російскомъ царствіи, нѣнѣ ѡрвѣе на славенскомъ з кѣ сѣисана и издана, Часть –II* (Нови Сад: Прометеј, 2020), 52–53; 60–61.

димензија 20,5 x 29 cm налази се на самом крају првог тома, после списка пренумераната, а испред родослова бугарских кнежева и краљева. На основу увида у Орфелинову *Историју*, може се утврдити да је аутор и ове карте такође био Захарије Орфелин, јер се она налази у осмој глави првог тома његове *Историје Пејра Великог*, између страна 294 и 295, на шта упућује и натпис на горњој ивици те карте, и потпуно је по стилу и техници израде иста као и преостале карте у том делу.¹⁵ (Слика 4)

Слика 4.

Карта приказује ток реке Неве од извора (истока) из језера Ладогe, до ушћа у Фински залив. На десној страни карте види се део Ладогe; смер тока Неве приказан је стрелицом на реци, на којој су учртана и поједина речна острва (аде, укупно три). Линијама су приказане притоке Неве, али без имена (укупно их је на карти шест на левој обали и 10 на десној обали). Од рељефа су приказане само шуме, групама дрвећа, а равница је дочарана хоризонталним приказом траве у виду осенчених линија. Песковита обала Финског залива приказана је тачкастим, а само копно тамним хоризонталним сенчењем. Цела карта је уоквирена рамом састављеним од унутрашње тање и спољне дебље линије. Осим тога, карта поседује и четири гравире, и то:¹⁶

- уз горњу ивицу карте, гавиру небеских двери или врата раја на облаку, са Светим Петром који седи лево од њих, држи у левој руци књигу, а десном пружа кључ ка кључаоници, у намери да та врата отвори;
- уз доњу ивицу карте, гавиру Петра Великог с владарским жезлом у десној руци и натписом у левој, који би се могао превести као „Дај[те] ми пуно грађана“ (у смислу становника новооснованог града) – „Стољномнѣ да Граждан“;

¹⁵ Орфелин, *Пејтар Велики*, 294–295.

¹⁶ Орфелин, *Пејтар Велики*, 294–295.

- у доњем десном углу, гравиру с руским царским двоглавим орлом изнад натписа назива мапе који стоји између два стуба: „Положај тока реке Неве од језера Ладога до финског залива са острвима на којима је изграђен царски престони град Санкт Петербург“; и
- у доњем левом углу, гравиру анђела с трубама, који седи на гомили оружја изнад легенде која објашњава поједина места на карти која се односе на делове Санкт Петербурга, како их је забележио Орфелин, с натписом подељеним у два дела: „Старе тврђаве: 1. Нотебург, сада Шлисенбург, 2. Нови шанац, сада Охта; Новоизграђено: 3. Петербуршко острво, 4. Тврђава, 5. Адмиралитетско острво, 6. Московска страна, 7. Виборгска страна, 8. острво Котлин, 9. пешчана обала са тврђавом Кроншлот, 10. Васиљевско острво“.

Због чега се и како се ова карта нашла у једном примерку Рајићеве Историје није познато, поготово ако се зна да те мапе нема у библиографијама које наводе ово дело (Стојан Новаковић, Георгије Михаиловић, Јанко Хркаловић), нити у поменутом чланку Мите Костића. Нема је такође ни у описима другог издања из 1823. године, нити у репринтима. Зато би се као одговор на то питање могло понудити неколико теорија, одрживих док се не провере и стране библиографије, пре свега руске, или док се не упореде сви сачувани примерци првог тома *Историје*:

1. карта је увек била део првог тома, али је због цензуре уклоњена, осим у малом броју примерака који су избегли цензуру;
2. карта је приликом штампања уметнута у мали број примерака првог тома, док у већину није, пошто је уметање вероватније уследило приликом повезивања примерка, а не накнадно;
3. карта је била део петроградског издања, па је неки бивши власник преузео одатле и пренео у свој примерак бечког издања, али садашње библиографије то не потврђују, тј. не потврђују постојање друге карте у првом тому петроградског издања;
4. карта је била спремна за петроградско издање, али из неког разлога није стављена у њега, па су поједини примерци „кружили“ сами за себе и један је дошао у посед власника бечког издања првог тома; и
5. карту је неки претходни власник самоиницијативно ставио у свој примерак приликом повезивања (било да је био власник и Орфелинове *Историје*, било само Рајићеве), мада то оповргавају њене димензије, које не одговарају Орфелиновој *Историји Пејра Великог*, јер је карта видљиво мања (20,5 cm према потребних 30 cm).

Која год теорија од ових, или неких других, била истинита, у целости или делимично, остаје чињеница да постоји бар један примерак с том картом, док би потпуни одговор на то питање, ако је уопште могућ, морао да сачека неко веће истраживање, на широј међународној основи.

Литература

- Видаковић, Милован. *Историја славено-србскога народа*, част прва. Београд: Књажевско-србска типографија, 1833.
- Давидовић, Димитрије. *Историја народа србскогъ*. Београд: Књажевско-србска књигопечатња, 1846.
- Гавриловић, Андра. *Јован Рајић, српски историчар и књижевник*. Београд: Св. Сава, 1927.
- Голошин, Владимир. *Архимандрит Јован Рајић*. Земун: И. Стојчић, 1904.
- Костић, Мита. *Пројеве Јована Рајића: студија о политичкој цензури српских књига у XVIII веку*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1922.
- Костић, Мита. „О петроградском и будимском издању Рајићеве *Историје*,” *Гласник Историјског друштва у Новом Саду* 6/3 (1933): 374-378.
- Лазих, Сима. *Крајка њовјесница Срба од њостања српства до данас*. Загреб, Штампарија Карла Албрехта, 1894.
- Медаковић, Данило. *Повјесница србског народа од најстаријих времена до јодине 1850*, књига I. Нови Сад: Народ. Књигопечатња Дан. Медаковића, 1851.
- Миловановић, Марко, прир. *Збирка маја, ведућа и докумената: Србија, Црна Гора и Далмација кроз векове*. Београд: Институт за јавну политику, 2021.
- Милојевић, Милош. *Одломци историје Срба српских-југославенских-земаља у Турској царевини*. Београд: Ethos, 2004.
- Михаиловић, Георгије. *Српска библиографија XVIII века*. Београд: Народна библиотека СР Србије, 1964.
- Новаковић, Стојан. *Српска библиографија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- Орфелин, Захарије. *Житие и славных дѣла іосударя императора Петра Великаго самодержца всероссийскако, съ предположеніемъ крайкой Географической и политической Историји о российскомъ царствѣ, н ны ѡрвѣе на славенскомъ языкѣ сїисана и издана*, Часть I–II. Нови Сад: Прометеј, 2020.
- Радојчић, Никола. *Јован Рајић: о двестогодишњици његовој рођења*. Београд: Годишњица Николе Чупића, 1927.
- Радојчић, Никола. *Српски историчар Јован Рајић*. Београд: Научна књига, 1952.
- Радонић, Јован. *Јован Рајић (1726–1801) – њоводом 160 јодина одбране ѡправославља*. Нови Сад: Штампарија Јовановић и Богданов, 1935.
- Рајић, Јован. *Историја разныхъ славенскихъ народовъ најѡаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ*. Беч: г. Стефан Новакович, 1794.
- Рајић, Јован. *Историја словенских народа*, I део. Нови Сад: Матица српска – Орфеус, 2002.

- Руварац, Димитрије. *Архимандрит Јован Рајић*. Сремски Карловци: Паја Марковић Адамов, Српска манастирска штампарија, 1901.
- Симић, Живојин. *Лекције из историје српске књижевности*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1897.
- Срећковић, Пантелија. *Историја српскога народа*, књига прва. Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1884.
- Хркаловић, Јанко. *Кашалот рејских српских књига 1741–1941*. Београд: Ј. Хркаловић, 1971.
- Шуловић, Ксенија и Ненад Дошлић. *Јован Рајић (1726–1801) – кашалот изложбе*. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2001.

The mystery of the third map in the *History of various slavic peoples* by archimandrite

Jovan Rajić

Filip Trajković

Summary

Jovan Rajić, Serbian historian and archimandrite, author of a comprehensive four-volume history of the Serbs, first published in Vienna in 1794, is considered to be the father of Serbian history and historiography. For generations of Serbian historians and historiographers, until the beginning of the 20th century, his work was a role model, main source and byword for every history book published in Serbian language. Although scientifically and factually surpassed and obsolete today, it represents very rare book in libraries and private collections, both in Serbia and in Europe and the world as well. Very luxuriously printed, in leather bounding, Rajić's «History» is one of the most valuable Serbian books of the 18th century, but, unfortunately, it has not yet been fully translated into the modern Serbian language. A special add-on to Rajić's «History» are geographical maps made by Zaharije Orfelin, taken from his book on Peter the Great, published in Venice in 1772. Rajić's «History» contains two maps (in volumes one and two), but there is at least one copy of the first volume that contains a map which can not be found in other copies. As there is still no definitive answer to the question where the map in the first volume of Rajić's «History» came from, this work is only an attempt to unravel the mystery of its origin, along with a detailed description of that map, in order to bring it closer to the professional public.

Keywords: Jovan Rajić, history, geographical map, Zaharije Orfelin, cartography

Прегледни чланак
УДК: 528.93:623.64(497.11 Београд)"1717"
912:929 Де Фер Н.

Марко Крсмановић-Симић, колекционар
Лион, Француска

Војна картографија – један пример из опуса Николе де Фера (1647–1720)

Апстракт: Рад даје преглед настанка и развоја војне картографије, уз нарочити осврт на њене посебности и разлике у односу на цивилну картографију. Осим тога, пажња је посвећена и методи ажурирања и уношења нових података у постојеће војне мапе, при чему се истиче мета, у смислу да она нема задатак да утврди једну објективну реалност, већ да идентификује податке од војног интереса и укаже на њих. Ова проблематика се обрађује на студији случаја својеручне мапе Николе де Фера на којој је приказана битка за Београд 1717. године.

Кључне речи: војна картографија, Никола де Фер, Пјер Дивал, битка за Београд 1717, војна стратегија

Процес стварања мапе – од писане до штампане верзије

У свом делу под називом *Трактат о географији којим се стиичу знања и начини коришћења глобуса и мапа*, Пјер Дивал (Pierre Duval, 1610–1683), сестрић чувеног картографа Николе Сансона (Nicolas Sanson, 1600–1667), даје врло драгоцене информације о процесу настанка једне географске мапе и/или ведуте.¹

Као прву етапу у процесу стварања штампане верзије једне мапе Дивал означава успостављање сарадње између аутора мапе и гравера. Овом „дублу“ треба понеки пут прикључити и трећег „играча“ – издавача. Након што су извршени анализа и обједињавање целокупне документације која је неопходна за израду једне мапе, географ приступа реализацији њене иницијалне, својеручне верзије, обичном оловком на папиру. Након тога, пером натопљеним црним мастилом географ пажљиво прелази преко

---

¹ Pierre du Val, *Traité de géographie qui donne la connoissance et l'usage des globes et de la carte*, (Paris: Chez Mademoiselle du Val, Fille de l'auteur, 1672); више о томе видети у: Geoffrey Phelippot, „Produire, éditer et vendre ses cartes: le cas des imprimés de Pierre Duval à Paris au XVIIe siècle,“ *Le Verger* 21 (jan. 2021): 1-32.

цртежа пејзажа и/или урбаних детаља, те натписа, када приступа, али не увек, појединим графичким улепшавањима бојењем, шрафирањем или сенчењима разних детаља на мапи. Пошто је цртеж завршен, географ га доставља граверу, који га прецртава урезивањем на бронзану плочу, која ће му, након тога, служити приликом штампе предметне мапе.

Инсистирајући на претходно наведеном описивању процеса настанка једне мапе, Пјер Дивал жели да истакне колико је важна улога географа у процесу коначне реализације овог документа, односно, рекло би се слободно – одлучујућа, јер је присутан у свим фазама његове реализације, било дајући упуте и/или налажући измене, односно исправке граверу. Најчешће ће географ insistирати на томе да се мапа не преоптерећује са превише назива градова, села, планина, река и језера, а све с циљем њене читљивости и прегледности. Осим тога, географ је задужен да проверава да ли су називи правилно уписани, као и да ли се с топографске стране граверова прецртана верзија поклапа с његовом, у руком писаној форми. Дивал изричито insistира на чињеници да гравер заправо нема никакву аутономију у свом раду, а камоли слободу избора решења или исправки, чиме се остварују два главна параметра у картографији: визуелно-естетски, с једне, те веродостојност унетих географских података, с друге стране. С развојем војне картографије, придодаје се претходно наведеним још један, и те како важан параметар, а то је, делимични или потпуни, опис ратних дејстава на датом географском подручју.

Посебност војних мапа

Војне мапе и карте настале од друге половине XVII, те током целог XVIII века, имају ту посебност да поред самог географског локалитета, приказују и ратна дејства. Стога је неопходно указати на природу и сврху оваквог вида картографске информације. Наиме, основно питање које се намеће гласи: да ли војна картографија има за главни циљ да представи једну битку у реалном времену, или војна дејства/маневре који су се одиграли у ближој или даљој прошлости, или се пак, опет, ради и о намери да се географски најреалније прикаже дата територија која је идентификована као потенцијално ратиште?

Оно што је нама јасно, и то као пуким ентузијастима за мапе уопште, а посебно када су у питању војне мапе, јесте да су географи XVII и XVIII столећа, припремајући терен краљевима и војсковођама за војна освајања нових земаља и територија, највећи део своје пажње усредсређивали углавном на поједине елементе пејзажа, бележећи превасходно локацију логора, маршеве војски, бојишта, или чак нападе војних формација праћених у реалном времену. Но, паралелно су се користили и мапама с приказима опсада и ратова из претходних епоха. Војна мапа је, тако,

обрађујући један те исти географски простор, али у различитим епохама, створила својеврстан *дијалоі* између две временске димензије или више њих, које сежу неки пут и до тридесетак година уназад. Другим речима, специфичност војне картографије и њена интеграција у вештину и уметност ратовања управо лежи у самом њеном односу према протоку времена, који се одражава у повременом ажурирању евентуално измењених географских података. Једном тако коригована или сасвим новореализована војна мапа се онда интегрише у науку о рату као један од доказа о освајању предметне територије.

Ажурирање мапа уношењем нових података

Ажурирањем мапа се омогућава контрола њихове застарелости, као и њихова периодична актуализација с војног становишта. Оваквим приступом се ублажавао дисконтинуитет у производњи војних мапа, који није био само геостратешке природе већ и последица престанка или барем помањкања интереса за њих током мирнодопских периода, али и стога што су се разни географски пејзажи мењали протоком деценија. Исушивање река, сеча шума, или чак преправке утврђења или градских структура и/или регионалних путева, доводили су озбиљно у питање валидност војних мапа...

Да би узели у обзир овакве развоје догађаја, топографи су углавном водили рачуна о датуму настанка сваке мапе појединачно, како би могли да процене потенцијалну застарелост у њој представљених информација. У таквим случајевима се онда, пре или током војних операција, шаљу инжењери у мисије ради ажурирања претходно стечених сазнања о предметном локалитету. Но, ипак, и то најчешће, тек када је рат био објављен, војске су теоретски и практично могле имати пун и скоро несметан приступ информацијама с датог терена. Уз то не треба заборавити оно на чему је Дивал у више наврата инсистирао, а то је чињеница да цртање мапе изискује време, те да тај подужи процес стварања једне мапе додатно омета рад географа, који су стално заузети војним дејствима или извиђањима, те немају уопште времена да реализују нове мапе у целини.

Обнављање знања је стога само делимично, док су краљевима и њиховим војсковођама ипак биле потребне много прецизније регионалне карте како би стекли што тачнији преглед датог попришта војних операција. Овакав императив неминовно долази у сукоб с материјалном немогућношћу израде нових мапа. Инжењери су тада приморани да закључе своја пописивања терена, копирајући из архива оне информације које им недостају. Већина војних мапа стога комбинују информације које су понекад раздвојене по свом времену настанка и по неколико деценија једна у односу на другу.

Војна мапа као доказ освојене нове територије

Дакле, војна мапа није само опис једног географског простора. Она заправо настоји да истакне ратну територију, односно простор који је освојен и приказан у складу с ратном доктрином освајача. Ова специфичност војне картографије намеће прилагођавање општег, цивилног знања географа војној сфери, која га тера да научи да „осети ствари које се морају обележити и издвојити за корист оних који ратују, што већина инжењера и цртача не ради, због недостатка знања о уметности ратовања“.² Последично, свако ко жели да се иоле више удуби у ову тематику приморан је да овим питањима приступи веома прагматично, упоређујући карте које проучава с другим историјским списима који их коментаришу и/или табелама које их употпуњују. Али, управо у односу на овако наметнуту методу рада, војнокартографске информације се морају ценити према томе колико су реално биле корисне војним главешинама на терену, а понајвише краљевима, који су били далеко од места где су се битке одвијале. Ово познавање света оружја од суштинског је значаја да би се спречило да „карте и планови за које верујемо да су најтачнији постану апсолутно бескорисни због недостатка пажње или због незнања оних који су их направили“.³ Оно што маршал Де Ноај (Adrien-Maurice de Noailles, 1676–1766)⁴ истиче у овде истргнутим цитатима из његове кореспонденције с министром војним из 1734. године, јесте управо специфичност војне картографије у поређењу с цивилном картографијом.

Валерија Панзини дефинише војног географа као некога ко је задужен да идентификује податке од интереса за једног генерала, војсковођу или краља у моментима пред или за време саме битке, и да укаже на њих. Дакле, географова функција у ратним околностима, према Панзинијевој, није усмерена ка утврђивању неког „објективног приказа стварности, већ ка повезивању *два субјективна погледа* на ратну стварност – команданта, који је одговоран за командовање и акцију на терену, и другог, топографа, који је задужен да пренесе све оно што први није у стању да види...“⁵

Никола де Фер (Nicolas de Fer, илустрација 1) често је помињано име у светској стручној литератури посвећеној проучавању антиквитетних војних и географских мапа насталих крајем XVII и у првој четвртини XVIII века. Спорадично, ту и тамо, замерано му је од стране одређених експерата

² Видети писмо маршала од Ноаја упућено министру војном Д'Анжевиљеу (Bauyn d'Angervillers, 1673–1740) министру војске Луја XV, 9. августа 1734, у Service historique de la défense (=SHD), A1 2734, 55.

³ Исто

⁴ Рођењем стекао титулу грофа од Ајена (comte d'Ayen), затим за време владавине Луја XV стиче титулу трећег војводе од Ноаја, па је именован за маршала Француске. Између осталих бројних највиших државних функција именован је био на функцију председника савета за финансије, као и секретара спољних послова Краљевине Француске.

⁵ Више о томе видети: Valeria Pansini, „Pour une histoire concrète du 'talent': les sélections méritocratiques et le coup d'œil du topographe,“ *Annales historiques de la Révolution française* 354 (2008): 5–27.

да поједине мапе нису баш најпрецизније идентификовале одређена географска места, притом често пренебрегавајући да су анализирани Ферове мапе углавном биле намењене у војне сврхе.

Но, само летимичним увидом у његов опус може се прелиминарно закључити да је он био географ у коме су били сједињени таленат, проницљивост и ефикасност. Наиме, на међи два света, с једне стране научног – као географа, астронома и природњака, а с друге стране, пословног човека, Де Фер ће постати надалеко познат као веома поливалентна личност, и без сваке сумње представљаће до краја свога живота *уравно човека, на уравном месту, у уравном шренућку*. Он је заправо био први *географ-бизнисмен*, који је улагао велика финансијска средства у издаваштво географских мапа и ведута, али и који се веома вешто користио маркетиншким средствима онога времена, радећи на промоцији своје фирме. Тадашње веома читане новине под називом *Mercure galant* у једном од својих бројева наводе да „ниједан од географа, издавача и штампара није уложио толико новца као Де Фер...“(!), закључујући хвалоспеве на његов рачун речима да се „ретко ко може подичити таквим знањем свих важних и великих тврђава у Европи као он.“⁶ А Де Феров комерцијални циљ био је и за оно време више него амбициозан, каткад на ивици могућег, тачније, да обезбеди покровитељство француске круне. То му и полази за руком већ 1689. године, након издавања мапе о француској регији Франш-Конте, када му унук Луја XIV, престолонаследник Луј од Француске (1682–1712), додељује титулу „престолонаследниковог географа“. Де Фер је с поносом истицао указану му част у картушима, видно отиснутим на сваком штампаном примерку мапе коју је издавала његова штампарија. Даље, Феров монументални географски атлас о најважнијим утврђеним градовима Европе, под називом *Les forces de l'Europe* (илустрације 3 и 4), који је први пут издао 1690. године, те потом допуњавао током читаве следеће деценије, указује недвосмислено на то о каквој се комплексној, али и врло способној особи радило. Иако је радио много и подједнако као картограф, гравер, издавач и трговац, Де Фер на атласу засигурно није радио сам, о чему сведоче потврђене сарадње с разним познатим и мање познатим граверима, као што су Никола Герар (Nicolas Guérard 1648–1719), (о његовом стилу и техници видети илустрацију 5) и посебно Херман ван Лон (Herman van Loon) и Шарл Инселен (Charles Inselin), који су изгравирали већи део плоча атласа.⁷

Након окончаних циклуса атласа *Снаја Европе*, Де Фер издаје 1700. атлас под називом *Рагознали атлас* (Atlas curieux), којим проширује опсег приказаних градова у Европи на велики део тада познатог „света“. Коначно, 1701. Де Фер достиже зенит у својој каријери, када за рачун Филипа

⁶ *Mercure Galant*, септембар 1691, 204.

⁷ Ван Лон је израдио 46 плоча, а Инселен 23, док су остатак плоча реализовали други гравери, и то, од једне до шест у просеку по граверу; видети Geoffrey Phelippot, „Les Forces de l'Europe de Nicolas de Fer: fabriquer, vendre et diffuser un atlas urbain à la fin du XVIIème siècle en France,“ у *Mettre la ville en atlas – des productions humanistes aux humanités digitales*, ур. Ezéchiél Jean-Courret, Sandrine Lavaud и Sylvain Schoonbaert (Pessac: Ausonius éditions, 2021), 81-102.

V (Philippe V, 1683–1746), бившег војводе Анжујског, а рођеног брата Луја престолонаследника, под чијом је Де Фер био заштитом, израђује серију мапа неопходних у рату за преузимање упражњеног шпанског престола. За ове заслуге добија и титулу *ieoipафа шпанској краља*.⁸

Стога презентована својеручна мапа Николе де Фера из 1717. године (илустрација 2), а која приказује стање током битке за ослобођење Београда од стране аустријске војске предвођене принцом Евгенијем Савојским (François Eugène de Savoie, 1663–1736), даје важан допринос проучавању теме војне картографије, јер смо неоспорно доказали да се радило о врхунском стручњаку за област војне и цивилне картографије, који се притом ригорозно ослања на историјске изворе. Непотребно је онда више инсистирати на томе да су понеке замерке његових засигурно завидних савременика, али и данас, одређених стручњака за картографију, о његовој тобож „непрецизности“, потпуно неосноване, посебно у анализираном примеру Ферове мапе.

Специфичност и улога историје у војној картографији на примеру својеручне мапе Николе де Фера о бици за Београд 1717. године

Дакле, мапа која приказује битку за Београд из августа 1717, као војни, историјски и топографски документ садржи све Дивалове претходно наведене конститутивне елементе припреме за штампу једне мапе. Овај документ такође приказује врло веродостојно један историјски *momentum*, пре и након освајања Београда од стране аустријске царске војске, који је далекосежно допринео васкрсу српске државности. Коначно, овај документ је подједнако користан да се анализира и из колекционарског угла, јер се још једна оваква истоветна Де Ферова мапа налази у Британској краљевској колекцији (*Royal Collection Trust*).⁹ Последишно, претходно набројани параметри чине сасвим неоспорном класификацију ове мапе у домен војне картографије *par excellence*.

Ова мапа нас превасходно позива да поразмислимо о природи и улози војне картографије, као и о врсти извора коришћених у француским цивилним и војним круговима XVIII века.

---

⁸ Исто.

⁹ Мапу је набавио трећи син краља Џорџа II – принц Вилијем Августус, војвода од Камберленда (Prince William Augustus, Duke of Cumberland, 1721–1765), а наследио краљ Џорџ III (George III, 1738–1820).

Повезивање територије и војне стратегије у прошлости и садашњости

Као што је већ речено, један од циљева војне картографије јесте да се, поред описа простора, сагледају и војна прошлост и садашњост једне територије у случају да поново дође до рата на њеном подручју. Овај разлог онда обавезује географе да у своје мапе интегришу разне војне информације у вези с неким конкретним градом или геополитичком регијом (бивше опсаде, бивши логори, бивши маршеви). Према томе, радни задатак географа/ топографа јесте и да се усредсреди на трансгенерацијско проучавање дате територије и да анализира начин на који је она била или би могла бити боље, односно оптималније искоришћена у прошлим војним операцијама.

У овом конкретном случају, Де Фер се користи стандардним методама идентификације и класификације чињеница од интереса за налогодавца. Он тако наводи положаје које је аустријска војска заузела у лето 1717. године, али очигледно се ослањајући на географске записе о Београду које је током 1696, 1697. и 1698. сачинио извесни, засада мало истраживани инжењер-географ, по презимену Масар (Massart, 1646–1708). Овај потоњи је, вероватно по налогу Луја XIV, био у тајној обавештајној мисији у Србији за време Аустријско-турског рата, који се окончачо Карловачким миром 1699. године.

Ферова мапа нам паралелно илуструје претходно изнету констатацију у овом раду да историјски подаци садржани у војним мапама нису намењени само провери њихове поузданости у новонасталним околностима већ такође служе и за имплементацију савременог војног искуства, омогућавајући тиме како генералима, тако и војсковођама, да виде низ нових, модерних војних дејствовања која би могли да примењују у наступајућим биткама.

Фер овде луцидно компилује Масарова и своја географска размишљања, синтетизујући их с војностратешким размишљањем једног генијалног војсковође – принца од Савоје. Таквим приступом он у једном „пакету“ представља и географски терен и војну акцију, визуелно успостављеном везом између територије и стратегије. Слободно се стога може закључити да је Фер остварио Ноајево наведено начело равнотеже између описа простора, историјске акције и војностратешке мисли, која се у то време тражила у војним мапама. Но питање да ли је Ферова уравнотежена презентација ове историјске битке, а све према тадашњим војнокартографским параметрима, реализована након освајања Београда од стране Аустријанаца, услед чега бисмо квалификовали и Ферову верзију само као пуки резиме те битке, или је она настала пре, односно за време самог војног окршаја, остаће без одговора, те предмет даљих проучавања објективних стручњака из ове области.

Независно од претходне недоумице, оно што неоспорно произилази из Де Феровог примерка мапе јесте да је овај географ прецизно објаснио стратегијски план стварања два фронта од стране принца Евгенија Савојског.

Де Ферова веродостојно „декодирана“ географија у служби војне стратегије освајања Београда

Наиме, прва фронт-линија била је *контравалациона*, с батеријама за топове, која је почињала од реке Саве, код данашњег Београда на води, па се пењала до раскрснице улица Немањине и Милоша Великог, настављајући даље ка Ташмајдану, затим преко данашње Таковске дијагонално спуштајући се ка Дунаву, у правцу Београдске тврђаве. Савојски је успоставио први обруч око административног центра града, желећи тако да примора команданта тврђаве Мустафа-пашу да се преда пре доласка појачања турске војске из Једрена под командом великог везира Халил-паше.¹⁰

Де Фер такође врло веродостојно приказује и другу линију фронта – *циркувалациону линију*, која се јужније од првог обруча спуштала од Саве до Дунава преко Врачара, Мокрог луга и Миријева, скрећући ка северу, ка Карабурми, с које се онда спуштала скоро паралелно с првим фронтом, да би се и ова линија позиционирала ка Београдској тврђави. На мапи су јасно уцртани и положаји генералног војног штаба Евгенија Савојског, који је био смештен између контравалационе и циркувалационе линије.

У складу са историјским подацима које имамо на располагању, Евгеније Савојски је наредио изградњу и неколико мањих „тврдиња“ (утврђења), а све ради учвршћења претходно наведене две линије фронта. На својеручном плану Николе де Фера јасно се виде два редута, и то на сремској страни, тачније, ка ушћу Саве у Дунав, као и на левој, банатској обали. Оба редута су били намењени у стратешке сврхе, захваљујући којима је оствариван двоструки циљ, гађање топовима с обе стране Београдске тврђаве, као и блокада пловидбе турске речне флоте Савом и Дунавом. Де Фер је више-мање прецизно уцртао и понтонске мостове на Сави и Дунаву, који су позиционирани на ободима контравалационих и циркувалационих линија.

Турска војска под командом Мустафе-паше, која се на основу историјских списа распоредила дуж контравалационе линије, на Феровој мапи пак није приказана. Али се, с друге стране, јасно види улогорена турска војна формација под командом великог везира Халил-паше, позиционирана у облику полукруга, с циљем да покрије позиције аустријске војске ка Вишњици и на Дунаву,¹¹ те у мањем обиму ка Сави, користећи се трасом Миријева, Малог мокрог луга и Дедиња, што одговара описима домаћих и страних савременика битке за Београд. Одсутност турске војске дуж контравалационе линије на Де Феровом плану може се објаснити тиме да

---

¹⁰ Халил-паша (умро 1733) командовао је војском од око 200.000 наоружаних турских војника.

¹¹ Де Фер је на предметном потезу уписао и планину Авалу, коју идентификујемо по данашњем називу као и обрисима једне куле на српској средњовековној тврђави Жрнов, уцртаној на врху планине (срушена 1934. за потребе изградње Споменика незнаном јунаку).

је фортификациони систем који су одабрали Аустријанци био одлучујући у овој историјској бици, јер су онемогућени озбиљнији испади турске војске из Београдске тврђаве, па стога, према његовом мишљењу, нису били вредни помена.

Дакле, цитат маршала де Ноаја, који се жали да „мапе и планови за које сматрамо да су најтачнији постају апсолутно бескорисни због недостатка пажње, или због незнања оних који су их направили“, не може се ни у ком случају применити и на Де Фера.

Истовременим представљањем терена и акција које су се одвијале на датој ратној локацији, ова Де Ферова мапа стаје у ред „признатих“ војних мапа, које омогућавају не само војсковођама и генералима да ратују ефикасно на самом ратишту већ и краљевском двору да прати, из даљине, како прошле, тако и, у реалном времену, војне операције које су у току. Непотребно је поново поменути да је овако географски, за војне сврхе израђена мапа као што је Де Ферова, омогућавала краљевима да планирају „на даљину“ и будућа војна освајања, односно промене војне стратегије, искључиво из седишта њихове власти, тачније с краљевских дворова, на пример, у Версају и/или Хофбургу.

Проучавање и анализа историјских података садржаних у овом Де Феровом типичном примеру војне карте, настале у првој четвртини XVIII века, последично су нам омогућили да разумемо природу војне картографије, као и њену имплементацију у вештину и уметност ратовања онога доба. Ово запажање нас инспирише и да шире размислимо о улози картографије у новонасталим променама војног света од XVIII века па надаље.

Коначно, закључили бисмо да је успон војне картографије у XVIII веку паралелно пратило успостављање и тзв. ратова војних кабинета, који и дан-данас „оперишу“ при свим владама савремених светских и регионалних сила на скоро непромењен начин, али с неупоредиво већом технолошком прецизношћу од оне која је била на располагању ондашњим географима и краљевским обавештајцима.

Литература

Београдска тврђава кроз историју. Приредили Српска академија наука и уметности, Музеј града Београда. Београд: Српска академија наука и уметности / Музеј града Београда, 1969. Каталог изложбе

Binois, Grégoire. „La cartographie militaire au xviii e siècle, une cartographie historique?“, *Hypothèses* 19/1 (2016): 41-51.

Dervichévitch, Chemso. *Évolution de Belgrade: étude géographique, géo-logique, climatologique, historique et urbanistique*. Paris: Jouve et Cie, 1939.

Du Val, Pierre. *Traité de géographie qui donne la connoissance et l'usage des globes et de la carte*. Paris: Chez Mademoiselle du Val, Fille de l'auteur, 1672.

Mercure Galant, септембар 1691, 201-206.

Pansini, Valeria. „Pour une histoire concrète du ‘talent’: les sélections méritocratiques et le coup d’œil du topographe.“ *Annales historiques de la Révolution française* 354 (2008): 5–27.

Phelippot, Geoffrey. „Les Forces de l’Europe de Nicolas de Fer: fabriquer, vendre et diffuser un atlas urbain à la fin du XVIIème siècle en France.“ *У Mettre la ville en atlas – des productions humanistes aux humanités digitales*, уредили Ezéchiél Jean-Courret, Sandrine Lavaud и Sylvain Schoonbaert, 81-102. Pessac: Ausonius éditions, 2021.

Phelippot, Geoffrey. „Produire, éditer et vendre ses cartes: le cas des imprimés de Pierre Duval à Paris au XVIIe siècle.“ *Le Verger* 21 6/11 (jan. 2021): 1-32.

Service historique de la défense (=SHD), A1 2734, 55, писмо маршала од Ноаја упућено министру војном Д’Анжевиљеу (Вауун d’Angervillers, 1673–1740) министру војске Луја XV, 9. августа 1734.

Чубриловић, Васа, ур. *Историја Београда*. Том 1. Београд: Просвета, 1974.

Military cartography - an example from the works of Nicolas de Fer (1647–1720)

Marko Krsmanović-Simić

Summary

The paper provides an overview of the origin and development of military cartography, with a special focus on its peculiarities and differences in relation to civilian cartography. In addition, attention was also paid to the method of updating and entering new data into existing military maps, whereby the meta-significance of military cartography is emphasized, in the sense that it does not have the task of establishing an objective reality, but rather to identify data of military interest and point to them. This issue is being addressed with the case study of a map authored by Nicolas de Fer, which depicts the battle for Belgrade in 1717.

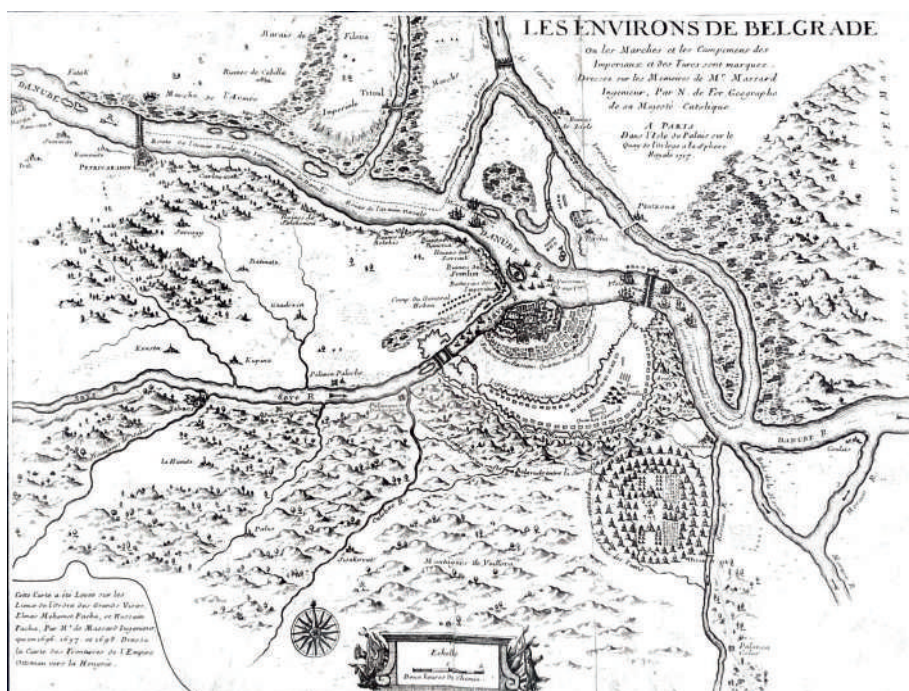
Keywords: military cartography, Nicolas de Fer, Pierre Duval, battle for Belgrade 1717, military strategy

Илустрације

Илустрација 1: Никола де Фер, бакорез који је реализовао Пјер Дипен (Pierre Dupin, 1690?–1751) према портрету Николе де Фера, делу сликара Ијасинта Ригоа (Hyacinthe Rigaud, 1659–1743), из збирке Немачке народне библиотеке у Лајпцигу.

Илустрација 2: Мапа, својеручна израда Николе де Фера, 1717, приватна колекција (43,5 x 55,9 cm), под насловом *Les Environs de Belgrade Ou les Marches et les Campemens des Imperiaux et des Turcs sont marquez. Dressez sur les Memoires de M r Massard Ing.r Par Nicolas de Fer, Geographe de sa Majesté Catolique. A Paris Dans l'Isle du Palais sur le Quay de l'orloge à la Sphere Royale 1717.*

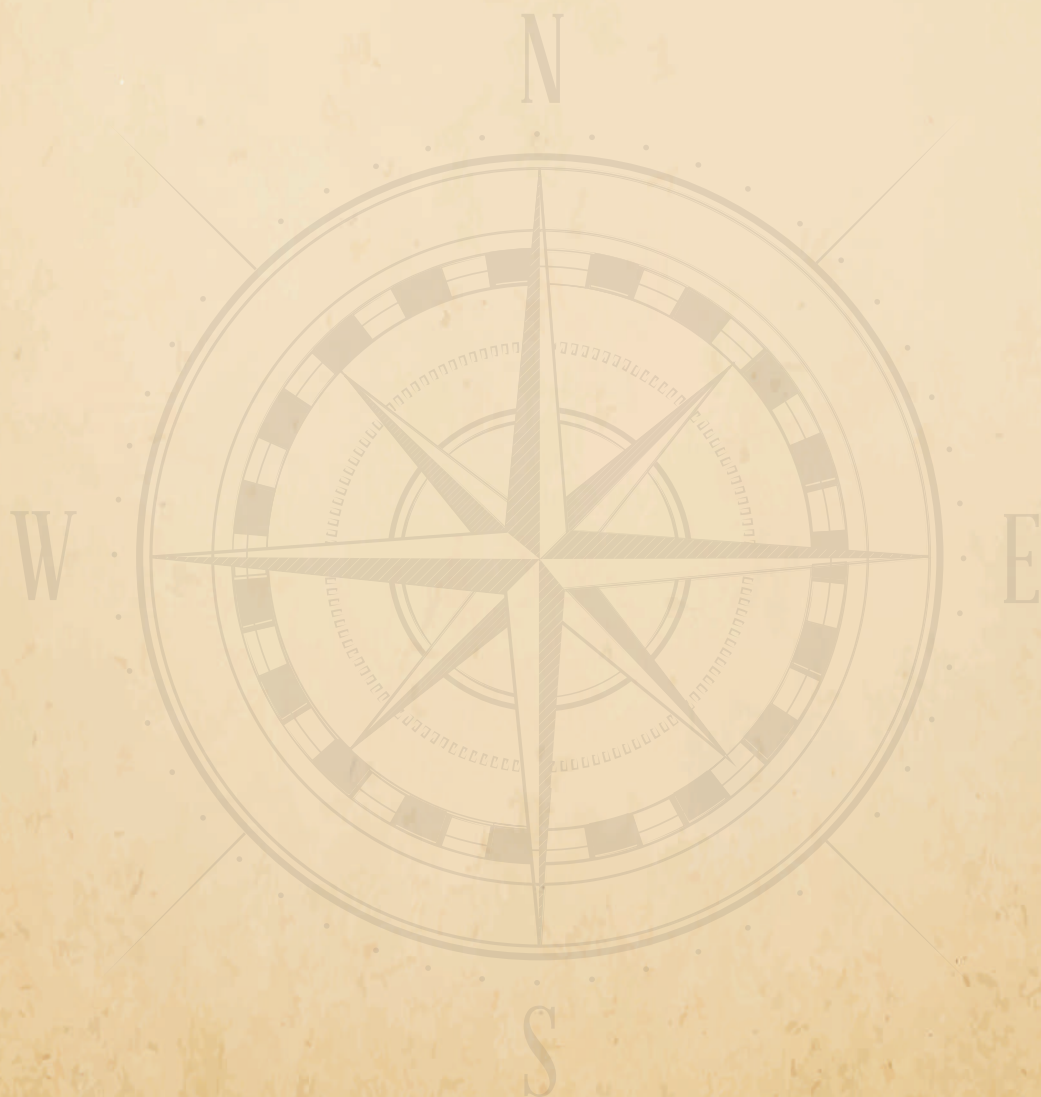
Илустрације 3 и 4: Насловне стране атласа *Снаје Европе*, 1691, Народна библиотека у Паризу, оригинални наслов: *Partie des Forces de l'Europe, Mis au jour par N. De Fer, Geographe de Monseigneur Le Dauphin u Suites des Forces de l'Europe, Troisieme partie de l'Introduction a la Fortification Dediee et Presentée à Monseigneur le Dauphin par son tres humble et obeissant serviteur N. de Fer.*

Илустрација 5: Буржујка – Није злато све што сија, гравира Николе Гера, око 1701–1702, Народна библиотека у Паризу.

Картофилија
Колекције и колекционари

Ангелина Банковић
Музеј града Београда
Змај Јовина 1, 11000 Београд, Република Србија
E-mail: angelina.bankovic@mgb.org.rs

Карте и планови у Збирци за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда као извор за проучавање урбанистичког развоја Београда од 1863. до 1969. године

Апстракт: У раду је, избором одређеног броја предмета, приказана колекција карата и планова Београда која се чува у Збирци за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда. Представљени су сама колекција, њен настанак и структура, као и три групе планова који се у њој чувају: урбанистички, геодетски и оријентациони. Они су затим третирано као извори за проучавање урбанистичког развоја Београда у периоду од 1863. до 1969. године, с обзиром на то да је то период који покривају. Одабрани планови су приказани појединачно, али у контексту значајних тренутака и догађаја у урбанистичкој и архитектонској историји главног града. Рад је, у складу с периодом који третира, подељен у три хронолошке целине: до Првог светског рата, између два рата и након Другог светског рата. Делом је базиран на истраживању самих планова, а делом на већ публикованим истраживањима, у којима су, у различитим контекстима, третирано сви планови из колекције.

Кључне речи: карта, план, геодетски план, оријентациони план, урбанистички план, урбанизам Београда

У Збирци за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда чува се 211 карта и планова Београда, настајалих од 1863. до 1969. године. Они сведоче о урбанистичком развоју Београда у наведеном периоду и као такви представљају вредне документе не само у домену картографије и њеног развоја у другој половини 19. и првој половини 20. века, већ и када је реч о самом Београду. Сви они, осим *Генералног плана Београда* из 1966. (Ур_16832), који је набављен 2019. године, детаљно су обрађени и појединачно публиковани у књизи Злате Вуксановић Мацура и Ангелине

Банковић из 2018. године.¹ У књизи су карте и планови подељени у три велике групе (геодетски, урбанистички и оријентациони), у оквиру којих су обрађивани хронолошки. Због тога је у овом раду, који се ослања на резултате истраживања спроведених за потребе те књиге, изабран другачији приступ. Колекција јесте представљена хронолошки, али с циљем да се кроз њу прати урбанистички развој Београда од средине 19. века до 1969. године, из које потиче најмлађи план. Нису представљене све карте и планови, већ само они који сведоче о одређеним важним тренуцима и догађајима у изменама урбане структуре Београда. Чест приступ у историографији јесте да се периоди у историји Београда деле на оне пре Првог светског рата, између два рата и након Другог светског рата, што је приступ који је одабран и у овом раду.

За приказ урбанистичког развоја Београда коришћен је само један део веома обимне литературе написане о тој теми. Међу ауторима чији су радови заступљени истичу се неки од значајних српских архитеката, који су се том темом углавном бавили током осме и девете деценије 20. века, а међу које спадају: Бранко Бојовић, Бранко Максимовић, Оливер Минић, Светлана Недић, Братислав Стојановић, а међу млађом и данас активном генерацијом Злата Вуксановић Мацура. Такође је коришћена литература о плановима и картама Београда, а међу њеним ауторима се налазе Жељко Шкаламера, Светлана Недић и Бранко Бојовић, као и ауторке поменуте публикације Музеја града Београда, Злата Вуксановић Мацура и Ангелина Банковић.

Колекција карата и планова Београда: настанак, садржај и структура

Збирка за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда основана је 1960. године, с идејом да се у њој „прикупља, чува, сређује и проучава документација која се односи на изглед града у прошлости“, односно предмети који сведоче о градитељском и урбанистичком развоју Београда.² У Збирци се чувају оригинални цртежи, планови града и пројекти грађевина, као и многобројна архивска документа, рукописи, фотографије и разгледнице.³ Као засебне целине могу се издвојити значајни фондови и збирке, међу којима важно место заузима колекција карата и планова Београда, с укупно 211 предмета, насталих од 1863. до 1969. године, при чему је највише оних насталих између два светска рата.

---

¹ Злата Вуксановић Мацура и Ангелина Банковић, *Мере града. Карте и планови из Збирке за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда* (Београд: Музеј града Београда, 2018).

² Музеј града Београда, документација Збирке за архитектуру и урбанизам, документ бр. 1059/1 од 18. 11. 1960; Дивна Ђурић Замоло, „Одељење за урбанистички развој,“ у: *70 година Музеја града Београда*, ур. Јелица Стаменковић (Београд: Музеј града Београда, 1973), 161.

³ Детаљније о Збирци видети у: Ангелина Банковић, „Збирка за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда. Историјат, садржај и процеси музеализације,“ *Годишњак града Београда LXV* (2018): 151–189; Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 21–23.

У Музеју града Београда, основаном 1903. године, и пре настанка Збирке за архитектуру и урбанизам постојала је тежња да се прикупљају предмети који сведоче о архитектонском и урбанистичком развоју града.⁴ Они су чувани у оквиру Збирке за историју Београда, па је почетни фонд новоформиране Збирке за архитектуру и урбанизам, укључујући и 40 карата и планова, делом преузет из ње.⁵ Они су надаље sukcesивно набављани откупом или поклонима. Тако је већина геодетских планова (55) добијена захваљујући Станку Милишићу, док је од Геодетске управе Социјалистичке Републике Србије набављено њих 29. Ту је и 27 планова из Фонда архитекте Душана Миросављевића, али и других архитеката, као што је Бранко Максимовић, од кога је откупљено пет планова, од Милана Главинића шест, један је добијен на поклон од Александра Дерока, док се у фонду Рикарда Штаудингера налази њих седам. Остали су откупљени или добијени на поклон од различитих појединаца и институција, као и од сарадника Музеја града Београда.⁶

Колекција се може поделити на три велике групе: урбанистичке (28), геодетске (145), путовође и оријентационе планове (38). У свакој од њих се налазе планови различитог карактера, садржаја и детаљности, који документују архитектонске, урбанистичке, културне, политичке, привредне, саобраћајне и друге процесе и догађаје који су се одигравали на простору Београда од средине 19. до средине 20. века.⁷ Међу урбанистичким плановима су: генерални и детаљни регулациони планови, детаљни урбанистички планови и урбанистички пројекти, планови територије Београда, атара и грађевинског рејона, као и ситуациони и прегледни планови. Значај геодетских планова огледа се у евидентирању и приказивању постојећег стања изграђених структура, уличне мреже и још увек неизграђених простора, односно у обезбеђивању основе и података за израду генералних и детаљних регулационих планова. Путовође и оријентациони планови се од урбанистичких и геодетских разликују по томе што су били намењени најширој јавности и свакодневной употреби. Путовођа се састојао од књижице разноврсног садржаја, попут основних података о граду, његовим историјским и културним знаменитостима, сервисним информацијама о превозу, смештају, забави или ценама неких артикала и услуга. Као прилог, често је имао цртеж основе града, који је путницима помагао да се лакше снађу и оријентишу, а који је називан и оријентациони план. Осим путовођа, постоје и оријентациони планови који су штампани самостално, а који су

⁴ Административна архива Музеја града Београда, архивска кутија 28 за 1952–1953. годину, документ број 505, од 30. 9. 1952.

⁵ Књига инвентара Збирке и документација Збирке, документ бр. 403/1, од 25. 6. 1961.

⁶ Подаци су преузети из Књиге уласка Музеја града Београда, Књиге инвентара Збирке и документације Збирке: фотокопија захвалнице Станку Милишићу од 21. 12. 1961; документ бр. 130/2, од 18. 7. 1964; реверс број 350, од 14. 6. 1977. Детаљније видети у: Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 24–29; Злата Вуксановић Мацура и Ангелина Банковић, „Планирани и грађени Београд: Збирка планова Музеја града Београда,” *Зборник Мајнице српске за ликовне уметности* 45 (2017): 268–269.

⁷ Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 24–25.

на предњој страни или полеђини имали попис улица и објеката који су посетиоцима могли бити занимљиви или корисни, као што су хотели, музеји, споменици културе и слично.⁸

Урбанистички развој и планови Београда до 1914. године

Планови који су настајали у време кад су Хабзбурзи и Аустријанци управљали Београдом, као и други, најчешће графички прикази, из којих се може перципирати изглед града, углавном се налазе у Збирци за историју Београда од 1521. до 1918. године. Такав је случај с неколико веома познатих примера, попут *Плана Београда са новим утврђењем изграђеним 1695. и 1696. године* Ђованија Морандија Висконтија и Стефанија Велцера да Короне, *Новой плана београдској града и швржаве* Габријела Боденера Старијег из 1717. године, *Плана и њанораме Београда* Георга Матеуса Зојтера из 1737. године, или *Плана ојсаге швржаве и града Београда 1688. године* Јохана Баптиста Гумпа.⁹ У Збирци за архитектуру и урбанизам чува се мали број карата и планова насталих пре Првог светског рата, што представља велики недостатак за континуирано праћење урбанистичког развоја Београда у том периоду.

Почетком 19. века, територијом града сматрао се простор у оквиру Шанца, где је било насељено углавном турско становништво. Он се може видети на *Турском њлану Београда* (Ур_3648), копији која се у чува Збирци. Оригинал, под називом *План београдској града и вароши у њраницама до шанца*, налазио се у Народној библиотеци Србије, где је изгорео током бомбардовања 1941. године. Био је предмет истраживања 1937. године, због којих су и данас сачувани многи драгоцени подаци о њему, али и више каснијих истраживања. На основу њих је закључено да је његов аутор највероватније био Рашид-беј и да је могуће да је настао у вези с експропријацијом непокретности у турском власништву пре него што су Турци напустили Београд 1867. године, а на шта указује то што су стамбени блокови обележени у складу с етничком припадношћу њихових становника (Јевреји, Срби, Турци).¹⁰ Иако је план „без геодетских вредности“,¹¹ јер су регулација улица и улични фронтови зграда

⁸ Вуксановић Маџура и Банковић, „Планирани и грађени Београд“, 269–270, 272; Вуксановић Маџура и Банковић, *Мере града*, 14–17.

⁹ Владимир Томић, *Бреј за размисљање. Београд на њравирама од 16. до 18. века* (Београд: Музеј града Београда, 2012), 12, 15, 19, 62, 75, 84, 142.

¹⁰ Истраживање оригинала је објављено у: Глиша Елезовић и Пера Поповић, „Два турска плана Београда“, део први, *Београдске оишћинске новине*, јануар–март (1937): 64–68, где су рашчитани и преведени турски натписи. Даља истраживања су публикована у: Љубомир Никић, „Ко је аутор турског плана Београда из средине 19. века“, *Годишњак града Београда VII* (1960): 153–158; Жељко Шкаламера, „Прилог проучавању картографских извора за историју Београда XIX века“, *Годишњак града Београда XIV* (1967): 185; Вуксановић Маџура и Банковић, *Мере града*, 34–37.⁷ Вуксановић Маџура и Банковић, *Мере града*, 24–25.

¹¹ Елезовић и Поповић, „Два турска плана Београда“, 65.

приказани у иделистичкој, а не у реалистичкој форми, његов значај огледа се првенствено у веома детаљној легенди, с уцртаним локацијама и великим бројем објеката (укупно 172), која је на копији из Збирке решена тако што се на плану налазе бројеви, а уз њега постоји и „шифрарник“, куцан писаћом машином на листовима А4 формата, који дешифрује шта је којим бројем означено.

Слика 1. План Београда (Ур_3853)

У периоду који је уследио настао је већи број значајних планова Београда, који су пратили обимне промене у урбаној структури и уопште развој и раст града, али ниједан од њих не постоји у Збирци.¹² Ипак, сачуван је редак *План Београда* из 1896. године, у размери 1:10.000 (Ур_3853, слика 1), који је настао као прилог књизи „Вођа по Београду“, аутора Ђорђа Бугарског и Петра Хајдуковића. Ради се о најстаријем сачуваном београдском туристичком водичу, који је објављен поводом новог именовања београдских улица, усвојеног 21. јануара 1896. године. На плану су приказани градска територија, улична мрежа, као и значајни објекти и споменици. Територија града која је обухваћена представља грађевински рејон који је усвојио Општински одбор 1890. године. Полази од Саве, обилази Бару Венецију, преко комплекса данашњег Клиничког центра Србије, поред Храма Светог Саве, преко Каленић пијаце, обухватајући и Голсвордијеву улицу, затим изнад Цвијићеве улице и до Дунава. Београд је подељен на квартове: Савамалски, Варошки, Дунавски,

¹² Ово се односи на планове које су израдили Емилијан Јосимовић, Јован Бешлић, Стеван Зарић, Јован Смедеревац, Албан Шамбон. Детаљније у: Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 26–28.

Теразијски, Палилушки и Врачарски, а приказана су и нека насеља која су постојала, а која су том приликом остала ван утврђене границе рејона, као што су Чубура, Хаџипоповац и зачеци Ђерма и Вождовца. На плану се види и да су неке улице у међувремену добиле нову, праволинијску регулацију, док су неке, попут улица од Теразија, преко Зеленог венца, до Саве и даље, задржале стару. Уцртане су и пројектоване улице на дунавској падини, односно део Дорћола и Палилуле према Дунаву. Његов посебан значај јесте у томе што сведочи о урбанистичким и комуналним радовима завршеним до тренутка излагања, попут: одређивања грађевинског рејона, регулације улица по ортогоналном систему, изградње водовода, увођења електричног осветљења и трамвајског саобраћаја, али и уређења паркова и постављања споменика.¹³

Слика 2. План вароши Београда (Ур_3869)

У наведене комуналне радове спада и изградња канализационе мреже, на чијем пројекту се у Београдској општини активно радило током последње деценије 19. века. Пројекат је завршен и коначно усвојен 1905. године,¹⁴ а као подлога за предстојеће радове на изградњи настао је *План вароши Београда* (Ур_3869, слика 2), израђен у Канализационом одсеку 1903, у размери 1:4.000. Њиме је обухваћена већа територија него на плану Бугарског и Хајдуковића, што је било резултат рада више комисија Општинског одбора Београда, које су током последње две деценије 19. и прве деценије 20. века формиране ради коначног решавања питања границе грађевинског рејона.¹⁵ Осим постојеће, приказана је и планирана улична мрежа на Дорћолу, на терену између железничке станице и блокова на западном Врачару и у зонама Грантовца и Палилуле. До уцртавања планиране регулације дошло је вероватно због намере да се и ови крајеви града опреме канализационом

¹³ У Збирци се не чува цео водич, већ само план. Више о њему видети у: Светлана Недић, „Први београдски туристички водич као сведочанство о урбанизму и архитектури,” *Годишњак града Београда* XLIV (1996), 205–211; Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 130–132.

¹⁴ Светлана Недић, „Урбанистичко уређење Београда од 1886. до 1914,” *Годишњак града Београда* XXIII (1976): 188–195.

¹⁵ *Истио*, 177–179.

мрежом. На плану су представљени и именовани објекти јавне функције, као што су школе, болнице, војни објекти, неколико фабрика, али и купатила на Дорћолу и у Улица Гаврила Принципа.¹⁶

У годинама пред Први светски рат граница грађевинског рејона и регулација остали су углавном непромењени. То се може лако пратити поређењем претходно поменутог с *Планом за обележавање катастарских блокова* (Ур_16792) из 1910. године, рађеног у размери 1:10.000. Он је настао ради израде катастра непокретности, односно „баштенских књига“, а представља динамику спровођења ове делатности, с којом се започело одмах по формирању Катастарског одсека Београдске општине, 1904. године.¹⁷ То је била још једна у низу активности спровођених с циљем модернизације и уређења главног града. Тако је, исте те године, Општине донела одлуку да се групишу сва њена техничка одељења и формирана је Техничка управа. На основу расписаног конкурса, за директора Управе постављен је млади француски инжењер Едуар Леже. Он није био посебно омиљен у Београду и често је критикован од стране Удружења српских инжењера и архитеката и у њиховом гласилу *Српски технички лист*. Иако је Удружење инсистирало на томе да се пре било каквих већих захвата у урбаном ткиву града уради генерални регулациони план, Леже је био присталица радова по фазама. У Техничкој управи су настали пројекти попут регулације Славије, Мостарске петље или Косанчићевог венца, који махом нису усвајани или због превеликих трошкова, или због неадекватности решења. Тих година је обављено калдрмисање појединих улица и измењена регулација Теразија, формирањем два коловоза и уклањањем Теразијске чесме, а изглед Теразија пре тих преуређења могуће је видети на једном од планова у Збирци, *Плану Теразија*, насталом 1908. године, у размери 1:500 (Ур_7192, слика 3). Иако је Општина у почетку подржавала Лежеа, на крају се и сама, уместо парцијалних решења, одлучила за израду генералног регулационог плана.¹⁸

Слика 3. План Теразија (Ур_7192)

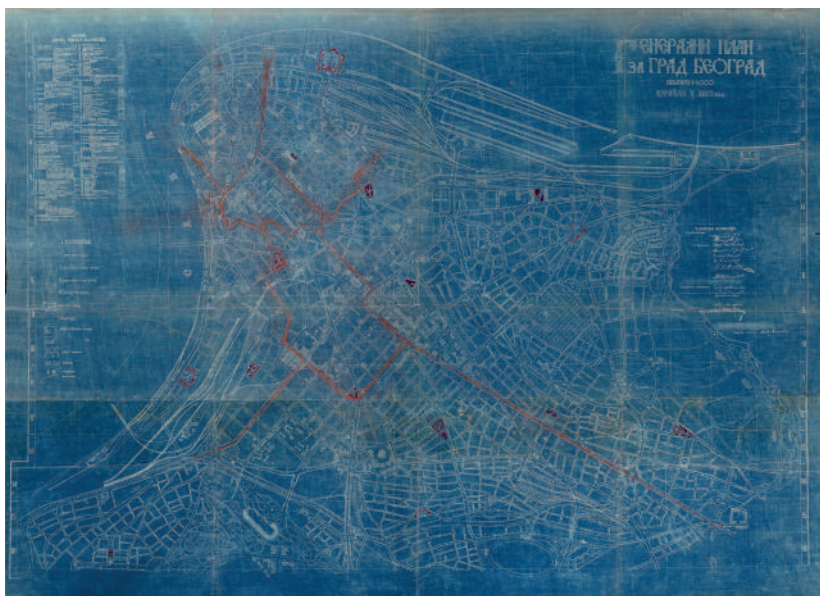
¹⁶ Детаљније у: Вуксановић Мацура и Банковић, „Планирани и грађени Београд,“ 274 –275; Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 41–43.

¹⁷ Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 75–77.

¹⁸ Неђић, „Урбанистичко уређење,“ 206–208. Детаљно о плану: Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 171–172.

Урбанистички развој и планови Београда од 1918. до 1941. године

Период између два светска рата је, у урбанистичком и архитектонском смислу, био време великог развоја Београда. Након завршетка Првог светског рата и формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд више није био погранични град, већ престоница једне далеко веће државе. Изградњом аеродрома (1929), Ланчаног моста краља Александра (1934) и Београдског сајмишта (1937), коначно је „крочио“ на леву обалу Саве. Врло брзо након завршетка рата и првих таласа обнове уништених грађевина и инфраструктуре, надлежне службе су заједно с београдским архитектама и инжењерима препознале потребу и важност планирања развоја и изградње града као престонице нове државе.¹⁹ У Збирци се чувају многобројни планови и карте Београда из тог периода, који сведоче о поменутиим активностима, а најважнији међу њима је *Генерални план за град Београд* (Ур_16672, слика 4).

Слика 4. Генерални план за град Београд (Ур_16672)

Идеја о расписивању конкурса за генерални план Београда потиче још из времена пре Првог светског рата. Након рата ју је београдска секција Удружења југословенских инжењера и архитеката предложила Општини,

¹⁹ Литература о међуратном Београду је многобројна. За општи преглед, с даљом литературом видети, на пример: Ангелина Банковић и Злата Вуксановић Мацура, *Сиварање модерној Београду. Од 1815. до 1964. из збирке Музеја града Београда* (Београд: Музеј града Београда, 2019), 39–63; Zlata Vuksanović Macura, *San o gradu: međunarodni konkurs za urbanističko uređenje Beograda 1921–1922* (Beograd: Orion art, 2015), 28–51.

која ју је прихватила одлуком од 17. априла 1919. године. Основан је Одбор за израду програма за стечај о добијању плана за уређење и проширење Београда, а међу члановима су се налазили градски званичници и реномирани архитекти и инжењери. Програм је предат на усвајање у децембру 1919, а почетком 1920. штампан под називом „О уређењу Београда: извештај комисије одређене од стране одбора општине града Београда“. Општински одбор је у мају 1921. године усвојио текст програма, одлучивши да ће се на конкурс захтевати не само план постојеће ситуације и њеног уређења већ и ширења и даљег раста града. Три месеца касније је расписан конкурс, на који су пројекте предала 23 тима из целе Европе, али ниједан из Београда. Од њих се тражило да, између осталог, доставе и: диспозицију градских зона и саобраћајну инфраструктуру, укључујући и железницу и пристаништа, уличну мрежу, поделу на ужи и шири центар и предграђа, положај јавних грађевина, паркова и тргова, детаљни цртеж уличне мреже с постојећим и новопројектованим улицама и мрежом трамвајских линија, предлог уређења обала с пристаништима и перспективне приказе важнијих целина. Од учесника је очекивано да предложе рационална решења, имајући у виду тренутно стање града. Резултати су објављени на дан отварања изложбе конкурсних радова, 6. маја 1922, али прва награда није додељена. Чланови жирија су, у извештају Општинском одбору, закључили да је, с обзиром на то да није било првонаграђеног рада, потребно образовати стручну комисију која ће ускладити појединачна добра решења из различитих радова и достављати упутства техничком бироу задуженом за израду плана. Као резултат тих активности, у јулу 1923. године, под руководством Ђорђа Павловича Коваљевског, израђен је *Генерални план за град Београд*, у размери 1:4.000. Усвојен је на седници Општинског одбора 10. августа 1923. године, а министар грађевина га је одобрио 19. јула 1924. године. Био је то први генерални план Београда. Њиме је град подељен на зоне које су подразумевале трговачки и административни центар, стамбене четврти и индустријску зону. Стамбене четврти су по густини насељености биле подељене у четири зоне, од густо насељеног до ретког насеља. Индустријска зона је била предвиђена на Чукарици и на Дунаву, код Великог Села. Читав град је био опасан Рејонском улицом, која је повезивала његове периферне делове. Задржана је постојећа улична мрежа, с идејом да многе улице буду проширене. Јавне грађевине су планиране на простору око Народне скупштине, министарства у Улици кнеза Милоша, универзитетски комплекс на простору Тркалишта, а на Калемегдану изградња музејских зграда.²⁰

²⁰ Овај план је до сада био предмет већег броја истраживања и више пута је публикован, као и подаци о самом конкурс: Светлана Недић, „Генерални урбанистички план Београда из 1923. године,“ *Годишњак града Београда XXIV* (1977): 301–310; Vuksanović Macura, San o gradu, 53–81; Злата Вуксановић Мацура, *Генерални план Београда 1923: комисија планираној и оствареној* (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, 2014), 151–322; Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 138–143; Вуксановић Мацура и Банковић, „Планирани и грађени Београд,“ 271–272; Бранко Максимовић, „Вредности Генералног плана Београда од 1923. године и њихово поништавање,“ *Годишњак града Београда XXVII* (1980): 239–269.

Међутим, већина радова никада није изведена, или је изведена само делимично.²¹ Проблеми са спровођењем *Генералног плана* појавили су се већ у првим годинама након његовог усвајања. Чак су и државни и градски органи у више наврата прекршили одредбе *Генералног плана*, а међу најкарактеристичније примере спадају подизање зграде Техничког факултета, палате Поштанске штедионице, зграде Архива Србије или нове Цркве Светог Марка.²² Критике самог плана су брзо уследиле, а највише су биле усмерене на нереалне економске захтеве његовог спровођења. Архитекта Јан Дубови, који је радио у Београдској општини, тих година је о плану писао овако: „Велика грешка овог плана регулације је у томе што истовремено нису регулисана сва предграђа [...] друга грешка је у томе што је план тако мегаломански замишљен да данашња управа града не може да га реализује јер то захтева велика финансијска улагања [...] неколико година после одобрења, план је само из финансијских разлога измењен у главним цртама.“²³ Како је и Дубови нагласио, највећа мана *Генералног плана* била је та што није обухватио територију која се налазила ван Рејонске улице, иако су на овим просторима већ била изграђена насеља, за која су накнадно рађени регулациони планови, попут Сењака, Топчидера, Бањице, Пашиног брда и Чукарице. Истовремено, план је био превише „крут“ да би поднео убрзани раст и развој града. Због тога је у наредних десет година урађено чак 190 његових измена.²⁴

Слика 5. Генерални регулациони план за град Београд (Ур_5189)

²¹ Недић, „Генерални урбанистички план,“ 306–308.

²² Максимовић, „Вредности Генералног плана,“ 256–257.

²³ Преузето из: Дејан Ђорђевић и Тијана Дабовић, „Идеологије и пракса планирања Београда 1867–1972: период успона,“ *Зборник радова – Географски факултет универзитета у Београду* 53 (2010): 161.

²⁴ Милош Сомборски, „Развој Београда између два рата,“ у *Београд. Генерални урбанистички план 1950*, ур. Оливер Минић (Београд: Извршни одбор Народног одбора Београда, 1951), 41–42.

Многобројне исправке и измене приказане су на *Генералном реулационом плану за град Београд* (Ур_5189, слика 5), који је 1927. године у размери 1:10.000 израдио инспектор Министарства грађевина Јован Обрадовић. На њему су, заправо, представљени резултати активности спровођења *Генералног плана за град Београд*, који су укључивали како елементе реализоване у складу с *Генералним планом*, тако и оне којима је од њега одступано.²⁵

Треба поменути и да је, приликом активности на изради *Генералног плана за град Београд*, разрађивано и неколико предлога ширења Београда на леву обалу Саве и његово спајање са Земунском, који нису усвојени. Оригинална документација није сачувана, а у литератури се углавном појављује репродукција једне од варијанти, објављена у публикацији издатој поводом усвајања *Генералног урбанистичког плана Београда* из 1950. године.²⁶ Једини до сада познати оригинални цртеж варијанте изградње новобеоградске стране, насловљен као *План Алтернативе В за Нови Београд*, урадио је архитекта Душан Миросављевић, у то време запослен у Министарству грађевина, чији се фонд такође чува у Збирци (Ур_16791, слика 6).²⁷

Слика 6. План Алтернативе В за Нови Београд (Ур_16791)

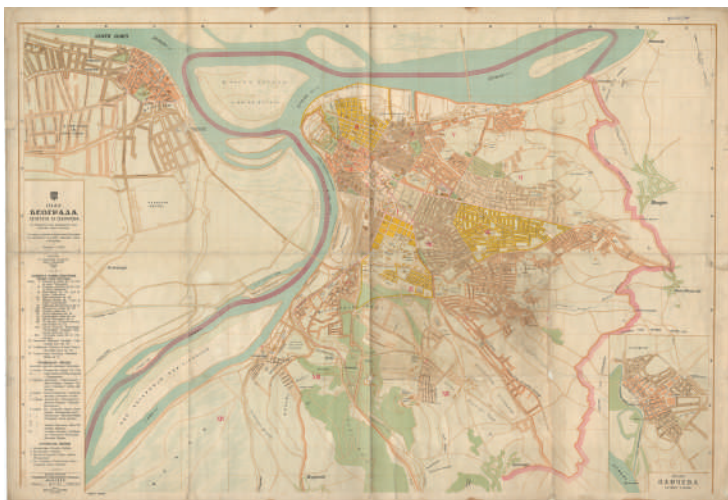
С обзиром на то да су за расписивање конкурса за *Генерални план за град Београд* биле неопходне адекватне подлоге, Катастарско одељење Општине београдске је 1921. године израдило, у размери 1 : 4.000, топографско-ситуациони *План града Београда* (Ур_3854, 3859, 3861, 3863, 3865, 14702/4_б). Састоји се од осам секција, од чега се у Збирци чува шест. На њему су приказани: постојећа улична мрежа, парцеле, подела земљишта, означени бројеви блокова и кућни бројеви, уцртани објекти и зграде, затим паркови, тргови, трамвајске линије, а дат је и списак од 309 улица, њихови

²⁵ Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 151–154.

²⁶ Оливер Минић, ур., Београд. *Генерални урбанистички план 1950* (Београд: Извршни одбор Народног одбора Београда, 1951), 44.23

²⁷ Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 143–146. Треба нагласити да Миросављевић није био аутор самог плана, већ је вероватно радио цртеж на основу већ постојећег.

тадашњи и претходни називи. Уцртан је верни приказ урбаног ткива и архитектонског фонда Београда. План је у истој размери био израђен и у варијанти са изохипсама, од чега се у Збирци чувају две секције (Ур_10912, 14702/2_б), као и један лист на којем су обједињене све секције истог плана, у размери 1:15.000 (Ур_10901).²⁸

Слика 7. План Београда, Земун и Панчева (Ур_6473)

У складу са Законом о атару Општине града Београда, 1929. године дошло је до проширивања београдског атара, што је пропраћено и приказивањем новог атара на плановима насталим у наведеном периоду (Ур_6473, 14336). Недељу дана раније донет је и Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, којим је име државе промењено у Краљевина Југославија, а она подељена на бановине. Као засебна административна целина формирана је Управа града Београда, која је обухватала територију Београда, Панчева и Земунa, због чега су на плановима и картама престонице почели да се појављују и планови Земунa и Панчева. То је био случај са, на пример, *Планом Београда, Земунa и Панчева* (Ур_6473, слика 7), у размери 1:15.000, чији је аутор био Јован Обрадовић,²⁹ или *Планом Београда, Панчева и Земунa*, са излетничком картом *Београда и околне*, Владимира Маринковића, рађеног у размери 1:12.500 (Ур_14019).³⁰

Катастарски одсек Општине града Београда од 1931. до 1933. године обављао је снимање постојећег стања, неопходно за вођење катастра непокретности, а користиле су га и друге општинске службе за своје потребе. Листови су репродуковани у размерама од 1:500 (изграђени део Београда,

²⁸ Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 43-50; Анка Чкребић, ур., *150 година Геодетске службе Београда 1389-1989* (Београд: Градски геодетски завод Београда, 1989), 114-115.

²⁹ Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 77-81; Бранко Бојовић, „Урбанизам Београда у 19. и 20. веку,” *Годишњак града Београда XLIX-L* (2002-2003): 117.

³⁰ Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 230-232.

298 листова), 1:1.000 (неизграђени део, 112 листова) и 1:2.500 (речне обале, 19 листова).³¹ У Збирци је данас сачувано 17 листова, углавном централне градске зоне, рађених у размери 1:500. Осим тога, сачувано је и 66 листова који су репродуковани 1947. године, а на основу реамбулације спроведене одмах након рата, за коју су као подлоге коришћени снимци из периода 1931–1933. године.³² На њима су приказани габарити зграда, парцеле, улице, тргови, пруге, њиве, а један лист обухвата по неколико градских блокова.

Предратна снимања су била основ за израду генералних ситуационих планова Београда из периода 1935–1937. године, у размерама 1:2.500, 1:5.000 и 1:10.000, од којих се у Збирци чувају само један лист у размери 1:5.000 (Ур_10912_б, слика 8) и сва четири листа у размери 1:10.000 (Ур_14702/1–14702/4). На тим плановима, рађеним на основу веома детаљних премера, могуће је пратити различите просторне, урбанистичке и грађевинске процесе који су се дешавали у Београду тог времена. Они су настали у складу са 1931. године усвојеним Грађевинским законом, на основу којег су сви градови, па и они који су већ поседовали регулациони план, морали да предају нови. Осим тога, измене *Генералног плана* из 1923–1924. године биле су толико бројне, да је било неопходно да све буду обједињене на једном, новом плану. Ти планови су, такође, били и подлога за израду Скице Генералног плана Београда из 1937–1939. године, поверене Ђорђу Павловичу Ковалевском и Даници Томић Милосављевић, која је усвојена 1939. године.³³

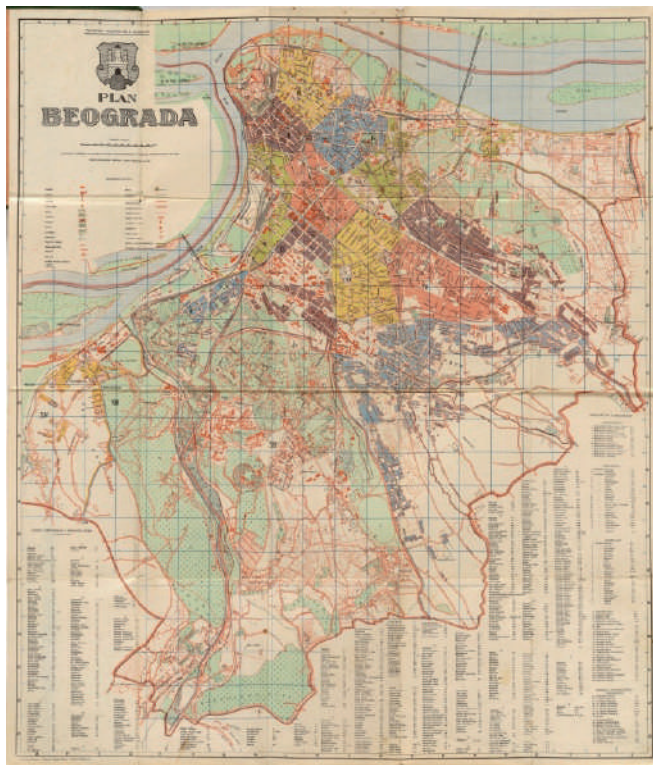
Слика 8. Генерални ситуациони план (Ур_10912_б)

³¹ Сомборски, „Развој Београда,” 47; Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 51; Вуксановић Мацура и Банковић, „Планирани и грађени Београд,” 276–277; Чкребић, *150 година Геодетске службе*, 116–118.

³² Детаљно у: Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 52–56, 66–72.

³³ Сомборски, „Развој Београда,” 47.

У периоду између два светска рата дошло је и до повећања продукције оријентационих планова и путовођа, што се може довести у везу са све већом експанзијом туризма. Иако су такви планови постојали и пре Првог светског рата,³⁴ много је више оних насталих у међуратном периоду. Међу истакнутим издавачима треба поменути Николу Кусаковића, геодетског пуковника, који је био и аутор планова које је објављивао (на пример Ур_5102, слика 9), Павла Е. Навојева, који је имао фирму у оквиру које је објављивао различите оријентационе планове, с путовођом (на пример Ур_13490) или без путовође (на пример Ур_13841), или Ст[јепана] Сучића, познатог по *Београдском извештају* (на пример Ур_471).³⁵ Они су у Збирци заступљени са више примерака, који, иако нису резултат рада градских установа, верно осликавају урбану структуру Београда у време свог настанка, а посебно су прецизни у вези са именованима улица, јер су пратили све измене, али и нова именована, која су у међуратном периоду била многобројна.

Слика 9. План Београда (Ур_5102)

³⁴ Поред раније поменутог *Плана Београда* Бугарског и Хајдуковића (Ур_3853), у Збирци се чувају, на пример: *Илустровани вођа по Београду оријентациони Краљевине Србије и околини*, Сретена Обрадовића (Ур_5185) и *Београд - Нагледнишва, Корпорације, Установе држане и приватне, Јавни саобраћај, Улице, Васе Лазаревића* (Ур_8451). О њима детаљно у: Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 209–215.

³⁵ Детаљно о овим издавачима и примерима њихових планова сачуваним у Збирци, као и оријентационим плановима уопште у: *Ишио*, 179–207, 256, 259–260, 263.

Урбанистички развој и планови Београда после 1945. године

Период урбанистичког, али и архитектонског развоја Београда после Другог светског рата најслабије је покривен материјалом у Збирци. Изузетан раст Београда, његово прерастање у милионски град, комплетна изградња Новог Београда, *Генерални план Београда* из 1950, који је израдио Милош Сомборски, *Генерални урбанистички план Београда са планом намена површина* из 1972. године, Александара Ђорђевића и Милутина Главичког, *Измене и дојуне Генералног урбанистичког плана Београда до 2002. године*, Константина Костића, из 1984, или *Генерални план Београда 2021. године*, Владимира Мацуре и Миодрага Ференчака, из 2003. године, све је то драгоцен материјал који не постоји у Збирци. Из послератног периода сачувано је свега неколико планова. Међу најстарије спадају три оријентациона плана настала пре 1950. године (Ур_16793, 16766, 16286), на којима је уцртана територија Београда, као и простор Београдског сајмишта, док још увек нема Новог Београда.³⁶

Слика 10. План града Београда (Ур_16286)

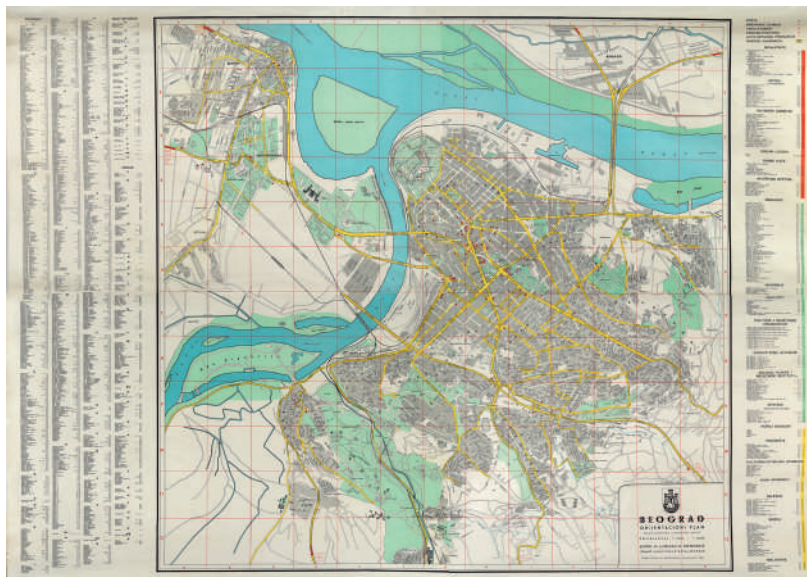
Након Другог светског рата уследио је вишегодишњи период обнове разрушеног града. Већ из тог времена потичу неки елементи будућег генералног плана, а 1948. израђена је и *Идејна скица генералног решења саобраћаја и намене површина Великог Београда*, која је обухватала Београд, Нови Београд и Земун.³⁷ Исте године је започета и изградња Новог Београда.³⁸ План који се чува у Збирци, а односи се на период обнове, јесте *План града*

³⁶ *Исио*, 236–246.

³⁷ Братислав Стојановић, „Послератна београдска архитектонска изградња,“ *Годишњак града Београда XVII* (1970): 202.

³⁸ Оливер Минић, „Двадесет година планског раста Београда,“ *Годишњак града Београда XI–XII* (1964–1965): 88. Детаљно о првим годинама планирања и изградње Новог Београда, с даљом литературом, у Љиљана Благојевић, *Нови Београд: осборени модернизам* (Београд: Завод за уџбенике, Архитектонски факултет, Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2005), 56–194.

Београда из 1949. године (Ур_16286, слика 10), на којем је само назначен простор будућег Новог Београда, док су уз план Београда дати и план Земуна, железничке колоније Кошутњак и Бањичког поља. Обухвата територију града закључно са Жарковом, Кошутњаком, Дедињем, Бањицом, Вождовцем, Малим Мокрим Лугом и Миријевом, до Дунава.³⁹

Слика 11. Оријентациони план Београда (Ур_10061)

Надлежне институције су од тек основаног Урбанистичког завода већ 1946. године тражиле нови генерални план, који је требало да буде урађен на основу доступних премера и расположиве документације. Тако је настао први послератни генерални план Београда, *Генерални урбанистички план из 1950. године*, који је представљао „стратешко-развојни документ“, којим је предвиђено спајање Београда и Земуна и увећање броја становника до једног милиона.⁴⁰ Он је, током шесте и седме деценије 20. века, чинио основу сваке изградње и регулације, које су биле комплетно у државним рукама. У Збирци се чува само један план на којем се донекле виде његова достигнућа, *Оријентациони план Београда*, из 1969. године (Ур_10061, слика 11), који је израдио Љубинко Сретеновић, у полиразмери од 1:6.000 до 1:12.000.⁴¹ Обухваћена територија града пружа се закључно с насељима Жарково, Раковица, Јајинци, Кумодраж, Мали Мокри Луг, Миријево, Карабурма и, с леве стране Дунава, Крњача. Уз план су наведене улице у Београду, Новом Београду и Земуну, а бројевима означене и пописане јавне, здравствене, културне и образовне установе, амбасаде, робне куће,

³⁹ Вуксановић Мацура и Банковић, *Мере града*, 243–246.

⁴⁰ Бојовић, „Урбанизам Београда“, 121.

⁴¹ Детаљно у Вуксановић-Мацура и Банковић, *Мере града*, 246–249.

дневни листови, биоскопи, туристичке агенције, мењачнице и хотели. Његов посебан значај у склопу Збирке јесте у томе што је то једини план који је сачуван, а на којем је представљен Нови Београд. Уцртани су спојени Нови Београд и Земун и изграђени блокови од 1. до 5, као и 8, 9, 33. и 34. блок, а уцртане су и зграде Савезног извршног већа, Централног комитета КПЈ и Музеја савремене уметности, као и Парк пријатељства и 21. блок.⁴² Наиме, недостатак генералног плана није био препрека изградњи Новог Београда.⁴³ Већ 1947. године расписан је конкурс за пројекте три велике јавне грађевине (зграда Централног комитета КПЈ, зграда Председништва Владе ФНРЈ и репрезентативни хотел), с урбанистичком скицом новог града, чији је ово требало да буде центар. Године 1948. започета је њихова изградња, а од 1949. до 1953. године грађени су објекти на Бежанијској коси и Тошином бунару, као и Студентски град. Изградња експерименталних блокова 1 и 2, око Улице Париске комуне, започета је 1957. године по пројектима новог директора Урбанистичког завода Бранка Петричића и са преднапрегнутим армиранобетонским конструкцијама Бранка Жежеља.⁴⁴ Све то је приказано на Сретеновићевом плану, због чега, иако није редак и јединствен примерак генерално, представља јединствен и значајан додатак Збирци, као једини извор за проучавање развоја Београда на левој савској обали.

Уместо закључка

Карте и планови, осим значаја који имају у домену картографије, могу да представљају и важан историјски документ и извор за проучавање теме на коју се односе. У овом раду су одабрани поједини примери, од 211 сачуваних у Збирци за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда, с циљем да буду приказани као извори за проучавање урбанистичког развоја Београда. Иако у Збирци недостају многи важни планови Београда, њихов фонд је драгоцен и садржи изузетно ретке примерке, попут *Генералног плана за град Београд* из 1923–1924. године. Њихова бројност и ретки сачувани примерци су, без обзира на недостатке, довољни да се прикажу најзначајнији тренуци у урбанистичком планирању, ширењу и развоју главног града. Карте и планови

⁴² О појединачним реализацијама, али и уопштено о изградњи Новог Београда видети: Ивана Весковић, „Парк пријатељства у Новом Београду,” *Наслеђе* XII (2011): 203–216; Братислав Стојановић, „Послератна београдска архитектонска изградња,” *Годишњак града Београда* XVII (1970): 210–220; Братислав Стојановић, „Историја Новог Београда (I део),” *Годишњак града Београда* XXI (1974): 211–236; Братислав Стојановић, „Историја Новог Београда (II део),” *Годишњак града Београда* XXII (1975): 199–217; Милан Попадић, „Архитектура Музеја савремене уметности у Београду,” *Наслеђе* X (2009): 159–177; Ивана Весковић и Јелица Јовановић, „Изградња блокова 21, 22, 23 Централне зоне Новог Београда и њихов значај у оквиру културног наслеђа Београда,” *Наслеђе* XIX (2018): 35–51; Благојевић, *Нови Београд*.

⁴³ Минић, „Двадесет година планског раста,” 89. *Генерални урбанистички план Новог Београда*, чији је аутор био Бранко Петричић, израђен је и усвојен тек 17. јуна 1958. године: Бранко Петричић, „Прве урбанистичке реализације. Нови Београд 1955–1975,” *Годишњак града Београда* XXII (1975): 219, 221.

⁴⁴ Минић, „Двадесет година планског раста,” 88–91.

зато, осим што представљају незаобилазне изворе у контексту географије и, посебно, картографије, чине и важан документ за истраживање у домену других наука, попут историје, историје уметности, историје архитектуре и слично. Бројност и слојевитост података које садрже омогућавају да буду разматрани, третирани и истраживани из различитих научних позиција, што би требало да укаже и на правце будућих истраживања. Зато циљ овог рада није био само да се представе карте и планови који се чувају у Збирци за архитектуру и урбанизам, већ и да се они истакну као значајан извор за истраживања различитих научних дисциплина.

Литература:

- Банковић, Ангелина. „Збирка за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда. Историјат, садржај и процеси музеализације.“ *Годишњак града Београда* LXV (2018): 151–189.
- Банковић, Ангелина и Злата Вуксановић Мацура. *Сиварање модерној Београда. Од 1815. до 1964. из збирке Музеја града Београда*. Београд: Музеј града Београда, 2019.
- Благојевић, Љиљана. *Нови Београд: осборени модернизам*. Београд: Завод за уџбенике, Архитектонски факултет, Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2005.
- Бојовић, Бранко. „Урбанизам Београда у 19. и 20. веку.“ *Годишњак града Београда* XLIX–L (2002–2003): 109–130.
- Весковић, Ивана. „Парк пријатељства у Новом Београду.“ *Наслеђе* XII (2011): 203–216.
- Весковић, Ивана и Јелица Јовановић. „Изградња блокова 21, 22, 23 Централне зоне Новог Београда и њихов значај у оквиру културног наслеђа Београда.“ *Наслеђе* XIX (2018): 35–51.
- Вуксановић Мацура, Злата. *Генерални план Београда 1923: комјарација планираној и осивареној*. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, 2014.
- Vuksanović Macura, Zlata. *San o gradu: međunarodni konkurs za urbanističko uređenje Beograda 1921–1922*. Beograd: Orion art, 2015.
- Вуксановић Мацура, Злата и Ангелина Банковић. *Мере града. Карте и планови из Збирке за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда*. Београд: Музеј града Београда, 2018.
- Вуксановић Мацура, Злата и Ангелина Банковић. „Планирани и грађени Београд: Збирка планова Музеја града Београда.“ *Зборник Мајице српске за ликовне уметности* 45 (2017): 267–279.
- Ђурић Замоло, Дивна. „Одељење за урбанистички развој.“ *У 70 година Музеја града Београда*, уредник Јелица Стаменковић, 161–163. Београд: Музеј града Београда, 1973.

- Ђорђевић, Дејан и Тијана Дабовић. „Идеологије и пракса планирања Београда 1867–1972: период успона.“ *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду* 53 (2010): 153–175.
- Елезовић, Глиша и Пера Поповић. „Два турска плана Београда.“ *Београдске ојштинске новине* 1–3 (1937): 64–68.
- Максимовић, Бранко. „Вредности Генералног плана Београда од 1923. године и њихово поништавање.“ *Годишњак града Београда XXVII* (1980): 239–269.
- Минић, Оливер, уредник. *Београд. Генерални урбанисички план 1950*. Београд: Извршни одбор Народног одбора Београда, 1951.
- Минић, Оливер. „Двадесет година планског раста Београда.“ *Годишњак града Београда XI–XII* (1964–1965): 89–97.
- Недић, Светлана. „Генерални урбанистички план Београда из 1923. године.“ *Годишњак града Београда XXIV* (1977): 301–310.
- Недић, Светлана. „Први београдски туристички водич као сведочанство о урбанизму и архитектури.“ *Годишњак града Београда XLIII* (1996): 205–213.
- Недић, Светлана. „Урбанистичко уређење Београда од 1886. до 1914.“ *Годишњак града Београда XXIII* (1976): 175–217.
- Никић, Љубомир. „Ко је аутор турског плана Београда из средине 19. века.“ *Годишњак града Београда VII* (1960): 153–158.
- Петричић, Бранко. „Прве урбанистичке реализације. Нови Београд 1955–1975.“ *Годишњак града Београда XXII* (1975): 228–231.
- Попадић, Милан. „Архитектура Музеја савремене уметности у Београду.“ *Наслеђе X* (2009): 159–177.
- Сомборски, Милош. „Развој Београда између два рата“. У *Београд – Генерални урбанисички план 1950*, уредник Оливер Минић, 40–51. Београд: Извршни одбор Народног одбора Београда, 1951.
- Стојановић, Братислав. „Послератна београдска архитектонска изградња.“ *Годишњак града Београда XVII* (1970): 201–236.
- Стојановић, Братислав. „Историја Новог Београда (I део).“ *Годишњак града Београда XXI* (1974): 211–236.
- Стојановић, Братислав. „Историја Новог Београда (II део).“ *Годишњак града Београда XXII* (1975): 199–217.
- Томић, Владимир. *Бреј за размишљање. Београд на травирама од 16. до 18. века*. Београд: Музеј града Београда, 2012.
- Чкребић, Анка, уредник. *150 година Геодетске службе Београда 1389–1989*. Београд: Градски геодетски завод Београда, 1989.
- Шкаламера, Жељко. „Прилог проучавању картографских извора за историју Београда XIX века.“ *Годишњак града Београда XIV* (1967): 169–201.

Maps and plans in the Collection of architecture and urban planning of the Belgrade City Museum. Source for researching the urban development of Belgrade from 1863 to 1950

Angelina Banković

Summary

The Collection for Architecture and Urban Planning of the Belgrade City Museum contains 211 maps and plans of Belgrade, dated from 1863 to 1969. They testify to the urban development of Belgrade in the mentioned period and as such represent valuable documents not only in the domain of cartography but also about Belgrade itself. According to their content, they can be divided into three large groups: geodetic, urban, and orientation plans. In this paper, they are presented chronologically, but with the aim of following the urban development of Belgrade from the middle of the 19th century to 1969, the year from which the youngest plan preserved in the Collection originates. Not all maps and plans are presented, but those that testify to important events in the changes of the urban structure of Belgrade, as well as those significant in cartography development. The chronology of the presentation follows a common approach present in historiography, based on which the periods in the history of Belgrade are divided into those before the First World War, interwar, and after the Second World War period. By analyzing individual plans, based on earlier research of plans themselves and the history and urban planning of the capital, some of the significant moments are shown, such as the departure of the Turks in 1867, the construction of the sewage network, which began in 1905, and other communal works which the Belgrade Municipality carried out in the same period, as well as, before the First World War, the constantly present problem of the border of the city's construction area, through the new position of Belgrade as the capital of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the creation of the first general urban plan in 1923, extensive geodetic surveys in the interwar period and the creation of a large number of regulatory plans, to the exceptional growth and development of Belgrade after the Second World War and the formation of New Belgrade on the left bank of the Sava River. The aim of this paper was to present the maps and plans from the Collection for Architecture and Urban Planning, but also to highlight them as an important source for research in various scientific disciplines.

Keywords: map, plan, geodetic plan, orientation plan, urban plan, urbanism of Belgrade

Татјана Брзуловић Станисављевић
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“
Булевар краља Александра 71, 11000 Београд, Република Србија
E-mail: brzulovic@unilib.rs

Мапе и карте из фонда Универзитетске библиотеке

Апстракт: У раду ће бити речи о колекцији мапа и карата из богатог фонда Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду. Универзитетска библиотека отворена је за јавност 24. 5. 1926. године, а саграђена је средствима из донације Ендруја Карнегија и била је прва наменски грађена библиотека у Србији. Од свог отварања па до данашњих дана Библиотека вредно ради на прикупљању и обогаћивању своје колекције. Карте су најчешће набављане за библиотеку куповином, али има и оних које су добијене на поклон. Због своје вредности и значаја карте се чувају под посебним условима у Одељењу реткости. Колекција се састоји од неколико стотина карата, које обухватају период XVI–XXI века. Најстарија карта датира из XVI века. У раду ће бити представљен само мали део ове богате колекције.

Кључне речи: карте, мапе, картографија, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Птоломејеве карте

Увод

Универзитетска библиотека једна је од највећих научних библиотека на Балкану. Њена је функција да служи наставним и научним потребама академске популације – студентима, универзитетским професорима и научним радницима уопште, као и свим корисницима жељним знања. Води порекло од библиотеке Лицеја Кнежевине Србије. На иницијативу Славка Грујића, нашег посланика у Вашингтону, Карнегијева задужбина прихватила је да донира 100.000 долара као поклон српској влади за изградњу и опремање једне библиотеке у Београду. Слободан Јовановић, тадашњи ректор Универзитета, успео је личним залагањем да та материјална средства увећа државним кредитима, како би се изградила једна већа библиотека за потребе Универзитета.¹

---

¹ Универзитетска библиотека,» *Полиџика*, 14. април 1921, https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Periodika/SD_2F6F660245A67B1B521D786232CBF4A/1921/04/14?pageIndex=00001

Град Београд поклонио је земљиште, а пројекат су урадили универзитетски професори Драгутин Ђорђевић и Никола Несторовић. Тако је подигнута прва и тада једина зграда у Србији наменски саграђена за библиотеку.² Камен-темељац на Тркалишту постављен је 23. јуна 1923. године, чему је присуствовао и регент Александар.³

Универзитетска библиотека представља једно од најзначајнијих здања дарованих Београдском универзитету.⁴ Ово монументално здање у Булевару краља Александра значајно је остварење академизма у српској међуратној архитектури. Због непроцењивог значаја за науку и образовање, као и због њених културноисторијских и архитектонско-урбанистичких вредности, 1977. године проглашена је за споменик културе.

Библиотека је у новој згради свечано отворена на Дан Св. Ђирила и Методија, 24. маја 1926. године. На место првог управника Библиотеке постављен је професор Урош Џонић, који је на том положају остао до почетка Другог светског рата. У раду му је помагао одбор чији је председник био проф. др Павле Поповић. За време Другог светског рата библиотека није радила с корисницима, а део зграде запосели су немачки војници. Залагањем особља библиотеке, њени су фондови сачувани. После ослобођења, за управника је постављена Милица Продановић, дотадашњи библиотекар Универзитетске библиотеке. Поводом прославе стогодишњице рођења Светозара Марковића, 1946, ова установа добија свој данашњи назив – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”.

Историјат развоја картографије

Карта је умањени одређени математички приказ земљине површине или неког њеног дела на равnoj површини. Израда карата потиче још из каменог доба. О томе сведоче насликане карте на зидовима пећина. Једна од најстаријих карата потиче из Средње Анадолије, а насликана је на зиду куће Чаталхојука (Catalho Yuk) и приказује град и вулкан у ерупцији у позадини. Настала је око 6200. п. н. е.⁵

Развој математике и географије у античкој Грчкој и Риму довео је до развоја картографије. Нажалост, оригиналне карте из тог периода нису сачуване, али су сачувани преписи Птоломејеве карте⁶ света, израђене око 1300. године.⁷

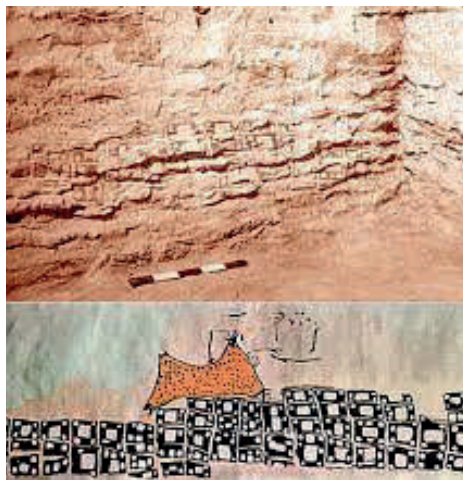
---

² Урош Џонић, *Изградња Универзитетске библиотеке у Београду: 1919–1925: дневници Уроша Џонића* (Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2011), 166.

³ Карнегијев дар. Полагање темеља Универзитетске библиотеке,» *Полишика*, 24. јун 1921, https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Periodika/SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A/1921/06/24?pageIndex=00002

⁴ Даница Филиповић, Никола Марковић и Саша Михајлов, «Универзитетска библиотека,» у *Добројвољи Београдском универзитету*, ур. Марица Шупут и Татјана Бошњак (Београд: Српска академија наука и уметности и Универзитет у Београду, 2005), 65–82.

⁵ Dragutin Protić, *Kartografija 1, Istorija kartografije*, 3, https://www.grf.bg.ac.rs/p/learning/predavanje_2_1541496941065.pdf

Слика 1.
Чаталхојук, 6200. п. н. е.

Слика 2.
Птоломејева карта света, око 1300. године

Средњи век доноси нови вид карата, „Т у О“. На овим картама Јерусалим је приказан у центру, док је исток оријентисан према горњем делу карте. Круг представља океан, а слово Т у њему означава водене површине које су ограничавале познате континенте: Европу, Азију и Африку⁸

⁶ Клаудије Птоломеј (грчки: Κλαύδιος Πτολεμαῖος, латински: Claudius Ptolomaeus) – грчко-римски астроном, географ и математичар из Александрије. Живео је у првом и другом веку нове ере. Његово најпознатије дело је *Велики зборник астрономије*. Оснивач је геоцентричне теорије, према којој се сва небеска тела окрећу око земље. Теорија је била на снази током 1400 година, све до усвајања Коперникове хелиоцентричне теорије. Велики зборник астрономије је остао сачуван у арапском преводу, на Истоку. Касније је преведен на Западу под латинизованим насловом *Almagest*.

⁷ Протић, *Картографија 1*, 4.

⁸ *Исио*, 5.

Слика 3.
„Т у О” карта

Ренесанса нам доноси развој картографије првенствено због проналаска штампе у XV веку. Штампане карата учинило је карте доступнијим. С друге стране, и развој појединих научних дисциплина, попут математике, географије и астрономије, додатно је утицао на развој картографије. Најзначајнији картограф овог периода је Себастијан Минстер⁹ (Sebastian Münster, 1488–1552). Он је 1540. публиковао Птоломејев атлас света *Geographia* и тиме поставио нове стандарде за израду карата света.¹⁰

Слика 4.
Себастијан Минстер, *Карта Европе*, 1540. године

Откриће Америке и поморског пута за Индију доноси даљи напредак картографије. Други велики ренесансни картограф био је Фламанац Герард Меркатор¹¹ (Gerardus Mercator, 1512–1594).¹²

⁹ Себастијан Минстер (1488–1552) био је немачки картограф, космограф и предавач хебрејског језика. Његово дело *Cosmographia* из 1544. године било је најпопуларије дело XVI века, у којем је дат најранији опис света на немачком језику. Ово дело садржи и четири одвојене мапе познатих континената тога доба – Америке, Африке, Азије и Европе.

¹⁰ Протић, н. д., 7.

¹¹ Герхард Меркатор (5. март 1512 – 2. децембар 1594) био је фламански картограф, конструктор познате пројекције за израду навигацијских карата. Рођен је као Герхард Кремер, у Рупелмонду (данашња Белгија). Латинска верзија његовог имена гласи *Меркайтор*, што значи *шртовац*. После филозофских студија, Меркатор се бавио цртањем и гравирањем карата и израдом глобуса. Због верских прогона, 1552. године емигрира у Дуизбург. Ту је до краја живота састављао и издавао карте, израђивао глобусе, премеравао Лотарингију, писао географска и историјска дела и систематски саставио атлас света. Меркатор је први почео да критички разматра постојећи картографски материјал и да одабира најцелисходније пројекције, па су његове карте, по тачности, богатству садржаја и савршенству гравуре, биле велика новина у картографији. Он је, заправо, поново поставио картографију на строго научне основе.

¹² Протић, н. г., 9.

Слика 5.

Герард Меркатор, *Карта свећа*, 1569. године

Доба просветитељства означава даљи напредак у развоју картографије. На захтев Луја XIV, Ђовани Доменико Касини¹³ (Giovanni Domenico Cassini, 1625–1712), италијански картограф, израдио је 1670. године прву топографску карту Француске, засновану на геодетским триангулацијама. Доба просветитељства с правом се може сматрати модерним добом картографије.¹⁴

Слика 6.

Ђовани Доменико Касини, детаљ топографске карте Француске, XVII–XVIII века

Израда карата у XX веку постаје масовнија захваљујући техници штампања и фотографији. Картографију XXI века карактерише интензивни развој дигиталне картографије, применом рачунарске технике и разних програмских пакета попут ГИС-а (географски информациони систем).

¹³ Ђовани Доменико Касини (итал. *Giovanni Domenico Cassini*; Периналдо, 8. јун 1625 – Париз, 14. септембар 1712) био је француски астроном, математичар и инжењер италијанског порекла. Од 1648. до 1669. Касини је био астроном у опсерваторији Панзано. Радио је као професор астрономије на Болоњском универзитету, а 1671. постао је управник париске Опсерваторије. У потпуности је прихватио нову земљу, толико да је постао познат под измењеним именом Жан-Доминик Касини.

¹⁴ Протић, *н. г.*, 17.

Картографија у Србији у XIX веку

Српска картографија XIX века почиње преписаном бакрорезном картом Саве Текелије са самог почетка века, а завршава се оригиналним и научно заснованим делом Јована Цвијића. Историјске околности утицале су на развој картографије у Србији у XIX веку. Развој картографије у нашој земљи можемо посматрати кроз четири периода.

Први период почиње борбом за ослобађање од Турака. Тај период у српској картографији обележили су аустријски картографи. Карте аустријских картографа по квалитету и квантитету знатно премашују карте осталих европских картографа. Немачки, француски и руски картографи, који повремено улазе у први план, не дају битно обележје развоју приказивања Србије на географским картама и нису носиоци развоја ни у једном њеном периоду.

Други период, четрдесетих година XIX века, обележава постепени културни и материјални развој Србије, те су карте постале потреба друштва. Развој културних, научних и војних установа доводи до развоја географских истраживања. Из практичних војних разлога географска истраживања Србије првенствено су се развијала у војсци, где су стицана и најдрагоценија искуства.

Трећи период карактерише одлука српског Главног ђенералштаба из 1876, којом је основано Географско одељење, чији је задатак био да изради карту Србије у што већој размери. Тиме је настао нови период за српску картографију.

Четврти период у развоју српске картографије почиње повратком Јована Цвијића у Србију након докторирања, те његовим постављањем за професора географије на Великој школи, 1893. То је период развоја српске картографије на научној основи.

Јован Цвијић је окупио око себе читав тим географа, који су дали велики допринос географији и картографији. Развоју картографије допринео је и Географски завод на Великој школи, основан 1894, чији су чланови били уједно и најпознатији картографи. У овом периоду приказ Србије на географским картама коначно је добио прави, тачан облик, какав су желели да му дају картографи током историје. До краја XIX века појавило се много општегеографских, тематских карата Србије европских картографа, али оне више нису имале значаја за развој српске картографије. Својим оригиналним радовима у последњој четвртини века Србија се укључила у европску картографију.¹⁵

---

¹⁵ Оливера Стефановић, „Српска картографија 19. века,” *Гласник Народне библиотеке Србије* 1 (2003): 99–106.

Колекција мапа и карата

Колекција мапа и карата Универзитетске библиотеке набавља се од самог почетка рада библиотеке па до данашњих дана. Претежно су набављане куповином, али поседујемо и значајан број карата које су поклоњене. Махом су то поклони истакнутих библиофила и дародаваца. Споменула бих поклон угледног Сенћанина, библиофила и велепоседника, Јоце Вујића (1863–1934). Он је у својој кући у родној Сенти отворио први приватни музеј почетком XX века, и у њему је изложио 10.000 раритетних књига, Збирку архивских докумената, нумизматичку збирку, 400 слика из периода бидермајера и романтизма и још неке етнографске предмете. Изузетан културни прегалац, Јоца Вујић је тестаментарно завештао своју приватну библиотеку и збирку архивских докумената Београдском универзитету и Универзитетској библиотеци. Неке од карата које поседујемо у нашој колекцији управо потичу из Вујићевог музеја и носе печат његовог музеја. Једна од карата коју представљамо јавности из колекције је „Опсада Београда“, која броји 12 карата претежно рађених техником бакрореза, осим ове, која је цртана руком. На овој карти је представљен план битке 16. августа 1717. године. У питању је географска карта која је ручно цртана ферогалотанинским мастилом, касније обојена техником акварела.

Универзитетска библиотека има неколико стотина мапа и карата у својој колекцији. Један део колекције чува се у Одељењу реткости, под посебним условима који су прописани за ову врсту грађе. Карте морају бити смештене положено, у специјалне витрине. Не смеју бити изложене директном утицају сунчевих зрака и светлости. Просторија мора имати регулисану температуру и степен влажности, тако да влажност буде 50–60%, а температура просторије 15–20 Целзијусових степени. Ово су услови који обезбеђују дужи век трајања овако осетљиве грађе попут карата и мапа.

Колекција Универзитетске библиотеке садржи карте и мапе из периода XVI–XXI века. У Одељењу реткости чувају се карте из XVI, XVII и XVIII века, а остале карте, новијег датума, чувају се у општем магацину, где се чувају и књиге. Карте су углавном самосталне, али имамо и карата у оквиру публикација, уџбеника, или пак у атласима. Све карте и мапе доступне су корисницима свакодневно, под одређеним условима. Да бисмо максимално заштитили некњижну грађу од пропадања, хабања и уништавања, настојимо већ годинама да дигитализујемо ту врсту грађе и да је у дигиталном облику понудимо корисницима.

Карте у публикацијама

Најстарија карта у нашој колекцији потиче из XVI века. Налази се у Птоломејевом атласу *Географија*, из 1574. године. Клаудије Птоломеј био је грчко-римски астроном, географ и математичар из Александрије. Живео је у првом и другом веку нове ере.¹⁶ Птоломеј је уз помоћ математике и астрономије површину земље приказивао врло прецизно. Развио је пројекцију за приказ сферног облика земље на карти и увео је у употребу координатни систем – паралеле за географску ширину и меридијане за географску дужину. Први Птоломејев географски атлас садржи индекс назива места с координатама.

Овде представљамо једну карту из Птоломејевог атласа штампаног у Венецији 1574. године. То је географска карта Мађарске и Пољске.

Слика 7. Карта Пољске и Мађарске

Клаудије Птоломеј, *La Geografia di Claudio Tolomeo Alessandrino*, 1574. године
Сигнатура: R1 730

У групу најстаријих карата у колекцији карата Универзитетске библиотеке може се сврстати и следећа карта, која датира из 1578. године. Аутор је познати картограф Абрахам Ортелијус (Abraham Ortelius, 1527–1598), фламански картограф, географ и математичар. Остао је упамћен по изради првог модерног атласа, под називом *Приказ свећа* (лат. *Theatrum Orbis Terrarum*), издатог 1570. године у Антверпену.¹⁷ Атлас је првобитно садржао 70 географских карата. Од 1575. године Ортелијус је био дворски картограф шпанског краља Филипа II. До смрти непрекидно је радио на свом атласу и дорађивао га и допуњавао новим географским картама. Овај атлас доживео је тридесет и једно издање, и од почетних 70 карата достигао је број од 187 карата.

¹⁶ Марко Миловановић, прир., Владимир Абрамовић и Жарко Илић, ур., *Збирка мапа, вегуија и докумената: Србија, Црна Гора и Далмација кроз векове*, II издање (Београд: Институт за јавну политику, 2021), 43.

¹⁷ „Ortelius Atlas,” Library of Congress, приступљено 11. јула 2022, <https://www.loc.gov/collections/general-maps/articles-and-essays/general-atlases/ortelius-atlas/>

Овде представљамо једну карту из Ортелијусовог атласа штампаног 1578, на којој је приказана територија Мађарске, али се на карти виде и делови Босне и Србије.

Слика 8. *Карта Мађарске са деловима Босне и Србије*
Абрахам Ортелијус, *Theatrum Orbis Terrarum*, 1578. године
Сигнатура: P1 525

Када говоримо о картографији не можемо да не споменемо Герхарда Меркатора, чувеног ренесансног картографа, математичара и конструктора глобуса, чији је рад веома утицао на потоње модерно доба.¹⁸ Користећи извештаје о најновијим открићима, израђивао је географске карте по којима је постао веома познат. Меркатор је први почео да критички разматра постојећи картографски материјал и да бира најцелисходније пројекције, па су његове карте по тачности, богатству садржаја и савршенству гравуре значиле велику новину у картографији. Он је, заправо, поново поставио картографију на строго научне основе. Први је употребио термин атлас за збирку својих географских карата. Картографску делатност започео је *Великом картом Палестине* (1537), те израдом глобуса. Објавио је 1578. Птоломејеву *Географију* (*Tabulae Geographicae C. Ptolemei ad mentem autoris restitutae et emendatae*), са 27 античких карата, коју су касније, 1595, поново објавили његови наследници. Први атлас је штампао 1585. године, под називом *Atlas sive Cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*.

Меркатор је свој атлас сачинио у много делова, од којих је први објављен 1578, а састојао се од исправљених верзија Птоломејевих карата (иако је начинио бројне нове погрешке). Карте Француске, Немачке и Холандије додате су 1585, а карте Балкана и Грчке 1588, док је следеће карте, након његове смрти, издао 1595. његов син Румолд Меркатор. Из Меркаторовог атласа објављеног 1630. представљамо карту Влашке, Србије, Бугарске и Румуније.

¹⁸ "Gerardus Mercator – Atlas sive cosmographica," Facsimile Finder, приступљено 8. јула 2022, <https://www.facsimilefinder.com/facsimiles/gerardus-mercator-atlas-sive-cosmographica-facsimile>

Слика 9. Карта Влашке, Србије, Бугарске и Румуније
Герхард Меркатор, *Atlas sive Cosmograficae meditationes de fabrica mundi et fabricati
figura*, 1630. године
Сигнатура: P1 531

Карте

У овом делу представићемо избор из самосталних карата из колекције карата и мапа Универзитетске библиотеке. За ову прилику одабрали смо десет карата, које ћемо представити хронолошки.

Карта је урађена техником бакрореза, у боји, с легендама на италијанском језику. Границе на карти су ручно обојене.

Слика 10. *Мапа оријенталне Мађарске* (Ђакомо Кантели де Вињола, Рим, 1684)

Карта је урађена техником бакрореза, у боји, с легендама на италијанском језику. У левом горњем углу карте налази се посвета падовском грофу, с његовим грбом.

Слика 11. *Карта Славоније* (Ђакомо Кантели де Вињола, Рим, 1690)

Карта је урађена техником бакрореза, у боји, с легендама на француском језику. Наслов карте налази се на горњој маргини. Границе су обојене црвеном, жутом и зеленом бојом.

Слика 12. *Карта дела Миланској војводсџва, кнежевина Пијемонџи, Монџфератџи и Реџублике Ѓенове* (Николас Сансон, Париз, 1692)

Карта је руком цртана форогалотанинским мастилџом, ручно бојена акварелџом. Легенде на карти су на немачком и француском. На карти је печат: „Музеј Јџоце Вуџића у Сенти, бр. III.623”.

Слика 13. *Карта џлана биџке 17. августџа 1717. џодине*

Карта је урађена техником бакрореза, у боји, с легендама на латинском језику. Садржи гравире у горњем десном углу.

Слика 14. *Карта Босне* (Јохан Андреас Фефел, Аугсбург, 1718)

Карта је урађена техником бакрореза, у боји, с легендама на латинском језику. Садржи грбове поменутих покрајина. Карта је ручно бојена и веома богато илустрована.

Слика 15. *Карта нове и прецизне поделе власћи и провинција Далмације, Хрватске, Славоније, Босне, Србије, Истyre и Дубровника* (Матеус Зојтер, Аугсбург, 1740)

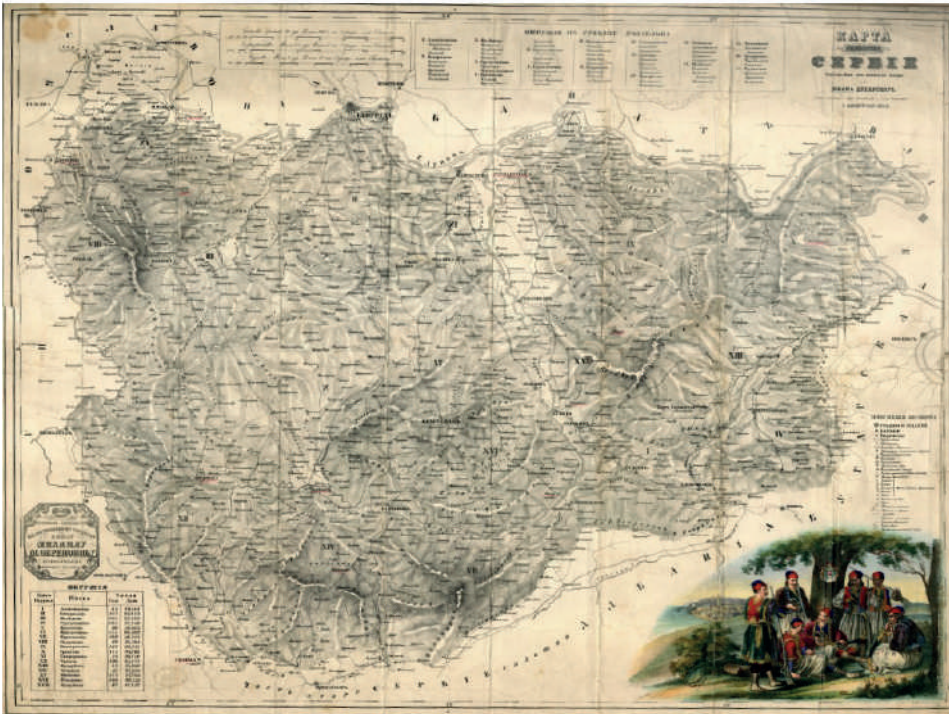
Карта је урађена техником бакрореза, у боји, с легендама на француском језику. Наслов је на горњој маргини. Мапа ретке области приказује урбано подручје Мантове и околине, с детаљима: утврђења, путеви, насељена средишта, мочварна и шумовита подручја. На одређеним локацијама приказани су коментари везани за то место.

Прву географску карту Кнежевине Србије нацртао је у Београду 1843. године Јован Бугарски, а литографисао је Анастас Јовановић. Бугарски и Јовановић су објавили карту о свом трошку, у Бечу, 1845. године, и посветили је тада бившем кнезу Михаилу Обреновићу. Карта је објављена у неколико варијанти, па и на француском језику. То је прва српска карта коју је признала тадашња стручна јавност и на коју су се позивали и многи страни састављачи мапа Србије. Ова карта добијена је на поклон од Јоце Вујића и носи печат Музеја Јоце Вујића.

Пред вама је карта Књажевства Србије из 1845. године, која је издата у Београду. У доњем десном углу карте насликана је група Срба окупљених око хрста на којем је српски грб, с панорамом Београда у позадини. Размера је дата размерницима у руским врстама, географским и турским миљама. У средини горњег дела карте обележени су срезови (17): Алексиначки, Ваљевски, Београдски, Шабачки, Крушевачки, Чачански, Крагујевачки, Моравски и други. Карта је урађена у две боје, техником бакрореза.

Посвета књазу Михаилу налази се на левој страни карте и гласи: „Посвета његовој светлости књазу Михаилу М. Обреновићу, свепокорњејши посвећује издатељ...”

Слика 18. *Карта Књажевства Србије* (Јован Бугарски, Београд, 1845)

Закључак

Географске карте су документ периода у којем су настале и сведоче о променама које су се догодиле током времена. Захваљујући географским картама лако можемо да реконструишемо где су се налазиле границе у прошлости, како су се те границе шириле или пак смањивале. Можемо да видимо где су се налазила насеља, а где су биле шумске површине или водени токови. Прве карте територија и граница Србије засноване су на теренским мерењима и појављују се када су руски инжењери почели да премеравају границе и бележе. Наравно да су прве карте садржале погрешне и непрецизне податке, али тек с развојем српских војних, географских и картографских институција створени су услови за прецизнија картирања и научна проучавања српских земаља и српског народа.

Пресудни тренутак било је формирање Географског одељења при Генералштабу, када почињу систематска мерења и први топографски премери целе тадашње Краљевине Србије. Процват српске картографије и развој на научној основи дугујемо Јовану Цвијићу и групи географа с којима је сарађивао. Тек тада, након катастарских мерења, Србија добија коначно свој прави приказ на географским картама, онакав какав су желели да јој дају картографи током њене историје.

За изучавање картографије на научној основи важне су све карте које су сачуване током разних етапа у развоју друштва, од најстаријих времена па све до данас. Оне су референтне приликом доношења закључака о стању картографије у одређеним периодима развитка друштва.

Литература

- Library of Congress. „Ortelius Atlas.“ Приступљено 11. јула 2022. <https://www.loc.gov/collections/general-maps/articles-and-essays/general-atlases/ortelius-atlas/>
- Математички институт SANU. „Бугарски Јован (XIX век).“ Приступљено 11. јула 2022. http://www.mi.sanu.ac.rs/muzej.beograd/d/srp/sad/crtac_9.htm
- Миловановић, Марко, прир. Владимир Абрамовић и Жарко Илић, ур. *Збирка маја, вегуџа и докумената: Србија, Црна Гора и Далмација кроз векове*. II издање. Београд: Институт за јавну политику, 2021.
- Protić, Dragutin. *Kartografija 1, Istorija kartografije*. https://www.grf.bg.ac.rs/p/learning/predavanje_2_1541496941065.pdf
- Стефановић, Оливера. „Српска картографија 19. века.“ *Гласник Народне библиотеке Србије* 1 (2003): 99–106.
- Полиџика*. «Карнегијев дар. Полагање темеља Универзитетске библиотеке.»

24. јун 1921. https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Periodika/SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A/1921/06/24?pageIndex=00002
- Полиџика*. «Универзитетска библиотека.» 14. април 1921. https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Periodika/SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A/1921/04/14?pageIndex=00001
- Facsimile Finder. „Gerardus Mercator – Atlas sive cosmographica.“ Приступљено 8. јула 2022. <https://www.facsimilefinder.com/facsimiles/gerardus-mercator-atlas-sive-cosmographica-facsimile>
- Филиповић, Даница, Никола Марковић и Саша Михајлов. „Универзитетска библиотека.“ *У Доброшвори Београдском универзитетској уредници Марица Шупут и Татјана Бошњак*, 65–82. Београд: Српска академија наука и уметности и Универзитет у Београду, 2005.
- Џонић, Урош. *Изградња Универзитетске библиотеке у Београду: 1919–1925: дневници Уроша Џонића*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2011.

Maps and geographical charts from the collection of the University library “Svetozar Marković”

Tatjana Brzulović Stanisavljević

Summary

The paper will discuss the collection of maps and geographical charts from the rich collection of the University Library “Svetozar Marković” in Belgrade. The University Library was opened to the public on May 25, 1926. It was built with the help of the donation from Andrew Carnegie and was the first purpose-built library in Serbia. From its opening to the present day, the Library has been working hard on collecting materials and enriching its collection. The maps were mostly acquired for the library through purchasing, but there are also some that were given as gifts. Because of their value and importance the maps are safeguarded under special conditions in the Old and Rare Books Department. The collection consists of several hundred maps covering the period from 16th to 21st century. The oldest map dates from the 16th century. Only a small part of this rich collection will be presented in the paper.

Keywords: geographical charts, maps, cartography, University Library “Svetozar Marković”, Ptolemy’s maps

Јелена Глишовић
Народна библиотека Србије
Скерлићева 1, 11000 Београд, Република Србија
E-mail: glisovic.jelena@nb.rs

Картографска збирка као место сусрета

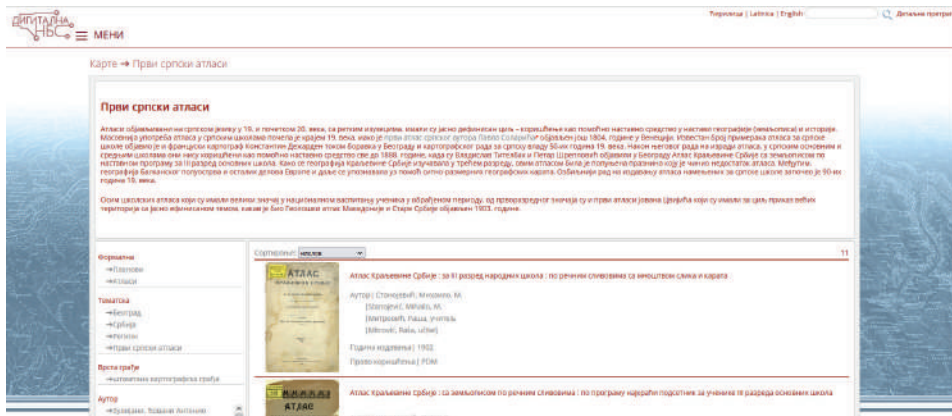
Апстракт: У раду ће бити представљени различити аспекти рада с картографском збирком, који у фокус доводе њену позицију као место сусрета. Било да је реч о апстрактним сусретима различитих поља науке или о конкретним људским и стручним сусретима, резултати су увек на корист стручне, али и широке јавности која карту препознаје као универзално средство комуникације које с лакоћом превазилази временска и просторна ограничења. Ипак, овакви „сусрети“ доприносе и картографском наслеђу додајући му вредности омогућене технолошким напретком, као и боље разумевање услед упознавања с контекстом којем припадају својим постанком и садржајем. Библиотечки послови с картографским наслеђем биће представљени на примеру рада с Картографским фондом Народне библиотеке Србије.

Кључне речи: карта, картографска збирка, картографско наслеђе, сарадња, руковођење збирком, развој збирке, Народна библиотека Србије

Универзално разумљив и препознатљив картографски језик омогућава карти још од њеног постанка до данашњег времена да служи човечанству као ултимативно средство за преношење порука о различитим територијама и, уопште, представама Земљине површине током времена. Као таква, карта је природно место сусрета прошлости и садашњости, као и нашег разумевања датог простора и географског познавања картографа који је карту израдио. Модерни алати које нам омогућава савремена технологија пружају нам додатне могућности за различите студије развоја, или компаративне студије, када је реч о проучавању картографског наслеђа, па тако оно представља заједничко интересно поље истраживача хуманистичких и технолошких опредељења. Управо тим спојем остварује се додатна вредност картографског дела, која му омогућава да траје и у садашњости, а његовим истраживачима да изнова откривају нове теме и слојеве приказане на карти. Картографско наслеђе вредно је само по себи јер представља сведочанство културног идентитета и историјског континуитета територије коју приказује,

те је као такво неизоставни чинилац културног и историјског идентитета сваке државе. Међутим, императив савременог доба јесу дигитални алати за приказивање, истраживање и прегледање старих карата и атласа, те се тако не треба опирати овом природном споју хуманистике и технологије, јер бисмо тиме јавност заинтересовану за проучавање картографског наслеђа лишили могућности да ове документе прошлости посматрају очима садашњости и да на тај начин вредности које су иманентне овој врсти докумената остану препознатљиве и у будућности.¹

Картографски фонд Народне библиотеке Србије (НБС) као окосницу свог развоја има национални принцип прикупљања грађе, укрштен с општим вредностима НБС, отвореним и слободним приступом знању. У том смислу, у оквиру Дигиталне Народне библиотеке Србије² и у складу с приоритетима који се односе на реткост, старост и значај картографске грађе, као и на анализирана интересовања корисника Картографског фонда, планирају се и формирају нове дигиталне збирке картографске грађе, које по својој природи могу бити формалне или тематске. На овај начин се, осим повећања доступности картографских извора и њиховог лакшег и бржег претраживања, прегледања и проучавања, постиже и заштита оригиналних примерака, који су због своје старости подложни физичком пропадању, од изношења из контролисаних услова трезора у којем се чувају. Планирање и стратешко вођење ових послова у раду с Картографским фондом Народне библиотеке Србије омогућавају оптимални однос између потребе за заштитом и потребе за доступношћу грађе која се у Фонду прикупља, чува и даје на коришћење.

Слика 1.

Приказ корисничког интерфејса ДНБС; у левом делу екрана налазе се алати за претраживање. Атласи су рашчитани и у ПДФ формату.

¹ C. Boutoura, A. Tsorlini, A. Nasta и E. Li-Vieratos, „Thessaloniki. A Bottom-up Scenario for Highlighting the Culture of Maps by Mining Relevant Untapped Wealth of Sources in an Academic Library,” у *Proceedings of the 14th ICA Conference Digital Approaches to Cartographic Heritage*, Thessaloniki, 8–10 May 2019, ур. C. Boutoura, A. Tsorlini и E. Livieratos (Thessaloniki: AUTH CartoGeoLab, 2019), 143.

² Доступно на: <https://digitalna.nb.rs>

Савремени послови на Картографском фонду који доприносе повећању видљивости и препознатљивости картографских публикација јесу обрада картографске грађе према Међународном стандарду за библиографски опис, што омогућава међународну размену података у оквиру библиотечке заједнице и ван ње (такође и у музејској и архивској струци), чиме се постиже интероперабилност у оквиру семантичког веба,³ као и израда CIP (*Cataloguing in Publication*) записа. CIP запис који добијају картографске публикације у штампаној и електронској форми представља сажету и у међународним размерама унифицирану информацију о библиографским и садржинским карактеристикама једне картографске публикације.⁴ На овај начин карта остаје место сусрета библиотекара и издавача, чија сарадња омогућава свеобухватно праћење савремене картографске продукције, што за корисника библиотеке значи целовиту и комплетну информацију и доступност.

Корисници Картографског фонда НБС јесу истраживачи широког спектра интересовања и различитих профила, од хуманистичких наука, преко техничких, до природних наука, за које су формалне или тематске картографске представе незаобилазни извор у истраживачком и научном раду. Из овог разлога, рад с корисницима Картографског фонда пружа изузетне могућности да се на различите теме у вези с картографском грађом, сарадњом и међусобном разменом сазнања, добију шира информација и јаснији контекст о њиховој вредности или улози у појединим сферама науке и друштва.⁵ У том смислу картографска збирка је и место сусрета библиотекара, истраживача и познавалаца из различитих научних области и разноликих интересовања, па се често догађа да један резултат истраживања на неку тему послужи као полазна тачка другом истраживачу, чиме се постиже континуитет у истраживању и познавању једне теме, што је такође један од могућих путоказа за формирање нове дигиталне картографске збирке.⁶

С обзиром на трагичне околности из прошлости Народне библиотеке Србије и њено страдање у Првом и Другом светском рату, када је комплетна до тада формирана картографска збирка изгорела у бомбардовању, посао реконституције и реконструкције ове збирке од тада па до садашњег тренутка први су приоритет у раду на Картографском фонду. У великој мери овај посао је успешно обављен, али и даље се пажљиво прате кретања на „тржишту“ карата и у том смислу су послови селективне набавке од великог значаја за даљи развој Фонда. Тако картографска збирка постаје и место сусрета библиотекара и антиквара, трговаца и познавалаца картографске продукције, захваљујући чијим се понудама у Народној библиотеци Србије

³ Више о томе у *Međunarodna federacija bibliotečkih udruženja i institucija, Međunarodni standardni bibliografski opis (ISBD): po preporukama Radne grupe za ISBD odobrio Stalni odbor Sekcije IFLA-e za katalogizaciju*, прев. Ana Savić (Београд: Народна библиотека Србије, 2016)

⁴ Више о томе доступно на: <https://nb.rs/info-za-izdavace-posebnih-vrsta-publikacija/>

⁵ Пример овакве сарадње: Jelena Glišović и Žarko Ilić, „Serbian Atlases in the 19th and Early 20th Century,” у *Proceedings of the International Cartographic Association*, Vol. 4, ур. P. Zamperlin, A. Cantile и M. Milli (Copernicus Publications, 2021), 119.

⁶ Пример овакве тематске збирке доступан на: https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/Karte/prvi_atlasi

долази до ретких или уникатних примерака карата. Велика захвалност у том смислу исказује се и поклонодавцима, који своје збирке из породичног власништва или наследства уступају на чување Народној библиотеци Србије с пуним поверењем. Као поклон су у Картографски фонд НБС стигле веома ретке и вредне карте пре свега страних картографских школа, на којима су приказане и друге територије, што је од великог значаја за постизање континуитета у збирци који се тиче развоја европске картографије, јер с обзиром на национални принцип у прикупљању грађе, приликом формирања приоритета у куповини ти примерци не би имали предност.

Слика 2.

Карта Николаса де Фера из 1717. године, *Mappe-monde ou carte generale de la terre*, издата у Паризу, поклон је породице Спиридоновић. Поклонодавци су угледни научник Срђан Спиридоновић, који је радио у Заводу за мере и драгоцене метале, и његова супруга Милица (рођена Анастасијевић). Карта је била део породичне колекције коју је путујући по свету прикупљала мајка дародавца, Милица Спиридоновић (рођена Бајлони).

С обзиром на интердисциплинарност која се подразумева у раду с картографском збирком, да би се сагледале њене размере и остварили њени потенцијали стално се повећава број пожељних компетенција, као и потреба за континуираним развојем вештина библиотекара који на њој ради. Овакав тренд ни у ком случају не треба доживети као фрустрацију у свакодневном раду, већ га, напротив, ваља препознати као путоказ за остваривање сарадње с институцијама, организацијама или појединцима, која ће бити од заједничке користи и која ће нам олакшати послове на унапређењу збирке, а самој збирци додати нове вредности на већ поменути начине.

У том смислу скуп *Картографија и картофилија у Србији 2022*. допринео је повезивању и размени идеја и искустава на пољу рада с картографским наслеђем и представља корак ка унапређењу међусобног разумевања и сарадње.

Литература

- Boutoura, C., A. Tsorlini, A. Nasta и E. Li-Vieratos. „Thessaloniki. A Bottom-up Scenario for Highlighting the Culture of Maps by Mining Relevant Untapped Wealth of Sources in an Academic Library.“ У *Proceedings of the 14th ICA Conference Digital Approaches to Cartographic Heritage*, Thessaloniki, 8–10 Мај 2019, уредници С. Boutoura, А. Tsorlini и Е. Livieratos, 143. Thessaloniki: AUTH CartoGeoLab, 2019.
- Glišović, Jelena, и Žarko Ilić. „Serbian Atlases in the 19th and Early 20th Century.“ У *Proceedings of the International Cartographic Association*, Vol. 4. уредници Р. Zamperlin, А. Cantile и М. Milli, 119. Copernicus Publications, 2021. <https://doi.org/10.5194/ica-proc-4-119-2021>, 2021.
- Међународна федерација библиотећких удружења и институција. *Међународни стандардни библиографски опис (ISBD): по препорукама Радне групе за ISBD одбор Стални одбор Секције IFLA-е за каталогизацију*. Prevela Ana Savić. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2016. Доступно на: <https://nb.rs/isbd-medjunarodni-standardni-bibliografski-opis-objedinjeno-izdanje/>

Cartographic collection as a place of meeting

Jelena Glišović

Summary

Cartographic heritage is valuable in itself because it is a testimony of the cultural identity and historical continuity of the territory it depicts, and as such is an indispensable factor in the cultural and historical identity of every state. However, the imperative of the modern era is digital tools for displaying, researching and reviewing old maps and atlases, so we should not resist this natural combination of humanities and technology, because we would thereby deprive the public interested in the study of cartographic heritage of the opportunity to observe these documents of the past through the eyes of the present and so that the values inherent in this type of document remain recognizable in the future.

The Cartographic Collection of the National Library of Serbia (NBS) as the backbone of its development has a national principle of material collection, crossed with the general values of the NBS, open and free access to knowledge. In this sense, within the Digital National Library of Serbia and in accordance with the priorities related to the rarity, age and importance of cartographic materials, as well as the analyzed interests of users of the Cartographic Fund, new digital collections of cartographic materials are planned and formed, which by their very nature they can be formal or thematic. In this way, in addition to increasing the availability of cartographic sources and making them easier and faster to search, view and study, the protection of the original copies, which are subject to physical deterioration due to their age, is achieved from being removed from the controlled conditions of

the vault in which they are kept. The planning and strategic management of these works in cooperation with the Cartographic Fund of the National Library of Serbia enable an optimal relationship between the need for protection and the need for the availability of materials that are collected, stored and made available in the Fund.

Keywords: map, cartographic collection, cartographic heritage, cooperation, collection management, collection development, National Library of Serbia

Прегледни чланак
УДК: 655.1/4(=163.41)"18"
528.9(497.11)"18"
739.5.046.3"17"

Срђан В. Стојанчев
Српско библиофилско друштво
Заплањска 56А, 11000 Београд, Република Србија
E-mail: aleksandra.stojancev@gmail.com

Карте у српским књигама и непозната Жефаровићева ведута

Апстракт: Велики број старих и ретких српских књига на насловној страни нема информацију да књига има као прилог – карту. То обавештење се по правилу „крије“ у предговору или на крају, у садржају. Зато препоручујем новопеченим и библиофилима с дужим стажом да обавезно пре куповине старијих издања консултују библиографије које су нам на располагању. У тексту који следи изнећу два примера када на насловној страни не стоји да на крају књиге постоји карта. Реч је о издању *Рагња Благовештенској сабора народа србској у Сремским Карловцима 1861*. Издавач је Јован Ђорђевић у Новом Саду, а штампана је у Брзотиској епархијској књигопечатњи 1861, односно 1862. године, како стоји на предњој корици, која у већини примерака недостаје. Наслов прилога који ова књига има гласи: „Карта Бачке, Срема и Баната са предложенима од Благовештенског сабора за Војводовину србску границама, издао Ј.(ован) Ђорђевић, а на камену резао И.(гњат) Фукс у Новом Саду 1861. године“.

Други пример је издање Српске књижевне задруге: Др Милан Јовановић, *Горе доле њо Најуљу. Пушничке црше*, из 1898. године. Ова књига има прилог: „Карта околине Напуља, коју је израдио Драгутин Ј. Дероко, у Београду 1898. године, а литографисала Краљевско српска државна штампарија у Београду“.

Трећи део овог рада односи се на непознате бакрорезе Христифора Жефаровића, који су објављени у грчко-турском опису града Јерусалима и других хришћанских светиња у Палестини, из 18. столећа. Посебно је интересантна ведута овог српског сликара, до сада непозната широј јавности, изгледа Манастира Светог Саве Освећеног, који је у Светој земљи обновио српски краљ Милутин, да би био коначиште српским поклонцима.

Кључне речи: карте, српске књиге, бакрорези, Христифор Жефаровић

Када сам давне 1967. године у бившој антикварници Српске књижевне задруге у Београду купио прву стару и ретку српску књигу, нисам ни слутио да ће то бити моје вишедеценијско библиофилско опредељење. Страст за књигом не напушта ме већ пет и по деценија. Завидан јубилеј. Куповина и проучавање старе и ретке српске књиге донели су ми много узбуђења, радости, али и разочарања. Разочарања су углавном била повезана с купљеним насловом за који бих, после детаљне обраде, утврдио да је дефектан. У највећем броју случајева недостајале су поједине странице, али било је и више примерака у којима су недостајали прилози.

Дакле, библиофили посебно морају да обрате пажњу на старе и ретке српске књиге које за прилог имају карте. Мали број таквих наших издања на насловној страни има ту информацију. Дobar пример за то јесте двотомна књига Јована Цвијића, која је изашла 1922. и 1933. године. Реч је о наслову *Балканско полуострво и југословенске земље*. На првом тому, *Основе антропогеографије*, стоји да има 49 карата и скица у тексту и седам карата и 54 фотографије ван текста. Други том Цвијићеве књиге, *Психичке особине Јужних Словена*, има једну карту као прилог.

Као што сам већ раније у тексту написао, нажалост, велики број старих и ретких српских књига на насловној страни нема информацију да књига има као прилог – мапу. То обавештење се, по правилу, „крије“ у предговору или на крају, у садржају. Код појединих наслова и то је изостало. Да бих појаснио и објаснио новим и старим библиофилима, изнећу два примера који илуструју и доказују овај недостатак, за који су криви аутори и издавачи наших издања.

Карта Војводине србске

Реч је о мало познатој књизи *Радња Благовештенској сабора народа србској у Сремским Карловцима 1861*; издавач је Јован Ђорђевић у Новом Саду, а штампана је у Брзотиској епархијској књигопечатњи, 1861, односно 1862. године, како стоји на предњој корици, која у већини примерака недостаје. Ово издање има укупно 293 стране, као и прилог: једну пресавијену карту завидне величине 41 x 60 цм на листу димензија 51 x 70 цм. (Слика 1)

Али, да кренем редом, од почетка. Шта је Благовештенски сабор народа србског из 1861. године? Ова књига је очигледно веома значајна када у њеном прилогу постоји тако велики прилог: „Карта Бачке, Срема и Баната са предложенима од Благовештенског сабора за Војводину србску границама, издао Ј.(ован) Ђорђевић, а на камену резао И.(гњат) Фукс у Новом Саду 1861. године“.

„После укидања Војводине 1860. године“, пише историчар Душан Поповић, „и њеног спајања с Угарском, позвао је цар Фрања Јосиф патријарха српског Јосифа Рајачића, да пошаље у Беч двадесет повереника српског народа, да тамо изложе своје

мисли о положају српског народа. Патријарх Рајачић је одлучно одбио овај предлог, изјављујући да је о Војводини једино надлежан да расправља српски црквени и народни Сабор. На ову одлучну изјаву седог патријарха би сазван Сабор у Сремским Карловцима на Благовести 1861. године. Сабор је отворио царски комесар Јосиф Филиповић, а председавао је патријарх Рајачић. Овај црквени и народни скуп трајао је од 2. до 20. априла 1861. године.¹ (Слика 2)

Слика 1.

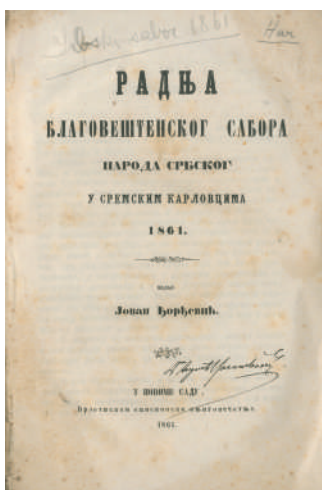
Академик Василије Крестић тврди да је његово сазивање значило јавно признање Срба као народа, што је имало велики национално-политички значај. У њему се први пут окупила истинска елита српског грађанског друштва, као што су адвокати, лекари, инжењери, царско-краљевски чиновници, земљопоседници... Тако да је Сабор, упркос томе што је имао сталешки карактер, био најинтелектуалнији скуп у историји Срба у Угарској.

„Када је Сабор 20. априла окончао заседање“, закључује академик Крестић, „његови закључци поднети су владару, који је обећао да ће испунити српске захтеве. Међутим, они нису испуњени. Разлога за то је било више, али један је кључан. Већина тадашњих утицајних политичара Аустрије и Угарске страховала је од 'идеје оснивања једне велике српске државе'. Због тога су они остали неиспуњени, али су имали изузетан значај за историју развоја политичке мисли Срба у Угарској. Због тога Благовештенски сабор има посебно место у српској прошлости.“²

¹ Душан Поповић, „Благовештенски сабор,“ у *Народна енциклопедија, Српско - хрватско - словеначка, I књига, А-З*, ур. Станоје Станојевић (Загреб: Библиографски завод, 1925), 204–205.

² Василије Крестић, „Благовештенски сабор,“ у *Српска енциклопедија, том I, књига 2, Београд-Бушњарање*, ур. Чедомир Попов и Драган Станић (Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике, 2011), 209–210.

Значајно је рећи да су закључци Сабора формулисани у 16 тачака. Један од најважнијих за опстанак и развитак Срба у Аустроугарској монархији било је то што је тражена засебна територија, која би захватала Срем, Бачку, Банат и Војну границу. То су области у којима су Срби били у већини, а која „има се признати као област српска у краљевини Угарској, троједници краљевини Хрватској, Славонији и Далмацији, под називом: Војводина српска“.

Слика 2.

Дакле, према нацрту Благовештанског сабора – што је представљено и картом у прилогу књиге – спада у српску област „цели провинцијални Срем“, то јест румски, илочки и вуковарски срез. Затим, доња Бачка, са свим пограничним местима. У Војводину спадају места тада у Банату, а данас у Румунији: манастир Ходош, Нова Винга, Фенлак, Секућић, Нађфала, Варјаш, Кетфељ, Кнез, Перјамош, Српски Сентпетер, Старо Бешеново, Мали Бечкерек, Мехала, Темишвар са предграђима, Фрајдорф, Утвињ, румунски Сент Михаљ, Дињаш, Српски Сентмартон, Иванда, Чепза, Чаково, Мацедонија, Гад, Толвадија, Сока, Дента, манастир Сентђурађ, Бекерица, Коморски Сентђурађ, Омор, Брешће и Дежафалва. Такође и места која су данас у Србији: Бачки Моноштор, Нови Бодрог, Врбица, Црна Бара, Мокрин, Велика Кикинда, Мали Оросин, Клара, Кеча, Ченеј, Немет, Мали Жам, Велико и Мало Средиште, Месић, Јабука, Војводинце, Суботица, Потпорањ и Влајковац. У данашњој Мађарској је место Ђер.³

На југу се граница Војводине српске на карти објављеној 1861. године простире Савом и Дунавом, на северу реком Мориш, изнад Суботице и код Баје, која је данас у Мађарској. На западу већином реком Дунав.

Издавач ове књиге био је познати Јован Ђорђевић (1826–1900),

³ Јова Адамовић, *Привилегије српског народа у Угарској и рад благовештенског сабора 1861* (Загреб: Штампана Српске штампарије, 1902), 244-245.

секретар Матице српске у Новом Саду, књижевник, оснивач новосадског и београдског позоришта и министар просвете у Краљевини Србији. Извесно време предавао је француски и латински језик, историју и географију у Српској православној великој гимназији у Новом Саду. Према сведочењу његовог ђака Лазе Костића, познатог српског песника, био је у то време најпопуларнији и најомиљенији наставник. Познат је и по томе што је био ујак писца Стевана Сремца.⁴

У свом предговору Јован Ђорђевић на страни 3 и 4 књиге *Благовешћенски сабор* између осталог каже:

„Као што је благовешћенски сабор први појав нашег парламентарног живота на овој страни (Аустроугарској), тако је и ово дело први покушај, да се ова парламентарна радња верно опише и саопшти. Како је сабор без стенографа био, сам сам бележио све говоре, које сам после пречишћавао у споразумљењу с дотичним говорницима по могућству допуњавао и у Србском Дневнику саобштавао, понајвише истима речима, којима су се говорници служили. Од оног доба дошле су ми гдекоје поправке скоро од свију знаменитији саборски говорници, које сам у овом издању савесно употребио...“⁵

На крајусвог поговора Ђорђевић додаје оно што нас највише занима када је реч о књизи *Благовешћенски сабор*, а то је требало да се налази на насловној страни: карта Срема, Бачке и Баната израђена је по великој Фридбергеровој карти. У њој су назначена сва места која у пројектовану Војводину спадају, а и изван ње сва иоле већа и главнија места. Тек на крају поговора постоји наговештај да књига *Благовешћенски сабор* има на крају прилог – карту. Она представља Војводину српску у границама које је одредио Сабор, а карту је резао новосадски књижар Игњат Фукс. Фукс је био књиговезац, штампар и књижар у другој половини 19. столећа, у Новом Саду. Рођен је у оближњем Петроварадину, у немачкој породици, 2. јануара 1828. године. У договору са Јованом Каулицијем закупује концесију за штампарију и захваљујући протекцији код Бахове полиције Фукс је 1856. године постао штампар и издавач. Умро је у Новом Саду 24. новембра 1877. године.⁶

Карта Напуља

Други пример књиге на којој на насловној страни нема помена да се на њеном крају налази карта јесте: Др Милан Јовановић, *Горе доле њо Најуљу*.

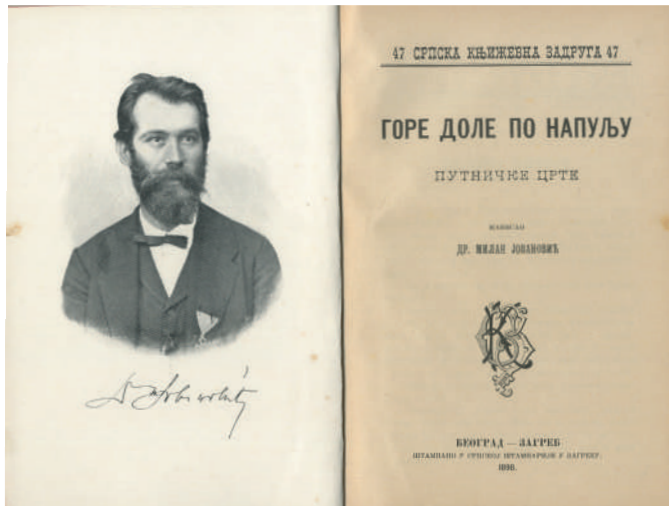
⁴ Божидар Ковачек, „Јован Ђорђевић,“ у *Српски биографски речник*, 3, Д–З, ур. Чедомир Попов (Нови Сад: Матица српска, 2007), 551–552; Милан Савић, *Јован Ђорђевић* (Београд: Св. Сава, 1923)

⁵ Јован Ђорђевић, прир., *Радња Благовешћенског сабора народа српског у Сремским Карловцима 1861* (Нови Сад: Брзотисак епархијске књигопечатње, 1861/1862).

⁶ Васа Стајић, „Игњат Фукс,“ у *Српско књижарство: зборник радова из историје српског књижарства*, прир. Петар Јоновић (Нови Сад: Прометеј, Библиотека Матице српске, 1997), 200–202; Петар Јоновић, „Игњат Фукс,“ у *Српско књижарство: зборник радова из историје српског књижарства*, прир. Петар Јоновић (Нови Сад: Прометеј, Библиотека Матице српске, 1997), 203–204.

Пушничке црте, из 1898. године, у издању Српске књижевне задруге, под бројем 47, редовно коло, у Београду. (Слика 3)

Писац овог путописа је лекар и књижевник Милан Јовановић Морски (1834–1896). Медицину је студирао у Бечу од 1854. до 1865. године, захваљујући помоћи банатског спахије Јагодића, али је тада није завршио. Био је хонорарни професор судске медицине и хигијене на Великој школи у Београду, дијететике на Високој женској школи, Богословији и у Реалци. Медицину је завршио у Лајпцигу 1867. године. Због неког сукоба у Великој школи прешао је у Нови Сад, где је радио као приватни лекар и управитељ Реалке. Почетком 1875. године одлази у Херцег Нови, где је радио као општински лекар, лечећи рањенике из херцеговачког устанка. Дворски лекар кнеза, касније краља Црне Горе, Николе I Петровића, био је од 1876. до 1879. године. Са црногорском кнегињом Миленом и престолонаследником Данилом боравио је у Напуљу у зиму 1877/78. Осим књижевним радом, бавио се и сликарством. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду.⁷

Слика 3.

Предговор за ово издање др Милана Јовановића написао је књижевник и књижевни историчар Андра Гавриловић (1864–1929),⁸ док је књигу уредио и напомене написао класични филолог, историчар и археолог Никола Вулић (1872–1945).⁹ Књига има педесет девет страна увода и 175 страна текста, а на крају се налази карта околине Напуља. Карту је израдио Драгутин Ј. Дероко, мало познат нашој широј јавности, картограф, професор и лингвиста. Дероко је рођен 1877. године, а умро је 1947. године у Београду.

⁷ Г. Ђилас, „Милан Јовановић Морски,“ у *Српски биографски речник*, 4, И-Ка, ур. Чедомир Попов (Нови Сад: Матица српска, 2009), 560–561.

⁸ М. Карановић, „Андра Гавриловић,“ у *Српски биографски речник*, 2, В-Г, ур. Чедомир Попов (Нови Сад: Матица српска, 2006), 575–576.

⁹ У. Белић, „Никола Вулић,“ у *Српски биографски речник*, 2, В-Г, ур. Чедомир Попов (Нови Сад: Матица српска, 2006), 507–508.

Његов отац Јован био је професор на београдском Лицеју, док је Драгутин стриц познатог архитекте, сликара и академика САНУ, Александра Дерока. Основну школу и гимназију завршио је у Београду, а дипломирао је на Историјско-географском одсеку Велике школе у Београду. Усавршавање у картографији и графичкој репродукцији наставио је у Бечу, Берлину, Лајпцигу, Готи, Дрездену и Берну. Професионалну каријеру започео је 1905. године као суплент београдске Реалке, где је радио као професор земљописа, историје и математике, до пензионисања 1921. године. Драгутин Ј. Дероко израдио је и публиковао преко 70 географских карата и знатан број политичкогеографских карата за Конференцију мира у Паризу (1919–1920). Сарађивао је и с Јованом Цвијићем, а сахрањен је на Новом гробљу у Београду.¹⁰

Напомена да се у овом издању путописа др Милана Јовановића налази као прилог карта наведена је у тексту под насловом „О овом издању“, који је написао Никола Вулић. Та информација се налази после Гавриловићевог обимног предговора на страни означеној римским бројем LIX, и гласи: „На карти је назначено, уколико је то било могуће, све што се из околине напуљске у писмима помиње.“

Наиме, карта околине Напуља литографисана је у Краљевској српској државној штампарији у Београду. Њена величина је 16,5 x 24,5 цм, на листу димензија 18,5 x 26,5 цм. На овој карти Дероко нам је детаљно приказао како изгледа Напуљски залив са острвима Искија, Капри, групом острва Сирениза, Прочида и Назида. Означио је и полуострво Сорент, вулкан Везув, места Стобију, Помпеју, Анунцијату, Торе дел Греку, Резину, Херкуланум, Портичију и Опсерваторију. Затим, сам град Напуљ са Фрегејским пољем. (Слика 4)

Слика 4.

¹⁰ Д. Мартинов, „Драгутин Ј. Дероко,“ *Српски биографски речник*, 3, Д–З, ур. Чедомир Попов (Нови Сад: Матица српска, 2009), 168.

На крају овог дела мог текста остаје ми само да закључим да је за будуће библиофиле најбоље да у својој збирци књига обавезно имају разне српске библиографије. Тако ће једино избећи да купе стару и ретку српску књигу која је непотпуна.

После дугогодишњег прикупљања и проучавања старих српских издања стално ми се понављало једно питање: Зашто постоји тако мали број српских књига у којима као прилог постоји карта? Одговор на ово моје питање нашао сам недавно у књизи-каталогу Галерије САНУ, *Србија и суседне земље на старим топографским картама*, која је објављена 1991. године у Београду. У свом тексту „Сведочења карте“ историчар и академик Сима Ђирковић (1929–2009) између осталог пише:

„Кад је започео полет европске картографије, српска држава је била освојена, друштво пресечено у развоју, културна комуникација са хришћанском Европом онемогућена. Карту као цивилизацијску тековину Срби нису могли користити ни онолико колико им је било омогућено да се користе штампарском техником која је неколико деценија служила за умножавање литургијске и поучне књиге. Дакле, силом историјских околности Срби су заједно са земљама које су настањивали били само објект картографског приказивања... У 19. столећу је српска карта опште добро, а ослобођена земља се постепено уздиже до тог нивоа да је у стању да својим снагама организује премер и систематско картографско приказивање целокупне своје територије. Оспособљавање Срба за самосталну картографску обраду своје земље представља велики корак на путу еманципације и укључивања у цивилизацију модерног света. Уза све друго, карта је и сведочанство о техничком и духовном прогресу овог дела света, осуђеног на дуго заостајање и непрекидан напор да се достигну они делови света којима није била ускраћена слобода.“

Непозната ведута Христифора Жефаровића

Када сам добио позив да као представник Српског библиофилског друштва из Београда учествујем на стручном скупу „Картографија и картофилија у Србији 2022“, у организацији Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ и Института за јавну политику из Београда, сетио сам се да у свом поседу имам веома ретку књигу, коју нема ниједна наша библиотечка институција.

Реч је о издању у којем се налази опис Јерусалима и других хришћанских светиња у Палестини, с илустрацијама и ведутама Христифора Жефаровића. Књига је димензија 16,8 x 19,7 цм, слог је подељен на свакој страни у два ступца; леви стубац је грчки, а десни на турском језику, али је писан грчким алфавитом. Нажалост, примерак Проскинитарiona је непотпун; почиње тек од седме стране, те нема насловну страну и вероватно

уводни текст. Година штампања је непозната, али је сигурно током 18. столећа. Постоји запис на крају посланице цариградског патријарха Пајсија из 1726. године. То, наравно, не значи да је те године и штампан овај опис Јерусалима, јер је познато да су овакви путовођи излазили у више наврата на грчком језику, а и на српском. Колико ми је до данас познато, у 18. столећу чак три, вероватно са још неутврђеним варијантама. Српско издање, *Описаније свештој божијој прага Јерусалима*, издато у Бечу 1748. године, у вези је са овим мојим грчким, јер садржи отиске истих Жефаровићевих бакротисака, али сада са грчким натписима на њима.

У мом грчко-турском издању *Описа Јерусалима* бакрорези Жефаровићеви налазе се на следећим странама: 14, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 46, 49, 50, 51 и 53. Упоредио сам ово страно издање са српским, које је објављено 1748. године у Бечу, а које се налази у трезору Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду, под бројем Р 180, и видео сам да се разликују.

У чему се састоји та разлика?

Наиме, српско издање *Описа Јерусалима* има 70 бакрореза Христифора Жефаровића, а грчко само 14. Када сам завршио поређење, наишао сам на нешто што нисам очекивао. Труд се исплатио.

О чему је реч?

Мој примерак путовође има три илустрације које нису објављене у српском издању. Прва је на страни 40, а слика представља грчки запис: „Богородица и светитељи приликом силаска Светог духа“. Затим, на страни 49 налази се бакрорез који представља запис на грчком: „Гора Тавор и преображење Господње“. И на крају, оно што је за нас најважније тиче се треће илустрације, која се налази на страни 53 грчко-турског путовође; у питању је ведута: Манастир Светог Саве Освећеног, који је у Светој земљи обновио српски краљ Милутин да би био коначиште српским поклоницима. На овој ведути јасно се види напис на грчком: „Манастир Св. Саве у којем је био ђакон Христифор Зефар српски сликар“. Очигледно Жефаровић у грчким издањима наводи своје презиме у облику „Зефар“, некад са тачком после слова р, а некад и без ње, што изазива више питања: Да ли он пише Зефар зато што у грчком језику нема гласа и слова Ж, или је реч о нечем другом? (Слике 5-7)

Многи истраживачи лика и дела Христифора Жефаровића нису сагласни да ли је он посетио град Јерусалим. Постоје разна мишљења. Поједини стручњаци тврде да није, али академик и историчар уметности Динко Давидов (1930–2019) каже да јесте. Историчарка уметности и професорка Видосава Недомачки (1924–2011) у једном свом тексту напомиње да је „његов приказ Лавре Св. Саве Освећеног у књизи *Опис Јерусалима* у великој мери веран стварном изгледу лавре“.¹¹ Али, упркос томе, она сматра да нема поузданог доказа да је Жефаровић стварно био у Јерусалиму.

¹¹ Видосава Недомачки, „Манастир арханђела Михајла и Гаврила у Јерусалиму – задужбина краља Милутина,“ *Зборник за ликовне уметности* 16 (1980): 44.

Академик Динко Давидов у својој књизи *Описаније Јерусалима*, из 1973. године, каже:

„Христифор Жефаровић (Доријан, крај 18. века – Москва, 1753), био је у српској уметности на подручју Карловачке митрополије средином 18. века најактивнија и најпознатија личност. Пореклом са југа, он је највише допринео да се у српској уметности превазиђу застарели облици средњовековне уметничке традиције и да се она упути у правцу савремених стремљења... Био је многоструко уметнички активан: цртао је картоне за црквено-уметнички вез, сликао је иконе, постао је чувен по зидном животопису цркве Манастира Бођана, издавао је бакрорезе и имао пуно успеха у изради и издавању бакрорезних књига... Јула месеца 1745. године Жефаровић се прикључио групи калуђера сремског манастира Раковац и пошао на хаџилук... Међутим, Жефаровић се изгледа није осећао обавезним да цело време путовања буде у групи. Он је тако, ко зна из којих разлога, ишао испред раковачких калуђера и сачекивао их је у хановима и местима застанка. Да се потом у записима раковачког јеромонаха Силвестера Поповића у овом путовању више не помиње...“¹²

Изгледа да се Жефаровић потпуно одвојио од групе. Остаће нам заувек тајна, уколико се у међувремену не открије неко писано сведочанство које би нам недвосмислено потврдило Жефаровићев боравак у Светој земљи. Неки истраживачи сматрају да он није ни стигао у Јерусалим, већ да је остао једно време у Солуну, одакле се идуће године вратио у Беч.

Академик Давидов не одустаје, па између осталог у својој књизи тврди:

„Жефаровићев бакрорез *Небески Јерусалим*, који до сада није био познат, унеколико потврђује мишљења да је наш зограф стигао до Јерусалима, где га је нека од икона ове садржине могла подстаћи да по њој начини цртеж за бакрорез... И коначно, као потврда Жефаровићевог боравка у Јерусалиму послужиће нам једна реченица из његовог тестаментa, која нам је тек онедавно позната у целости. У тачки 12 овог изузетно значајног документа, тестаментарног писма од 15. јуна 1753. године, забележио је Жефаровић свог дужника у Светом граду: ‘У Јерусалиму код попа Герасима су моје јерменске ризе од хиљаду четири стотине левака, и кад умрем, то све ономе кога сам одредио за наследника...’ Није наодмет навести да је Жефаровићев тестамент потписао, као први од три сведока, ‘Герман, јеромонах јерусалимски и свештенослужитељ у бечкој капели’. Жефаровићево путовање

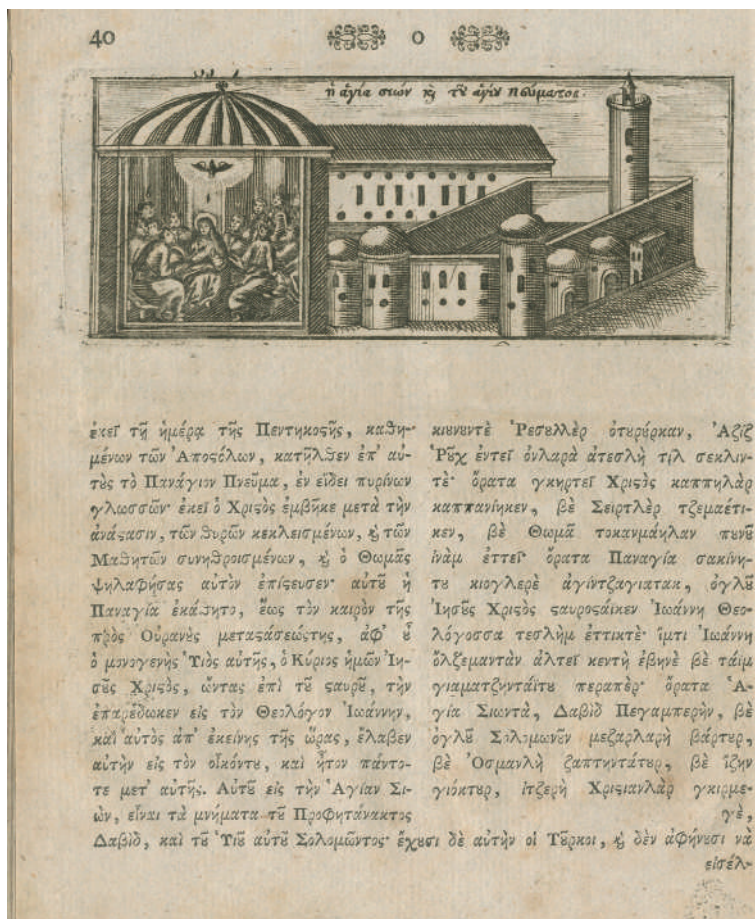
¹² Христофор Жефаровић, *Описаније Јерусалима*, 1748. Фототипско издање, приредио Динко Давидов (Нови Сад: Галерија Матице српске, 1973).

¹³ Исто

најбоље обележава књига *Описаније Јерусалима*, за које је нацртао бакрорезе и ведуте“, закључује академик Давидов.¹³

Познато је да је Жефаровићева улога у књизи *Опис Јерусалима* била само цртачка. Он је цртеже за ово издање добио од издавача грчко-турске верзије, да их изреже у бакру и изда на српском и грчком језику. Уз, наравно, услов да се не могу мењати илустрације. Тако да је Жефаровић добио посао бакрорезачки, као усталом и у другим књигама које је издао, осим познате *Схемаиографије*, којој је он дао и свој уметнички печат.

Све до сада речено уверава нас да је очигледно у Јерусалиму, у 18. столећу, а можда и раније, постојао један пропагандни сервис који је објављивао овакве водиче кроз света места. Монаси су вероватно помоћу њих скупљали прилоге и подстицали побожне хришћане да пођу на поклоњење Христовом гробу и постану хаџије. За хаџије постоји прикладнија српска реч, уместо турске, поклоници, која се у Срба јавила већ у средњовековним списима.

Слика 5.

Καὶ πλησίον αὐτῷ, εἶναι ἡ Κανά τῆς Γαλιλαίας, εἰς τὴν ὁποίαν προσκληθεῖς ὁ Χριστὸς μετὰ τὴν μητέρα αὐτῷ εἰς τὸν γάμον, ἐποίησε τὸ πρῶτον θαῦμα, μεταβαλὼν τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον· τηγαυάμενος δὲ ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ κατὰ μεσημβρίαν μίλια δύο, εἶναι μοναστήριον τῷ προφήτῃ Ἠλίῳ, εἰς τὸν ὁποῖον τόπον ἐκοιμήθη ὁ Προφήτης Ἠλίας, ὑποκάτω εἰς ἓνα δένδρον ὀνομαζόμενον ἄρκευθος, φεύγωντας ἀπὸ προσώπου τῆς Ἰεζάβελ, ἀφ' ἧς ἐκατέσφαξε τὸς ἱερεῖς τῆς αἰσχύνης, καὶ ἐλθὼν Ἄγγελος Κυρίου, ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ τοῦ ὕπνου, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ἀνάστα φάγε καὶ πίε, ὅτι μακρὰ ἀπὸ σῆς ἡ ὁδός.

Ἐξω-

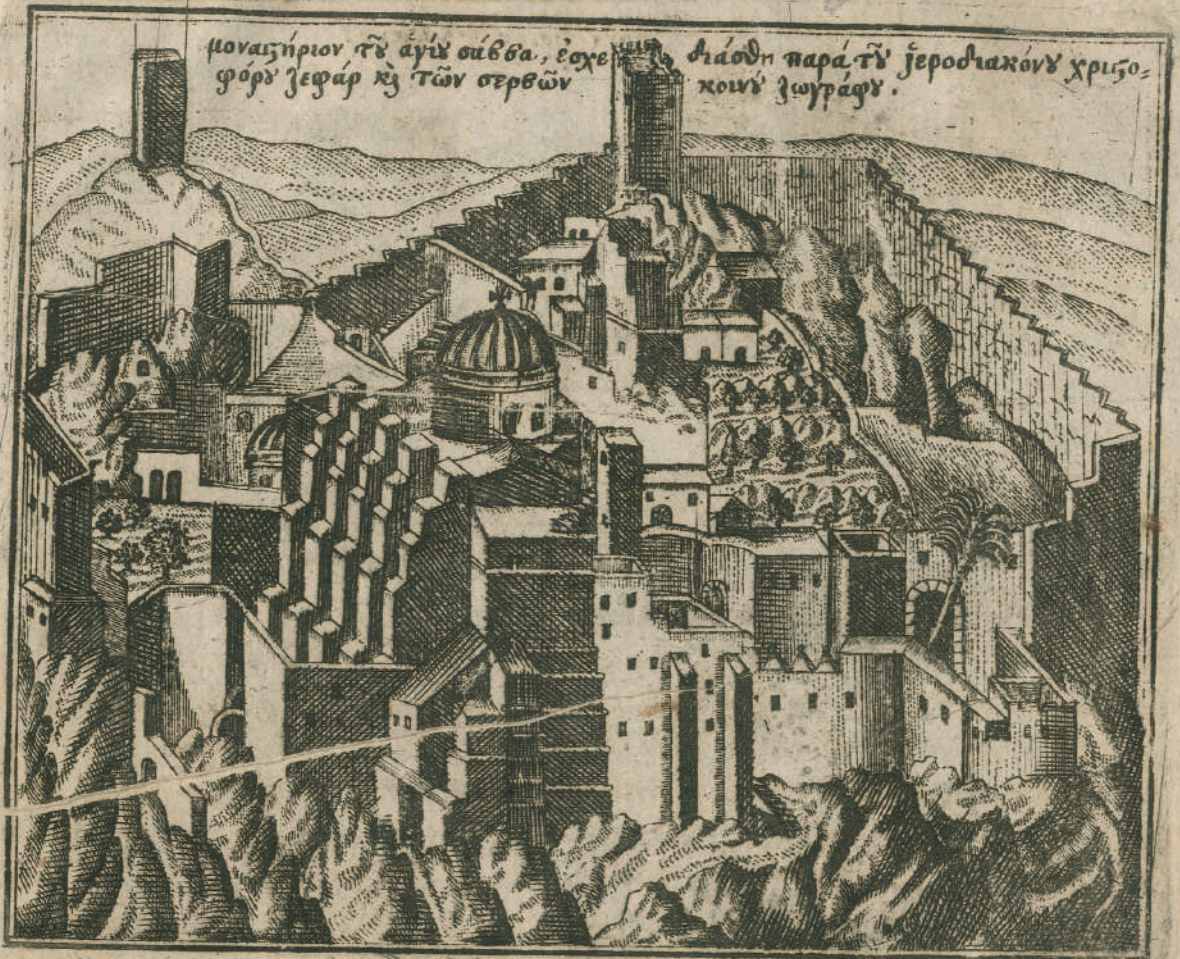
Βε ὄνεν γιαματζηγὰ Κανά τῆς Γαλιλαίας βάρτερ, ὄντάκι Χριστὸς ταβέτ ὄλεντῷ βαλιτεσιγῆλεν περαπὲρ τεγιγνέ, βε ἴκλ μωτζεζετὴ ὄρατα γκιοσερτεῖ, σεγιῶ σαραπᾶ μωκαλιπ ἔττει· βε Κετλσερῶρφτέν κικλέ ταραφινὰ κικτικτῆ, ἰκί μιλ ἄρασινα, προφήτη Ἠλία μονασηρι βάρτερ, ὄρατάκι Ἠλία πεγαμπὲρ ἔγιεκωγιᾶ τεσε πῆρ ἀγάτζ ἄλτηγὰ, Ἰεζάβελ σελτὰν ἀβρετῆν καζεπηγντέν κατζτικτὰ ὄρεσφάιρ πατζλαρῆ πογαζλατικτὰ, βε Ῥάππινην Μελαϊκὴ γκελιπ, ἔγιαντηρτεῖ πενῶ, βε ττετεῖ, κάλι ἀζικ τὰτ, βε ἴτζ ζῆρα γιολῶν ἱράκτιηρ.

G

Μονα-

ΗΕΤΙΝΟΣ
ΧΡΥΣΟΥΦΟΣ
53
ΜΕΦΑΡΟΒΟΥΕΝ

νασηριε με τρέλλαν, ἔνθα ὁ Τάφος
τῆ Ἁγίε Σάββα με κεβέκλιον εὐρίσκει-
ται, ὁμοίως ἔσχε τὴν παρακλήσια· ἐπάνω
δὲ τῶν τειχῶν τῆ μονασηριε, εἶναι δύο
πύργοι ὑψηλοὶ, καὶ κάτω εἰς τὸ ρεῦμα
εἶναι πηγὴ ὕδατος, τὴν ὁποίαν ὁ Ἁγιος
Σάββας διὰ προσευχῆς ἤνοιξεν· ἀπέχει
δὲ

Σάββανην Μεζαρή κεππελή πηνάηλεν
σακίντερ, βὲ ταχί σεκίς παρακλή-
σηλερι, βὲ μονασηριν τεβαρλαρινῆν
τασρασηντά, ἰκί γιεξέκ κελέ βάρτερ,
βὲ ἀσαᾶ γκιολτέ πηγγάρ βάρτερ,
ὄνεκι Ἁγιος Σάββα ἱκατετίγιλεν
γερτέν καίναττει· βὲ Κετλασερρίφτέν
σεκίς

Слика 7.

Литература

- Адамовић, Јова. *Привилегије српској народа у Угарској и раг благовешћенској сабора 1861*. Загреб: Штамп Српске штампарије, 1902.
- Белић, У. „Никола Вулић.“ У *Српски биографски речник*, 2, В–Г, уредник Чедомир Попов, 507–508. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Ђилас, Г. „Милан Јовановић Морски.“ У *Српски биографски речник*, 4, И–Ка, уредник Чедомир Попов, 560–561. Нови Сад: Матица српска, 2009.
- Ђорђевић, Јован. прир. *Радња Благовешћенској сабора народа србској у Сремским Карловцима 1861*. Нови Сад: Брзотисак епархијске књигопечатње, 1861/1862.
- Јонових, Петар. „Игњат Фукс.“ У *Српско књижарство: зборник радова из историје српског књижарства*, приредио Петар Јонових, 203-204. Нови Сад: Прометеј, Библиотека Матице српске, 1997.
- Карановић, М. „Андра Гавриловић.“ У *Српски биографски речник*, 2, В–Г, уредник Чедомир Попов, 575–576. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Ковачек, Божидар. „Јован Ђорђевић.“ У *Српски биографски речник*, 3, Д–З, уредник Чедомир Попов, 551–552. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Крестић, Василије. „Благовешћенски сабор.“ У *Српска енциклопедија, том I, књија 2, Београд-Бушћрање*, уредници Чедомир Попов и Драган Станић, 209–210. Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике, 2011.
- Мартинов, Д. „Драгутин Ј. Дероко.“ *Српски биографски речник*, 3, Д–З, уредник Чедомир Попов, 168. Нови Сад: Матица српска, 2009.
- Недомачки, Видосава. „Манастир арханђела Михајла и Гаврила у Јерусалиму – задужбина краља Милутина.“ *Зборник за ликовне уметности* 16 (1980): 25-75.
- Поповић, Душан. „Благовешћенски сабор.“ У *Народна енциклопедија, Српско – хрвајско – словеначка, I књија, А–З*, уредник Станоје Станојевић, 204–205. Загреб: Библиографски завод, 1925.
- Савић, Милан. *Јован Ђорђевић*. Београд: Св. Сава, 1923.
- Стајић, Васа. „Игњац Фукс.“ У *Српско књижарство: зборник радова из историје српског књижарства*, приредио Петар Јонових, 200-202. Нови Сад: Прометеј, Библиотека Матице српске, 1997.
- Жефаровић, Христопор. *Описаније Јерусалима*, 1748. Фототипско издање, приредио Динко Давидов. Нови Сад: Галерија Матице српске, 1973.

Maps in Serbian books and the unknown veduta of Žefarović

Srđan V. Stojančev

Summary

A large number of old and rare Serbian books do not have the information on the title page that the book has a map as an attachment. As a rule, this notification is "hidden" in the preface or at the end, in the content. That's why I recommend to new and long-time bibliophiles to consult the available bibliographies before purchasing older editions. I will present two examples when the title page does not say that there is a map at the end of the book. One is a publication of the Work of the Annunciation Assembly of the Serbian People in Sremski Karlovci in 1861. The publisher is Jovan Đorđević in Novi Sad, and it was printed in the High-speed printing press of the eparchial book printing house in 1861, i.e. 1862, as it says on the front cover, which is missing in most copies. The title of the appendix in this book reads: "Map of Bačka, Srem and Banat with proposals from the Annunciation Council for Vojvodina with Serbian borders, published by J.(ovan) Đorđević, and cut on stone by I.(gnjat) Fuks in Novi Sad in 1861" .

Another example is the edition of the Serbian Literary Cooperative (Srpska književna zadruga): Dr. Milan Jovanović, Out and about in Naples. Travel notes, from 1898. This book has an attachment: "Map of the surroundings of Naples, made by Dragutin J. Deroko, in Belgrade in 1898, and lithographed by the Royal Serbian State Printing House in Belgrade".

The third part of this paper refers to the unknown copper engravings by Hristifor Žefarović, which were published in the Greek-Turkish description of the city of Jerusalem and other Christian holy places in Palestine, from the 18th century. Particularly interesting is the view of this Serbian painter, unknown to the general public, of the appearance of the Monastery of St. Sava the Sanctified, which was rebuilt in the Holy Land by the Serbian king Milutin, in order to be a residence for Serbian pilgrims.

Keywords: maps, Serbian books, copperplates, Hristifor Žefarović

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

528.9(497.11)(082)
912.43(497.11)(082)

НАУЧНИ скуп Картографија и картофилија у Србији 2022. (2022)

Зборник радова са Научног скупа Картографија и картофилија у Србији 2022. / [уредник Владимир Абрамовић]. - Београд : Институт за јавну политику : Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2023 (Београд : Службени гласник). - 141 стр. : илустр. ; 25 cm

Тираж 50. - Стр. 7-10: Реч уредника / Владимир Абрамовић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-918759-9-2 (ИЈП)

а) Картографија -- Србија -- Зборници
б) Србија -- Карте -- Зборници

COBISS.SR-ID 117153801

P A R T E D E L R E G N O D V N

P A R T E D E L

P A R T E D E L

P A R T E D E L

P A R T E D E L

P A R T E D E L

P A R T E D E L

P A R T E D E L

P A R T E D E L

P A R T E D E L

P A R T E D E L

P A R T E D E L R E G N O D V N

P A R T E D E L R E G N O D V N

P A R T E D E L R E G N O D V N

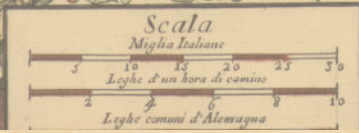
P A R T E D E L R E G N O D V N

P A R T E D E L R E G N O D V N

P A R T E D E L R E G N O D V N

P A R T E D E L R E G N O D V N

IL REGNO DELLA SERVIA
 detta altrimenti
RASCIA.
 descritto
 nell'Esemplare delle Carte più esatte
 con la direzione delle più recenti notizie
 da Giacomo Cantelli da Vignola
 Suddito, e Geografo
 del Sereniss. Sig. Duca di Modena
 e dato in Luce
 da Gio: Giacomo de Rossi dalle
 Sue Stampe in Roma alla Pace
 con l'vna. del Son. Pont.

Note